

LA

E017113

KÂRNÂMÊ Î ARTAKHSHÎR Î PÂPAKÂN.

THE
KARNAME I ARTAKHSHIR I PAPAN,
BEING THE OLDEST SURVIVING
RECORDS OF THE ZOROASTRIAN EMPEROR
ARDASHÎR BÂBAKÂN,
THE FOUNDER OF THE SÂSÂNIAN DYNASTY IN IRÂN.

*The Original Pahtari Text edited for the first time with
a Transliteration in Roman Characters, Translations into
the English and Gujarati Languages, with Explanatory
and Philological Notes, an Introduction, and Appendices.*

BY

DARAB DASTUR PESHOTAN SANJANA, B.A.

NEW EDITION, REVISED AND ENLARGED.

S o m b a y :
PRINTED AT THE
EDUCATION SOCIETY'S STEAM PRESS, BYCULLA.

1896.

[*All Rights Reserved.*]

TO

SIR JAMSHEDJEE JEEJEEBHAI, BARONET, C.S.I.,
KHARSHEDJEE FARIDUNJEE PARUKH, ESQUIRE,
SIR DINSHAHJEE MANACKJI PETIT, BARONET,
HORMUSJEE EDULJEE ALLBLESS, ESQUIRE,
KAVASJEE KHARSHEDJEE JAMSHEDJEE, ESQUIRE,

Trustees of the Sir Jamshedjee Jeejeebhai
Zarthoshti Madressa, Bombay.

GENTLEMEN,

Permit me to dedicate to you this Pahlavi Chronicle of the Zoroastrian Emperor, Artakhshâr, the Founder of the Sâsânian Dynasty in Irân, in token of my humble appreciation of your laudable efforts towards the dissemination of a critical knowledge and understanding of the Sacred Avesta and the collateral Pahlavi literature amongst the Parsee Community.

I have the honour to be,

Gentlemen,

Yours faithfully,

DARAB DASTUR PESHOTAN SANJANA.

PREFACE.

Since the introduction of Avesta and Pahlavi as classical languages in the Arts course of the University of Bombay last year, I have been able to edit two of the Pahlavi text-books, viz. (1) "The Dînâ î Mainû î Khrat" and (2) "The Pahlavi version of the Avesta Vendidad," prescribed for the Intermediate and B. A. Examinations respectively; and this is the third of that series.

The first edition of the text-book of this Pahlavi Kârnamê î Artakhshîr î Pâpakân was issued by me four months ago, of which this is an enlarged reprint. It is not only intended for the use of College students, who will find the text and transliteration herein revised; but also for Pahlavi scholars and general readers who, I trust, will feel some historical interest in the subjects I have dealt with in my introduction to this new Edition.

I am very much indebted to Shams-ul-Ulama Dastur Dr. Peshotanji Behramji Sanjana, the first Gujarati Translator of this Pahlavi text (in 1853), and to Prof. Dr. Theodore Nöldeke of Göttingen, the first German translator (in 1879), whose intelligent decipherment and interpretation have greatly facilitated my work of first rendering into the English language this interesting Pahlavi classic relating to the Chronicle of the Zoroastrian Emperor, Ardashîr Bâbakân.

I have to thank heartily the esteemed Trustees of the Sir Jamshedjee Jeejeebhai Translation Fund for their kind patronage of this volume.

D. D. P. S.

AUTHORITIES.

1. The Gujerati Version of the Pahlavi Kurnâme i Artakhshir i Pâpakân, by Peshotan Dastur Behramji Sanjana, Bombay, 1853.
2. Geschichte des Artachshir i Pâpakân, von Th. Noldeke, Göttingen, 1879.
3. Eranische Alterthumskunde, von Fr. von Spiegel, Vol. III., Leipzig, 1878.
4. Grundriss der Iranischen Philologie, von Wilh. Geiger und Ernst Kuhn, Bd. II., L. I. Die Pahalavi-Litteratur, von Dr. E. W. West, Strassburg, 1896.
5. Zur Pahlavi-Münzkunde, von A. D. Mordtmann, Z.D.M.G., Vol. XXXIII., pp. 82-142.
6. The Shah Nameh, by Abool Kasim Firdousee, edited by Turner Macan, Vol. III., Calcutta, 1829.
7. The Sacred Books of the East, Pahlavi Texts, Part I., by E. W. West, Vol. V., Oxford, 1880.
8. Annales du Musée Guimet, Vol. XXIV, Ze Zend-Avesta, par J. Darmesteter, Part III, 1893.
9. The History of Persia, by John Malcolm, Vol. I, 1829.
10. The Decline and Fall of the Roman Empire, by Edward Gibbon, Lubbock's edition, Vol. I, p.
11. The Sassanian Empire, by Th. Noldeke, Göttingen, 1885.
12. The Seventh Great Oriental Monarchy, by George Rawlinson, London, 1875.

ABBREVIATIONS.

Adj. for Adjective.—Ar. for Arabic.—Av. for Avesta.—Chald. for Chaldæ.—Chap. for Chapter.—Comp. for compare, or comparative.—Fol. for folio, followed or following.—Gr. for Greek.—Heb. for Hebrew.—Hist. for historical.—Huz. for Huzvareh.—L. for line.—Lat. for Latin.—Lit. for literally.—Mod. for Modern.—N. for note.—Om. for omit or omitted.—P. for page.—Pahl. for Pahlavi.—Paz. for Pazend.—Pers. for Persian.—Pl. for plural.—Pres. for present.—Ques. for question.—Rt. for root.—Sing. for singular.—Skr. for Sanskrit.—Syn. for synonym.—Vol. for Volume.—Vend. for Vendidad.—Yas. for Yasna.

CONTENTS.

INTRODUCTION—

PAGE

1.	The Name and Contents of the Book ...	i
2.	The Genealogy of Artakhshîr according to the Bûndahishn, Alberûnî, Masûdi and Firdûsi	ii
3.	Artakhshîr's Father, Pâpâk	iii
4.	The Coins of Artakhshîr and Shahpûhr ...	iv
5.	The References to these Kings in the Sâsânian Pahlavi Inscriptions	iv
6.	The Passages referring to these Kings in the Sâsânian Literature	vi
	The (a) Dinkard, Bks. IV., V., and VII.	
	(b) Bûndahishn.	
	(c) Zand î Vohûman Yasht.	
	(d) Mâdigân î Chatrang.	
7.	The Age of the Pahlavi Kârnâmê	xiv
8.	The Kârnâmê and the Shâh-Nâmeh	xv
9.	The Principal Historians of the Sâsânian Period	xviii
10.	General Remarks on the Kârnâmê	xviii
11.	The Rise of Artakhshîr against Ardayân ...	xx
12.	The Extent of Ardashir's Empire	xxii

	PAGE
13. His Power and Character	xxiii
14. His Political Reforms	xxiv
15. His Dying Monitions to his Son	xxvii
16. The Extant MSS. of the Kârnâmê	xxix
17. The Pahlavi and Sanskrit Kolophons ...	xxx

TRANSLATIONS—

1. English	1-56
2. Gujarati (with an Introduction)	1-48
THE PAHLAVI TEXT WITH A TRANSLITERATION IN ROMAN CHARACTERS	1-68

APPENDICES.

THE EXISTING PAHLAVI BOOKS—

1. The Oldest Pahlavi Writings now extant ...	1
2. The Origin of the Pahlavi Literature pre- served by the Parsces	2
3. The Pahlavi Translations of Avesta Texts ...	3
4. The Pahlavi Texts on Religious Subjects ...	4
5. The Pahlavi Texts on Non-Religious Subjects.	5

HISTORICAL SKETCHES—

1. The Sāsānian Emperor Ardashir I.	6
2. Shahpûhr I., Son of Ardashir	8
3. Revolutions of Asia	10
4. The Persian Monarchy restored by Artaxerxes	10
5. Reformation of the Magian Religion... ..	11
6. Power of the Magi	12

7.	Establishment of the Royal Authority in the Provinces	12
8.	Extent and Population of Persia	13
9.	Recapitulation of War between the Parthian and Roman Empires	13
10.	Artaxerxes claims the Provinces of Asia, and declares War against the Romans	13
11.	The Behaviour of Artaxerxes in the War with Alexander Severus	14
12.	Character and Maxims of Artaxerxes	14
13.	The Persian Cavalry	15
	Persian Errata...	16
	THE EXTRACTS RELATING TO ARDASHIR AND SHAHPÛHR FROM THE SHAH-NAMEH	1-34

INTRODUCTION.

I. THE NAME AND CONTENTS OF THE BOOK.

The *Kārnāmê ī Artakhshîr ī Pâpakân*, or "The Records of the Wars and Adventures of Artakhshîr, Son of Pâpak," is the oldest surviving chronicle of the restoration of the Zoroastrian Empire in Irân by Artakhshîr, the founder of the Sâsânian Dynasty. As the beginning of this text indicates, the existing Pahlavi *Kārnāmê* is the abridged edition of an elaborate work on the history of some of the Sâsânian kings, and seems to have been composed about three centuries later than its original, probably in the reign of Noshîrwân the Just. It treats of the state of the Irânian Empire under its Parthian rulers; the dreams of Pâpak (the frontier prince of Pârs); the ancient Persian belief in astrology; the promotion of the shepherd Sâsân to be Pâpak's son-in-law; the birth of Artakhshîr; the remarkable dexterity and talents of the prince in his boyhood; the invitation to the court of the Parthian King Ardavân; Artakhshîr's altercation with the King's son; his degradation to the office of "the keeper of the stables"; the private visits of the princess Artayûkhta¹; Artakhshîr's flight with her into Pârs; their pursuit by Ardavân; their glorious escape; the future defeat and death of Ardavân and his son; Artakhshîr's accession to the throne in Stâkhar; his annihilation of "wicked idolatry" by the destruction of the Dragon; the aim of Ardavân's sons at his life, and the Emperor's decree for the execution of Ardavân's daughter; her pregnancy and concealment; and the birth of Artakhshîr's son, Shâhpûhr. The text further alludes to the military achievements and triumph of Artakhshîr in the battles against the Kurds, Medians, Parthians, Armenians, etc.; his soliloquy on the evil passions in man; the predictions of the soothsayer *Kait*

1. Noëldcke and Rawlinson: *Artadukta*.

of India ; the striking scene between Shahpûhr and the daughter of Mitrôk, son of Anôshêpât ; the birth of Aûharmazda I. ; the concealment of his birth from Artakhshîr for seven years ; the joy of the grandfather on recognising him at the race-course ; Artakhshîr's pious motive ; his religious and steady character ; the remarkable political results ascribed to Aûharmazda I. ; etc.

Such is the nature of the contents of this epitomized text. We learn nothing more from the extant Pahlavi works regarding the larger original from which it is derived. However, Firdûsi's epic of the Shâh-Nâmeh, which comprehends more extensive details relating to the history of King Ardashîr, leads us strongly to believe that, about a thousand years back, a great portion of the larger Pahlavi *Kârnârnê*, or its transcript in pure Persian, had existed. This can be easily pointed out by a comparative study of the poet's historical narrative and the statements preserved in some of the extant Pahlavi books, *viz.*, the *Dînkard*, *Yâdgâr i Zarîrân*, *Kârnârnê i Artakhshîr i Pâpakân*, *Mâdigân i Chatrang*, *Bûndahishn*, and *Zand i Vohûman Yasht*.

2. THE GENEALOGY OF ARTAKHSHÎR ACCORDING TO THE BÛNDAHISHN, ALBERÛNÎ, MASÛDÎ AND FIRDÛSÎ.

Artakhshîr, properly Artakhshatar, from the Avesta *Arêta-khshathra*¹, belonged to a priestly family of kings, his father Sâsân, according to the text, having been descended from the pure Zoroastrian line of the Kayânian monarchs. His mother was the daughter of Pâpak, the "frontier ruler" of Pârs. According to the Bûndahishn MS., known as TD., "Artakhshatar, grandson of Pâpak, of whom his mother was daughter, was son of Sâsân, son of Vehâfrîd and Zarîr, son of Sâsân, son of Artakhshatar who was Vohûman, son of Spend-dâd (Isfandiyâr)." In Firdûsi, Sâsân IV is alluded to as the father

1. Artakhshatrâ in the Achaemenian Inscriptions, and Artashîr in Armenian writers.—3. See S. B. E., Vol. V., Chap. XXXI.

of Ardashîr, and a descendant of Bahman, son of Isfandiyâr. According to Alberûni's Chronology of the Sâsânians, "Ardashîr was son of Bâbak Shâh, son of Sâsân, son of Bâbak, son of Sâsân, son of Behâfrîd, son of Mihrmish, son (rather descendant) of Sâsân senior (viz., Sâsân I.), son of Bahman, son of Isfandiyâr." Masudi gives two genealogies of Artakhshîr, which are generally similar:—(1) Ardashîr, son of Bâbak, son of Sâsân, son of Bâbak, son of Sâsân, son of Behâvand, son of Dârâ, son of Sâsân, son of Bahman; and (2) Ardashîr, son of Bâbak, son of Sâsân, son of Bâbak, son of Sâsân, son of Bâbak, son of Mihrmish, son of Sâsân, son of Bahman.

Herein Alberuni and Masudi add one more ancestor to the list of the Bûdahishm; the former placing Mihrmish between Zarir and Sâsân senior; the latter, Dârâ between these two. Very likely the father of Zarir or Mihrmish was Sâsân XIV., or an unnamed descendant of the fourteenth generation from Bahman, and not of the fourth generation*, as Firdûsi represents him. Taking into consideration the long interval of several centuries which elapsed between Bahman and Artakhshîr î Pâpakân, it is pretty evident that we cannot trace back a regular historical genealogy of the latter as long as the ancestors of more than fourteen generations remain unknown to us, and until we get no reliable evidence to confirm that all these fourteen ancestors were named Sâsân in a continuous order.

3. ARTAKHSHÎR'S FATHER, PÂPAK.

According to the Kârnâmê, it appears that Pâpak, "having no naturally-born son to preserve his name," adopted Artakhshîr in pursuance of the Zoroastrian law of affiliation,

* Such errors are very common in Persian books owing partly to the difficulty of distinguishing Pahlavi figures like and , and partly to the corruptions of words or figures by ignorant copyists.

and with a desire that the latter would succeed to his principedom of Pârs. Consequently, Artakhshir has been generally called *Artakhshîr î Pâpakân*, "Artakhshîr, son of Pâpak," as on the coins and inscriptions mentioned below, instead of *Artakhshîr î Sâsânân*, "Artakhshîr, son of Sâsân."† As to the lineage of Pâpak, the emblems and names on the coins of Persis show that Pârs was always loyally Zoroastrian and one Sâsân was the high-priest of the Âtash î Varahrân at Istakhra, who married a princess, named Râmbehisht, and "laid the foundation of the greatness of his house, while priestly influence which was very strong, doubtless favoured its rise." According to Alberuni and Masudi, this Sâsân had a son, named Pâpak. The latter, Dr. Noeldeke remarks, had two sons, *viz.*, Shahpûhr and Artakhshîr. (See the Historical Sketch I.)

4. THE COINS OF ARTAKHSHIR AND SHAHPÛHR.

For the oldest references to this Sâsânian Emperor, Artakhshîr, and his son Shahpûhr, we have to look to the Sâsânian coins and Pahlavi rock inscriptions of the third and fourth centuries A. D. In his German treatise on the "Muenzen der Sâssâniden," Dr. A. D. Mordtmann gives a description of 75 Pahlavi coins of the reigns of Artakhshîr and Shahpûhr, of which the first two refer to Pâpak and Artakhshîr, the next 41 exclusively belong to Artakhshîr, and the remaining 31 to his son, Shahpûhr I. In one of the two existing types of the coins of Persis, Artakhshîr's bust appears on the obverse with the Parthian tiara and the words:—*Bagî Artakhshatr Malkâ*, "Lord Artakhshatr, King"; and on the reverse Pâpak's image with the words; *Bagî Pâpakî Malkâ*, "Lord Pâpak, King." In the second or earlier type we notice a change only on the obverse side:—*Barî Bagî Pâpakî Malkâ*, "Son of Lord Pâpak, King." These coins prove that Artakhshîr had been for some time the joint-ruler of Pârs during the life-time of Pâpak. The coins of the period when Artakhshîr assumed the royal authority in Irân, have on the obverse his image

† Though neither the name Sâsân nor Sâsânide is found on the coins or inscriptions, still this patronymic is used in history to designate the dynasty founded by Artakhshîr.

surrounded by the words :—*Mazdayasn Bagî Artakhshatr Malkâ Irân*, “Mazdayasnian Lord Artakhshatr, the King of Irân.” These coins point to the first part of his *régime* when he had not received the title of the Emperor. On the latest coins we observe the following impression:—*Mazdayasn Bagî Artakhshatr Malkân Malkâ Irân Minû-chitri min Yazdân*, “Mazdayasnian Lord Artakhshatr, the King of the Kings of Irân, of spiritual origin from the Deity.” On the reverse we find a fire-altar with the words:—*Nura zî Artakhshatr*, i.e., “The Light of Artakhshatr.” The title *Malkân Malkâ* occurs on most of these coins. The impression on the latest coins of Artakhshatr is also adopted in most of the coins of Shahpûhr, with only the change of the name; and on the reverse side, too, *Nura zî Shahpûhar*, “The Light of Shahpûhar.”

5. THE REFERENCES TO ARTAKHSHATR AND SHAHPÛHR IN THE SASANIAN PAHLAVI INSCRIPTIONS.

Next to these coins we have to study the trilingual inscriptions on the bas-reliefs of (1) *Naksh-i-Rûstam* and (2) *Naksh-i-Rajdb*, which allude to the father and the son, and the (3) bilingual cave inscription at *Hâjâbâd*, near Persepolis, which bears upon the son alone. The first one contains an account of the succession of Artakhshatr î Pâpakân and Shahpûhr I., with a succinct reference to their chief actions. There they are both called “the King of the Kings of Irân,” while Shahpûhr is specially styled “the good principled (*hûrâstîh*)” and “the well-inclined (*hûkâmahî*).” The son did as the father had done “in Irân and non-Irân, through capital to capital, town to town, and place to place of the united country, spontaneously in *Magûstân*, and by the loving command of Artakhshatr, the King of Kings, in the country of the King of the Kings of Irân. From town to town, and place to place he performed the great deeds which are the bounty of the angels, and settled in (them) the great Fire; and the Deity and the angels became the benefit of the capital.” Further on the inscription speaks of the enthronement of the “Great Fire of Fires”, the development of all the

resources necessary for the growth of the priesthood and the Zoroastrian religion, and of the suppression of the tyranny of noblemen. It calls Aûharmazda, son of Shahpûhr, "more absolute among the Kings who were similar to angels in virtue, and speaks of Shahpûhr's title of Hîrbad and Môbad having been made Aûharmazd's title of Hîrbad and Môbad." The inscription of Naksh-i-Rajâb refers to Shahpûhr I. in the following words:—*Shahpûhrî Malkân Malkâ kartîram Magûpat û Aîharpat sham kaltî hûmanam*, "Shahpûhr, the King of Kings, I call myself Môbad and Hîrbad, I have made a name (thereby)."

The Hâjîâbâd inscription transmits to us the following records of Shahpûhr:—*Li Mazdayasn Bagî Shahpûhrî Malkân Malkâ Aîrân va Anîrân, Minû-chîtrî min Yazdân, Barman Mazdayasn Bagî Artakhshatrî Malkân Malkâ Aîrân, Minû-chîtrî min Yazdân, Napî Bagî Pâpakî Malkâ*, "I am the Mazdayasnian Lord Shahpûhr, the King of the Kings of Aîrân and non-Aîrân, of spiritual origin from the Deity, son of the Mazdayasnian Lord Artakhshatr, the King of the Kings of Aîrân, of spiritual origin from the Deity, grandson of Lord Pâpak, King."—The Paî-kûlî inscription, near Sulimânieh, contains short fragments engraved on stones, which include the names of Artakhshatr, Shahpûhr and Aûharmazda; but they do not mention their special kingly titles.

These are some of the earliest and most authentic records on the coins and inscriptions now surviving of the religious Sāsānian founder of the Zoroastrian dynasty in ancient Persia. They are very useful to the Pahlaviists for ascertaining the reading of many a Pahlavi word of Semetic origin, the alphabet of the inscriptions being less equivocal, and each letter having fewer phonetic powers than that used in Pahlavi MSS.

6. THE PASSAGES REFERRING TO THESE KINGS IN THE SASANIAN PAHLAVI LITERATURE.

More important references to Artakhshîr are found in the Dinkard, Bûdahishn, Zand î Vohûman Yasht, and Mâdigân î

Chatrang. The Dinkard alludes to him in its Fourth, Fifth and Seventh Books. The Fourth Book describes the pious achievements of the King in the religious renaissance which followed his accession to the throne. It refers to the collection and compilation of the sacred Zoroastrian literature, to the comparative study of different religions, and to the enlightenment therefrom upon the pure understanding of the Mazda-yasnian Revelation under the learned supervision of Dastur Tôsar, the high-priest of the State. His son, Shahpûhr, had taken after his father, and added to the sacred literature an extensive collection of scientific works prepared or compiled, by his order, from the old Iranian, Indian, Greek and Roman tomes, for the purpose of spreading among the different nations of the world a knowledge of the calendar, geography, astronomy, astrology, hygiene, the abstract philosophy of the original creation, etc. Further, he had ordered a correct copy of each of these religious and scientific works to be prepared and deposited in the Royal Library, and had succeeded to produce, by means of a religious controversy, a thorough conviction in the disbelievers of the truth and excellence of the Zoroastrian Religion. The passages run as follows :—

1. "The one who was *Artakhshatar*, the king of kings, son of *Pâpak*, directed (lit. wished for) the arrangement of the fragmentary literature according to chapters, through the direct supervision or authority of *Tôsar*, who alone proved successful in undertaking it (*viz.*, the task), while the other high-priests abandoned it. This command was likewise given, that whatever religious exposition there existed besides the *Mazdayasnian* Revelation should be put forth for ourselves; because now the information and understanding thereof were neither inferior nor insignificant (*frûd.*)”

1. Olman-î Artakhshatar î Malkâân Malkâ î Pâpakân, pavan râst dastâbarh Tôsar zakieh âmûk î pargandê hamâk ôi babâ bavîhûnast; Tôsar madam mat zak î âevak frâj padirast, va avârig min dastûbar shedkûnt. Denmanich framân yehabûnt aigh frâj ôi lenman kôtâ nakîziashne zakâi yehevânêi min Dîn î Mazdayasna; meman kûnich âkâsh va dânishne avash frûd lûit.

2. "*Shahpûhr*, the king of kings, son of *Artakhshatar*, collected also the books that were distinct from the Revelation, and pertained to scientific investigations in the art of healing, and in astrology, and which treated of the calendar, geography and the abstract philosophy of the original creation, life and death (*lit.* "destruction"), of the (Arian) glory, humility, legal evidence, and of other sciences and materials that were scattered among the Hindûs, in (the province of) *Arûm*, and other countries. He caused them to be recompiled along with the Avesta, and ordered a correct copy of each to be deposited in the Royal Treasury. By means of a (public) religious controversy (*hûskâr*) he produced a thorough conviction in the disbelievers of the (truth of the) Mazdayasnian Revelation." ¹

The third passage² in the Fourth Book, which refers to *Artakhshatar*, states that he was destined to obtain the sovereignty of the Kayânians, which had been divided (*lit.* "scattered") among several princes for centuries and as long as his forefathers and ancestors were unqualified to sway over the great Kingdom of Irân.

The Fifth Book of the same work contains one interesting allusion to this Sâsânian Emperor who, in the Divine prophecy rendered by Ahura Mazda to Zarathushtra (in reply to his occasional inquiries), is named among the Restorers of the Religion, such as *Âtarô-pât Mâraspend*, *Khûsrû Kavût*, *Peshyôtan* (son of *Vishtâsp*), *Aûshîdar*, *Aûshîdarmâh*,

1. *Shahpûhr* ? *Malkâân Malkâ* ? *Artakhshatarân*, *napîkîhâch* ? *min Dîn barâ madam bazîshkîh va star gôbîshnîh va vajûyîshnê va zamân va jivâk va gôhar va dehîshne va yehévûnîshne va vinâsîshne va garê va aîrîh va gôbâkîh va avârig kirûkîh va avzâr, i bôn Hindûkân va Arûm va avârigîch zamîkîhâ par-gandê yehévûnt, lakhvâr ôl ham yâftîyûnt. Va lêvatman Avastâk lakhvâr andâkht, va kôlê sak i durvîst pachîn ôl ôl Ganj i Shapîgân yehabûntan framôd. Va Âstinîdan i hamâk arîstagan madam Dîn i Mazdayasna ôl hûskâr vabîdûnt.*

2. *Olman-i i Artakhshatar, i Malkâân Malkâ, i Pâpakân, pargandagîh zîash khûdââh minîch vad ab va niyâk râ pavan dahyûpatîh kam sazâkîh.*

Soshâns, and others. The original text¹ may be translated as follows:—

“About the Revelation, i. e., the exposition, of Zaratushttra by virtue of his exaltation, prophetic wisdom, and perfect goodness, regarding such (events) as the triumph of Kai Vishtâsp of Airân over Arjâsp, the Hyonians, and other innumerable armies² of Non-Irânians.³ Secondly⁴, what refers to the subject, namely, the necessary supremacy (*vichitârih*), at different times (*avârig*), of the territory⁵ of Vishtâsp over other regions; the killing of Zaratushttra by Tûr i Brâtarrish; the belief of Sritô i Visrapân⁶ in the glorious Spirit (of Providence); and whatever pertains to the subject, especially the events which shall happen, and shall come, one after another at different periods. Next, the doers of harm⁷, such as Alexander, the smiter of Agriârat, Markûsh, Dahâk, and others; (and) the doers of harm and destroyers of the (Zoroastrian) Faith, such as Mesîha, Mânî, and others. (Then) the periods, such as (those of) steel, iron, and other mixed metals, etc. (Afterwards), the restorers, deve-

1. Madam zak i min avzûnigûh, pish-khratûh va pûr-nyôkîh i Zaratushttra pêîâkîhestan, aigh avash gûvizâr, chêgûn pîrûzîh i Kai Vishtâsp i Airân madam Arjâsp, va Hyônân, va avârig Airân anaôshmâr hioigûrd. Aêvak mandavam bèn zak babâ, avârig vichitârih Vishtâsp keshvarigân bèn zakâi âvâyêl, va zektelûntan i Tûr-i-Brâtarrish ôl benafshman Zaratushttra, va girâîlan i Sritô i Visrapân râi, va meman bèn zak babâ nâmchishtiğ mandavam aigh bèn zimânagîhâ âkhar âkhar mat va yâmtûnâi. Azash vazandgarân chêgûn Aleksandar va Agriârat zadâr, Markûsh, va Dahâk, va avârig; vazandgarân va garû-fahn-vârânieh(chêgûn)Mesîha, va Mânî, va avârig. Aûbâmîhâ chêgûn pulâvîn va âsîn avargûmikhtan va avârig. Dîn ârâstârân va viûrtârân va yâityûntârân chêgûn *Artakhshtatar*, va Atarôpât, va Khûsrû va Peshyôtan va Aûshîdar va Aûshîdar mâh va Sôshâns va avârig.—2. If we read the word *âvânê*, as it is in the original text, it means ‘in innumerable ways.’—3. Here *Afrân* ought to be *An-Afrân*.—4. *Lit.* ‘one.’ In Pahlavi the expression *aêvak...aêvak* is used in the sense of ‘firstly’, ‘secondly’, etc.—5. *Lit.* (the inhabitants or nations of his) ‘continent.’—6. This is an allusion to the hero Srita, who was ordered by Kai Kâhs to kill the *têvâ* that is represented in the Seventh Book of the Dinkard as a creature of (some) good spirit. If we read the first word *vîrâstan* and the fourth *vîkarpân*, the meaning is:—‘the restoration of the glory of the opponents of the karp by (the hero) Srita.’—7. That is ‘destroyers,’ ‘devastators.’

lopers and propagators' of the (Zoroastrian) Religion, such as *Artakhshatar*, *Âtarô-pât*, *Khûsrû*, *Peshyôtan*, *Aûshêdar*, *Aûshêdarmâh*, *Sôshâns*, and others."

The Seventh Book of the *Dînkard* treats of the marvellous prophecy of the Mazdayasnian Religion from the Creation to the Resurrection, and refers to the miracles that occurred before and after the birth of Zarathushtra, and those that are to happen till the Final Renovation. It gives the Prophet's religious declaration about *Artakhshîr*, in the following words:²—

"This, too, is declared regarding the nature (*chêgûnîh*) of *Artakhshatar*, son of *Pâpak*, that *Kaî Artakhshatar* shall be possessed of every kind of power, he shall be an overpowering hero, a staunch adherent of the religious commandments, and of marvellous faculties; a king in whose house the virtuous and bright *Ashishvang* shall tread in the person of a maiden, who shall be virtuous, very courageous, well-grown (*i.e.*, handsome), dressed in an auspicious garment, and who shall be very majestic and pious (or noble); (a king) who shall seek the accomplishment of himself by dint of acquired wisdom and personal exertion; (a king) who shall battle with his adversaries by dint of acquired wisdom and practical exertion; and his helper shall be (*Dastur*) *Tôsar*³ in the manner that is likewise declared regarding them."⁴

1. *Lit.* 'bringers.'—2. *Artakhshatar* î *Pâpakân chêgûnîh denmanich madam yemalêlûnêl* aigh:—*Katâr zak* î *zûrîk Kaî Artakhshatar*, î *takîg*, î *tan framân*, î *shikifê zayan*; *khûdâê mûn ôlman bèn mân Aharêshvang* î *nyêk va râshun frâj sâtûnêl*, î *pavan kanîk karp* î *nyêk* î *kabad amâvand* î *hûrûst* î *bûrân aiviyâst* î *râhûmandtôm* î *âzâd*; *mûn aît aigh pavan rasishnê* î *khratîg pavan zak* î *nafshman bâzâê ôl tan frâkhanîh havîhûnêl*; *mûn aît aigh pavan rasishnê* î *khratîg*, aigh *pavan zak* î *nafshman bâzâê*, ôl *hamimârân madam ayûzêl*; *avash Tôsar pavan âvâkîh chêgûnshân denmanich madam yemalêlûnêl*.—3. Dr. West reads it '*Tavvasar*.'—4. There is one more allusion to this *Artakhshatar* at the end of the Third Book of the *Dînkard*, which states that, after the restoration of the Irânian Empire by the Sâsânian Founder, all the Avesta and Pahlavi writings were collected from the various places where they were scattered; and that the *Dînkard* was compiled, during his time,

There are four more Pahlavi passages with reference to Artakhshîr, of which two are found in the *Bûdahishn*, one in the *Zand i Vohûman Yasht*, and one in the *Mâdigân i Chatrang*. The first allusion to the King in the *Bûdahishn* is contained in Chapter XXXI, 80, and it is mentioned by me in connection with his genealogy at page II. The second allusion to him in the same book stands in Chapter XXXIV. 9, and gives the periods of the Ashkânian and Sâsânian dynasties.

"The Ashkânians bore the name in a current sovereignty for 284 years; Ardashîr, son of Pâpak, and a number of Sâsânians (were kings for) 480 years; afterwards it (i.e., the sovereignty) went to the Arabs."¹

The *Sûdgar Nask*, the first book of the Zoroastrian Sacred Literature, included according to the Dinkard a prophecy concerning Artakhshîr, son of Pâpak, which is preserved to this day in the extant Pahlavi *Vohûman Yasht*. The Zarathushtrian sovereignty is divided in it into seven ages, which are called golden, silver, copper, brazen, tin, steel, and iron periods, and Abura Mazda reveals to the Prophet the important events which are to happen in them. Artakhshîr and his son Shahpûhr are placed in the fourth or the brazen period, and are entitled the *gêhân ârâstâr va vîrâstâr*, "the embellisher and restorer of the world." The same expressions are used in praise of Ardashîr in the Pâzend *Afrîn i Panji*, or *Afrîn i Rapithwîn*, where he is similarly represented as "the embellisher and restorer of the Divine Religion." The passage in the *Bahman Yasht* runs thus:—

"And (in) that (period) which is brazen (is) the sovereignty of Artakhshîr, the embellisher and restorer of the world, and (is) that of King Shahpûhr, when he will restore the world which

and correctly copied by Dastur Tosar. This copy was deposited in the Royal Treasury of *Shapîgân*.

1. Ashkânân pavan asrôbâk khûdââh shem yedrînd 284 shant; Ardashîr i Pâpakân va Sâsânîgân amar 480 shant; âkhar ôl Tâjîgân vazlûnt.

I, Aûharmazda, created, and he shall make current freedom (from evil) through a store of the acts of this world, whereby virtue shall manifest itself; and Âtarôpât of the successful luck, the restorer of the true religion, shall, by the miracle of the brass ordeal, bring the adherents of foreign creeds back to the truth of this Religion."¹

The *Mâdîgân i Chatrang* speaks of Artakhshatar as the wisest and most industrious Zoroastrian sovereign of Irân. "On the following day the Emperor (Nôshîrvân) called Vazôrg-mitrô (his minister) into his presence, and spoke to him as follows:—"O my Vazôrg-mitrô! what thing is that which you promised me to devise and send up to Dîvsâram?" On this Vazôrg-mitrô replied:—"Of the kings that have reigned during this millenium, *Atakhshatar* has been the wisest and most industrious. I will, therefore, devise a new game and from the name of King Artakhshatar call it *Vinê-Artakhshatar*. I will cause the game board to represent the soil of Spendârmat, and its thirty pieces to represent the thirty days and nights, the fifteen white ones illustrative of day and the fifteen black ones of night" (Vide the Pahlavi text edited and translated by Dastur Dr. Peshotanji Behrâmji Sanjana, Bombay, 1885.)*

1 Va zak i rôyn khûdâêih i *Artakhshêr* i gêhân ârastâr va vîrastâr, va zak i Shahpûhr Shah amat gêhân i li Aûharmazda-dâd ârayêd, bêkhtagh pavan sâman i gêhân rôbâk vabîdûnêd, va shapîrîh pêdâk barâ yehevûnêd; va Âtarô-pât i pârtûsbakht, i Dîn i râst vîrastâr, pavan rôd i pasâkhtê denman Dîn levatman javit ristakân lekhhâr ôl râstîh yâityûnêd. (Vide Chapter II, 18)

* The following statement is found in a Persian Introduction to an Ardâ Virâf Nâmê, which refers to Artakhshêr's proceedings for re-establishing the Zoroastrian religion. It is not wholly reliable. (Vide the Introductory Essays by Drs. Haug and West to the Pahl. Ardâ Virâf, p. 15.)

"They say that when Ardashîr Bâbagân was king, as he settled himself in the monarchy, he slew ninety kings (some say he slew ninety-six kings), and cleared the world of enemies, and restored it to tranquillity. He summoned before him all the Dasturs and Mobads who existed at that time, and said that: 'The true and correct religion which Almighty God revealed to

These manuscript records, which exist to this day, bear clear testimony to a prophecy preached by Zoroaster as to the future restorers of his religion, and of the Zoroastrian Empire, among whom the Prophet names Artakhshîr and Shabpûhr. That prophecy was realised by the success of the Sâsânian prince

Zaratusht (peace be unto him), and Zaratusht made current in the world, no longer remains with me, so that I would make a collection of tenets and assertions and sayings, from the world, and place confidence in only one.' And he sent people through all the provinces, and every place where learning and priestcraft existed, and summoned all to his court. A multitude of forty thousand men went up to court.

"Afterwards, he demanded and said: 'Which are those who are the wisest of these?' Then they inquired, and selected four thousand of the wisest, out of that assembly, and informed the king of kings. And he said a second time: 'Be careful a second time, and separate from that assembly, such persons as are discerning and wise, and possess a better recollection of the Avesta and Zand.' Four hundred men appeared who possessed a better recollection of their Avesta and Zand. Another time they were careful, and from the midst of these, they selected forty men, who possessed a recollection of the whole of their Avesta. Again, among these select, were a certain seven men, in whom no sin had appeared, from their earliest years till the age at which they had arrived; and they were excessively careful, and pure-hearted in thoughts and words and deeds, and their hearts clave unto God. Afterwards, they conducted the whole seven to king Ardashîr.

"Then the king directed thus: 'It is necessary that I should dispel these suspicions and doubts from the religion, and all man should be of the religion of Aôtharmazd and Zaratusht, and adopt the assertions and sayings of the religion; so that it may become clear to me and the learned and wise what the religion is, and that these suspicions and doubts may disappear from the religion.' Then they replied thus: 'No one is able to give this information, except one who has committed no sin, from the early age of eight years, unto the time which has arrived; and this man is Virâf, than whom there is no one purer, or more spiritually enlightened, or more true speaking; and on this account, it is necessary to make choice of him. And we six others will carry on, in some place, the Yazishn ceremonies and Nîrang prayers which are appointed, in the religion for all such matters; until God, the revered and glorious, shall reveal the facts of Virâf, and Virâf shall give us information of them, so that every one may become free from doubts about Aôtharmazd and Zaratusht.'

"Virâf himself undertook this affair; and king Ardashîr welcomed those words. Then they said, this affair would not be rightly accomplished, unless they went into the precincts of the sacred fire. Then they arose and performed their design and went away. . . ."

of Pârs over the Parthian *Mulûk-ut-tavârif*—a memorable event, which practically conduced to the revival of the Zoroastrian religion and the consequent illucidation, compilation, and preservation of its brilliant Scripture.

7. THE AGE OF THE PAHLAVI KÂRNÂMÊ.

The only extant Pahlavi work on Artakhshîr is the *Karnâmê* of the King, which is edited and translated in this volume. It is, as I have mentioned at the outset, a kind of historical narrative written in an easy style, of which the main substance is derived from an older voluminous work, which probably contained memoirs of Artakhshîr, Shahpûhr, and Athar-mazda I., and which was very likely composed or finished in the reign of the last named monarch, or even later. The style of the surviving narrative and the familiar historical references in it to the games of Chatrang and Vîne-Artakhshatar, and to the Khâkân of the Turks, lead us to place its composition in the middle of the sixth century, and to point to *Vazôrg-Mitrô i Bôkhtagân* (Pers. *Buzurjamîhr*), the vazir of the Sâsânian King Khûsrû I., as its author. The Indian King Dîvsâram mentioned in the *Mâdigân i Chatrang* is, no doubt, King Dâbishlîm (a later Persian corruption of the Pahlavi name) of the *Anvâr-i-Suhailî*. The latter book is a Persian version of the old Pahlavi imitation of the Sanskrit *Hitopadesha* and *Panchatantra*, which was originally called "*Karîrag va Damanag*." According to the Persian Introduction to the *Anvâr-i-Suhailî*, "it was the philosopher Burzuyah, the chief of his class in Pârs, who at the request of Noshîrvân proceeded to Hindustân, and was there during a long period; and, by a variety of artifices and devices, having secured the book ("*Bidpâi*" or the Fables of Vishnu Sharman), got possession of it, and, having translated the Indian words into Pahlavî dialect, which was the language at that time spoken by the emperors of Irân, submitted it to Noshîrvân, and, being so fortunate as to have [his gift] accepted, was honoured with

[the monarch's] approbation."* The Burzuyah here alluded to is certainly Vazôrg-mitrô î Bôkhtagân, who was sent, in conformity to the above statement of the Mâdigân î Chatrang, to the Indian King Dîvsâram by Khûsrû I., in connection with the games of Chatrang and Vinê-Artakhshatar. Likewise the mention of the Khûkân of the Turks in Chapter XIII of the Pahlavi text could have been made only in the sixth century.

The existing Kârnâmê, therefore, belongs to the pure Sâsânian literature, and certainly cannot have been composed after the fall of *Yazdakurd*, or under the reigns of his Mahomedan successors. The proofs are not far to seek. Dr. Noeldeke has discovered imitations of the narrative of the Kârnâmê in some of the Armenian and Greek authors of the eighth century. According to Fihrist, an Arabic poem of the 8th century A.D. was composed by Abân bin Abdalhamid Allûhiqî Arraqâshi, on the basis, as the poet says, of *سيرة اردشیر* "A Book of the Life of Ardashîr." Masûdi makes mention, in his remarkable history, of a "Book composed by the son of Ardashir Bâbak, which is named the Book of *Kârnâmag*, and in which are narrated his history, wars, adventures, and life."

8. THE KÂRNÂME AND THE SHAH-NÂMEH.

The extracts from the Shâh-Nâme of Firdûsi (who flourished in the tenth century A. D.), which are given at the end of this volume, confirm the earlier existence and composition of the Pahlavi text. These extracts clearly form an expansion of the Pahlavi Kârnâmê î Artakhshîr, which is interspersed with statements unknown to our text, but probably found by the poet in Arab and Persian writers, or in the traditions supplied to him by the native *dihkânas*. Their contents are, no doubt, based mostly upon the epitomised statements in Pahlavi. However, we observe in the two accounts slight variations, and here and there certain omissions and additions. The variations in the poet's statements are noticeable in the following :—(1) The

* Comp. Eastwick's Translation, p. 6 *seq.*

reply of Pâpak to Artakhshîr; (2) the coming of Sâsân in the presence of Pâpak, with a coarse mantle covered with snow; (3) on the first night Gûlnâr finds Artakhshîr asleep; (4) Gûlnâr is herself engaged in her separate palace for three days and nights in consultation with the astrologers; (5) a mountain-goat is represented as following Artakhshîr and Gûlnâr; (6) their halting near a stream to allay their thirst; (7) the advice of two young men, encountering them on the road, that they should hasten on their journey; (8) Banâk is the king of Zahram; (9) Artakhshîr's colloquy with the two brothers, Bûrjak and Bûrj-âtarô; (10) they accompany the king in the battle against Mihrak; (11) an army of 12,000 men assembled for the battle against the Worm; (12) the questions put to the King concerning the trunks that were filled with tin and lead, and brought by him to the fortress of the Worm; (13) the return of the King's army to Shaharzûr and Kermân after the destruction of the Worm; (14) the King's march towards Tesiphon; (15) the flight of Ardavân's two eldest sons to Hindustân; (16) the four domestic birds which drank the poisoned beverage; (17) the reply of Artakhshîr to the inquiry of the high-priest as to the cause of the King's mournful soliloquy and melancholy; (18) the King's recognition of Shahpûhr at a ball game; (19) the advice of the King's minister to despatch a messenger with gifts to the Kaid of India; (20) the displeasure of the Kaid on hearing the message; and (21) the flight of the daughter of Mihrak to the house of the president of Zahram.

In Firdûsi no mention is made of (1) the first of the three dreams of Pâpak, Chap. I, § 9; (2) the detailed result of the astrologer's observations, Chap. II, § 5; (3) their reply to King Ardavân in Chap. III, § 6; (4) the cities from which Ardavân and Artakhshîr collected their forces, enumerated in Chap. IV, §§ 12-14; (5) the results of the battle with Mâdig in Chap. V, §§ 9-11; (6) the adventures of Haftân-bôkht and

Yazdân-kard of Shaharzûr, and the reflections of Artakhshîr upon them, in Chap. VI., 1-4; as well as the contents of (7) Chap. VII., §§ 1-3, 6, 8-10; (8) VIII., §§ 7-9; (9) IX., § 4, and part of 10; (10) X, §§ 1-6, part of 7, 8, 16; and (11) XIII, §§ 19-21.

As to the Persian epic, the remarkable additional matter which occurs in the Shâh-Nâmeh refers to (1) the death of Pâpak (Ex. IV, p. 6, l. 12); (2) the letter of Ardavân to his son Bahman (VII, p. 10, 11 *seq.*); (3) the conversation of Artakhshîr with the old mariner (VII, p. 10, l. 6 *seq.*); (4) the first address of Ardashîr to the princes and nobles who first became his adherents (VII, p. 10, l. 16 *seq.*); (5) the benedictions of a Mobad upon the new King (VII, p. 11. l. 3 *seq.*); (6) the flight of Bahman from the field of battle, and Ardashîr's taking possession of the hoarded up wealth of his father Bâbak (VIII, p. 12, l. 15 *seq.*); (7) the description of the battle with Ardavân, who was taken prisoner by Khurrâd (IX, p. 13, l. 12 *seq.*); (8) the origin of the Worm and the Worm-idolatry (XII to the end); (9) Ardashîr's battle with Haftân-bôkht and his eldest son Shâhvaê (XIII, p. 19, l. 5 *seq.*); (9) the captivity and death of Mihrak (XV, p. 22, l. 5 *seq.*); (10) Ardashîr's instructions to the hero Shahargîr for the array of the King's army outside the fortress of the Worm (XV, p. 22, l. 16 *seq.*); (11) the King's accession to the throne at Bagdâd (XVII, p. 25, l. 1 *seq.*); (10) the Emperor's first proclamation to his subjects (*ibid.*); and (12) the recognition of Shah-pûhr by the father at a ball-game, which he was playing with one hundred princes of his age (XIX, p. 28, l. 27 *seq.*); etc.

Hence a comparative study of the Pahlavi text of the *Kâr-nâmê i Artakhshîr* and the portion of the Shâh-Nâmeh corresponding to its contents, helps us to draw the following important conclusions:—(1) Firdûsi had no doubt access to the Pahlavi records relating to the Irânian kings. (2) In places

where the Pahlavi materials were insufficient, or the Pahlavi text was too difficult to be clearly understood, Firdûsi seems to have had recourse to the Persian version of the Pahlavi *Bâstân-Nâmê*, to the later Arab and Persian historians, and the indigenous materials preserved by the Zoroastrian *dîhkâns*. (3) Wherever the poet had clearly understood the Pahlavi historical texts, he had followed not only facts, but the Pahlavi language itself, as will be noticed from a number of Pahlavi expressions which are derived from the text of the *Kârnâmê* and incorporated into the Persian description of the *Shâh-Nâmeh*.

9. THE PRINCIPAL HISTORIANS OF THE SÂSÂNIAN PERIOD.

Besides these Pahlavi and Persian native sources, there are Western, Armenian, and Mahomedan historians, who have dwelt at length upon the Sâsânian epoch, and whose statements help us to a certain extent to settle several uncertainties, and to understand the sentiments and reflections of those writers on the political and military constitutions of Ancient Persia under the Sâsânidæ. Dio Cassius, Herodian (both contemporaries of Artakhshîr), Agathangelus (the earliest of the Armenian writers, A. D. 300-350), Ammianus Marcellinus, Procopius, Eutropius, Moses of Khorene (who flourished in the earlier half of the fifth century), Agathias, Strabo, Hamzâ, Masûdi, Ibn Alattûr, Mirkhond and Tabari are usually named as authorities on the Sâsânian period.

10. GENERAL REMARKS ON THE KÂRNÂMÊ.

From an examination of the contents of the Pahlavi text before us we observe that Artakhshîr was the son of Sâsân, and the grandson or adopted son of Pâpak¹, and a

1. D'Herbelot speaks of him as the child of a shepherd; Malcolm says that his father was 'an inferior officer in the service of the Government;' Agathangelus calls him a 'noble' and 'satrap of the Persepolitan government;' while Herodian seems to speak of him as 'king of the Persians,' before his

native of Pârs.¹ That his paternal ancestors were descended from the line of the Kayânian kings, and had privately roamed about in India and Irân, on account of the fear of successive foreign monarchs, until Artakhshîr's father Sâsân was fortunate to get an appointment as a herdsman of Pâpak, the frontier prince of Pârs. That, as early as the 3rd century A. D., Zoroastrian princes had a strong belief in dreams or visions and their astrological interpretations, and intense hatred against "wicked" idolatry. That, soon after the disgrace and degradation had been brought on Artakhshîr by Ardavân, the former displayed his purely Zoroastrian character, by remaining content with his change of fortune, by delighting himself in singing and music, and resting in God all his hopes.—Then Sâsân and Pâpak disappear from the scene of action, and a more interesting personage appears in *Artayûkhta* (inadvertently read *Artadûkta* by Greek writers), who is called *Gulnâr* by Firdûsi. The scene is here evidently allegorical. It gives a descriptive picture of a Zoroastrian religious declaration in the Seventh Book of the Dinkard, which is mentioned above. It states that the home of *Artakhshatar* will be graced by the spirit of *Ashishrang* in the form of a bold, majestic, and virtuous maiden. That maiden is no doubt *Artayûkhta*, "the pious consort," who accompanies Artakhshîr until he is free from the fear of his enemies, and succeeds in restoring to himself the principedom of Pârs. She seems to me to be an embodiment, so to say, of virtue and glory, whose inspiration or instigation and association result in the marvellous triumph of Artakhshîr over Ardavân. From the apt exposition

victories over Artabanus. "On the whole, it is perhaps most probable," says Rawlinson, "that, like Cyrus, he was the hereditary monarch of the subject kingdom of Persia, which had always its own princes under the Parthians." (See 'The Seventh Oriental Monarchy,' p. 34 seq.)

1. "We can only affirm with confidence that the founder of the new Persian Monarchy was a genuine Persian, without attempting to determine positively what Persian city or province had the honour of producing him." (See 'The Seventh Monarchy,' p. 34.) Agathias calls him a Cadusian, and Agathangelus an Assyrian.

he attacked Kerman, and easily succeeded in reducing that scantily-peopled tract under his dominion. He then proceeded to menace the north, and, making war in that quarter overran and attached to his kingdom some of the out-lying provinces of Media. Roused by these aggressions, the Parthian monarch at length took the field, collected an army, consisting in part of Parthians, in part of the Persians who continued faithful to him, against his vassal, and, invading Persia, soon brought his adversary to a battle. A long and bloody contest followed, both sides suffering great losses; but victory finally declared itself in favour of Artaxerxes, through the desertion to him, during the engagement, of a portion of his enemy's forces. A second conflict ensued within a short time, in which the insurgents were even more completely successful; the carnage on the side of the Parthians was great, the loss of the Persians small; and the great King fled precipitately from the field. Still the resources of Parthia were equal to a third trial of arms. After a brief pause, Artabanus made a final effort to reduce his revolted vassal; and a last engagement took place in the plain of Hormuz, which was a portion of the Jerahi valley, in the beautiful country between Bebahan and Shuster. Here, after a desperate conflict, the Parthian monarch suffered a third and signal defeat; his army was scattered; and he himself lost his life in the combat. According to some, his death was the result of a hand-to-hand conflict with his great antagonist, who, pretending to fly, drew him on, and then pierced his heart with an arrow."

One of Artakhshîr's important achievements, which is described in the Pahlavi text, alludes to his staunch faith in the Zoroastrian monotheistic Revelation, which strongly impelled him even at the risk of his life, to destroy idol-temples and suppress idolism, which had grown very powerful in Irân under the Parthian Empire. The pictures of the

Worm, the temple-fortress of idol-worship and Haftân-bôkht, represent Artakhshir's meritorious adventures for the annihilation of the Parthian pantheistic worship. His steady religious character can be traced from Chaps. II, § 10; IV., §§ 8, 10, 17, 19; VII., §§ 6, 8; VIII., §§ 7, 8, 17; IX., §§ 9, 10; X., §§ 8, 16, 18; XI., § 8 (refers to his belief in Destiny); and XIII. §§ 17, 18 (his belief in soothsaying.) Almost in every city he had caused an Âtash-Behrâm to be enthroned at the public expense.

"His reign was not long;" says Rawlinson, "and it was sufficiently occupied by the Roman and Armenian wars, and by the greatest of all his works, the reformation of religion . . . Western Asia was a seething pot, in which were mixed up a score of contradictory creeds, old and new, rational and irrational, Sabaism, Magism, Zoroastrianism, Grecian Polytheism, teraphim-worship, Judaism, Chaldee Mysticism, and Christianity. Artaxerxes conceived it to be his mission to evoke order out of this confusion, to establish in lieu of this extreme diversity, an absolute uniformity of religion. . . He was resolved from the first that if his efforts to shake off the Parthian yoke succeeded, he would use his best endeavours to overthrow the Parthian idolatry and instal in its stead the ancestral religion of the Persians."

12. THE EXTENT OF ARTAKESHIR'S EMPIRE.

After the great triumph of Artakhshir over Ardavân's son, Bahman, near Stâkhra, and over the King himself in the plain of Hormaz, he was surrounded by sincere adherents from among the tributary princes and rulers of Irân, with whose help the Sâsânian Emperor was able to aggrandise the limits of the Empire to the Euphrates at the one end and the kingdom of Khvarizâm at the other. According to Herodian: "Artaxerxes pretended to have unquestionable rights to the possession of all the provinces in Asia lying between the Euphrates, the Aegean sea, and the

Propontis : as all those countries, as far as Ionia and Caria, had always been governed by satraps of their nation from the days of Cyrus, who transferred the Empire from the Medes to the Persians, to the time of Darius, who was conquered by Alexander : therefore by entering into possession of the old heritage of his ancestors he would not wrong the Romans." (*Journal Asiatique*, 1894, p. 549). He founded many cities, whereof the text mentions Artakhshîr-Gadman, Bokht-Artakhshîr, and Ramishne-Artakhshîr. According to Firdûsi: — خور اردشیر-رام اردشیر-اورمزد اردشیر-برکه اردشیر—the fifth city in Bagdâd, and the sixth near the river Euphrates.

13. HIS POWER AND CHARACTER.

Referring to the extent of Artakhshîr's power and his character as a ruler, Sir John Malcolm¹ remarks in his "History of Persia," Vol. I, as follows:—"The fame of Ardisheer spread in every direction : all the petty States in the vicinity of his empire, proffered submission ; while the greatest monarchs of the East and West courted his friendship, by sending to his court the most magnificent presents, and splendid embassies. Elated with success, and wearied of power, he resigned the government into the hands of his son, Shahpoor, after having reigned fourteen years,¹ as absolute sovereign of Persia, subsequent to the defeat and death of Ardavân. He had exercised a more limited authority twelve years before that event.—Ardisheer Babigan (whom the Roman historians call Artaxerxes) was one of the wisest and most valiant princes that ever reigned over Persia. His life, indeed, affords the best evidence of his extraordinary character. He raised himself, from the lowest situation, to be sovereign of a great nation, that had been in an unsettled and

1. So Alberûni. Firdûsi has forty years and two months :

برآمد چهل سال و دو ماه و دو روز . که تا بر نهادم بشاه کلاه.

distracted state for several centuries. The revolution which he effected in the condition of his country was wonderful. The name of Parthia, which Western writers had given to Persia, after the death of Alexander, ceased at his elevation; and the Kingdom which he founded was recognised as that of Persia. His countrymen deem Ardisheer the restorer of that great empire which had been created by Cyrus, and lost by Darius.

"This great monarch appears to have possessed those four essential qualities, which, he was wont to say, should meet in a sovereign: 'True and innate magnanimity of soul:'—'Real goodness of disposition:'—'Firmness enough to repress all who went out of their proper ranks:'—'And principles of conduct which prevented those who obeyed him from ever entertaining apprehensions regarding their property, their honour, or their lives.'"¹

14. THE POLITICAL REFORMS INTRODUCED BY ARTAKHSHIR.

We have no existing Pahlavi records concerning the political and military reforms introduced by Artakhshir during his remarkable *régime*; but these are enumerated by Firdâsi in the Persian Shâh-Nâmeh.² One of the most important changes was the introduction of the militia or the enforced military and literary training among the youths of his empire. The young male subject had to acquire great skill in riding, and in the warrior-like wielding of the mace, the bow and the poplar arrows.³ The best ones were enrolled in the standing army,

1. Vol. I., p. 72, *seq.* (Ed. 1829).

2. "Ferdosi," says Malcolm, "wrote from Pahlavi materials; and that many of these contained authentic accounts of Ardisheer there can be no doubt. We have every ground to suppose that the poet has, on this occasion, given a faithful transcript from his authorities."

3. Comp. Don Juan, Canto XVI, 1st Stanza:—

"The Antique Persians taught three useful things,
To draw the bow, to ride, and speak the truth.
This was the mode of Cyrus, best of kings—
A mode adopted since by modern youth."

and received honours and presents from the King according to their military skill; an intelligent Mobad having under his religious guidance and moral control one thousand of such young men. In the court none had a seat who was not distinguished for his literary and intellectual attainments; special preference having been given to the power of eloquence and the command over the language of the court. A learned writer filled the treasures of the State by his intelligence; the city and the army, the subordinates and the complainants were happy owing to him. "The secretaries," the King proclaimed, "are my companions as the soul is the companion of the body; thus they are privately my governors." When an officer, on his appointment as ruler of a certain district, paid a formal visit to the King, Artakhshîr publicly dictated to the incumbent the following advice:—"In this transitory life you should have no regard for the *diram*, nor sell the independence of a subject for the sake of money; but you should always seek the truth and wisdom, and abstain from avarice and lust. You should not engage your relations or friends in your department, but be satisfied or friendly with the host of subordinates appointed by me. You should help onward the poor and honest people; but not the malefactors. If you keep your district happy, you will remain joyful from the satisfaction of your justice; but if a poor man goes to sleep with the terror of your rule, that means the selling of human life for gold and silver."

Owing to Artakhshîr's just administration, the world of Irân, says Firdûsi, was altogether prosperous, and the hearts of his subjects were happy. He had enforced farming and irrigation in every country, given pecuniary gifts to the poor husbandman, and supplied him with all the necessary implements of

Bows have they, generally with two strings;
 Horses they ride without remorse or ruth;
 At speaking truth perhaps they are less clever,
 But draw the long bow better now than ever.

agriculture. He had summoned to his court all the nobles of Irân, and conferred upon them principedoms and governorships according to their right and merit. He had assembled them together in the beginning of his reign, and impressed upon their minds the vicissitudes and struggles of life, and the permanency of virtue and righteousness in this world.¹ He deemed an unjust king, a ferocious lion in the field, and a long war worse than an unjust king. He asked the native rulers or satraps to place all their reliance upon the Deity, Ahura Mazda, because

چو بودم بعدادار گیهان پناه . . بدل شادمان گشتم ر تاج و مآه
under the favour and protection of God he had been rendered happy, crowned and enthroned.

سفایش کم داند سزوار اوی . . نیایش بآئین کردار اوی
مگر اود دین یادمیان بندگی . . نماید بزرگی و دارندگی
هرآنکس کم داند که دادار هست . . نباشد مگر پاک یزدان پرست
قوانگر شود هر که خرمنند گشت . . گل نوبهارش برومند گشت

In short, his admirable motive was to administer strict laws of justice and to teach to his officials a sincere trust in God for the successful results of all meritorious endeavours on their part for the good of mankind. Relative to religious questions and foreign affairs, he had appointed for consultation special councils of state, consisting of *mobads*, sages, generals and princes.

1. "We are told," says Malcolm, "that Ardashcer was learned as well as wise. He is the reputed author of two remarkable works. The first entitled 'The Kârnâmech,' in which he gives an account of his travels and enterprises. The second was a work upon the best mode of living; in which rules, drawn from his own experience and judgment, were prescribed for all ranks of men. This book appears to have been greatly admired by his countrymen; and Noshirwân, one of the most celebrated of his successors, had many copies of it made and circulated, with a view of establishing order and morality in the empire," (Vol. I, p. 74).

15. THE EMPEROR'S DYING MONITIONS TO HIS SON, SHAHPÛHR.

Artakhshîr's didactic testament or dying monitions to his son, Shahpûhr, are given by Firdûsî to the following effect:—

"My son, listen to these words, remember them, and act accordingly in thy life. I have organized the world of my kingdom by dint of the sword of justice, and with a due respect to the claims of the nobility. I have endured great trouble and hardship in increasing these treasures. The world has prospered, but my life is shortened. You have before you joy and trouble too, for no one is completely happy in this world. Fortune is like a vicious horse whose caprice drives you to calamity in the midst of your prosperity. O son! know that this deceitful world keeps no one ever in a happiness unmixed with bitter grief. Preserve, therefore, thy person as well as thy good sense, if you wish that your days would not pass in distress. When the king is a staunch adherent to his religion, sovereignty and religion co-operate like two sisters in the kingdom, and are inseparable.

نه بے خوف شاه بود دین بجای . نه بی دین بود شهریاری بجای

"Religion cannot exist without a state, and a state cannot exist without religion. These are like two pieces of brocade interwoven, two edifices which intelligence combines. The religious man that has good sense and intelligence is rewarded in this world as well as in the next. When the king is the guardian of religion, the religious man and the sovereign work like two brothers, for no religious man ever entertains any spite against his king. Reflect upon the wise saying that 'Faith is the essence of justice.' The throne of a king is shaken on account of these three causes: (1) when the king is unjust; (2) when he favours mean unqualified people, and elevates them above those who are worthy and well-qualified; (3) when the

king takes undue care of his treasure, and labours only to accumulate gold.—Always wish to be generous, religious and wise, so that deceit may not overpower thee; since falsehood darkens the face of the king, and the liar never acquires glory. Cleave not too much to your treasure, for the king keeps back his wealth by injuring his subjects. But the treasure of cultivators is the real treasure which the king should covet and guard to make their labours always fruitful. Abstain from anger, for it ends in injury and repentance. In generosity, do not be indiscreet or unfair, but appreciate the value of different qualities, and bestow your gifts in proportion to their merits.

“ Do not slander others, for you will thereby be accused as a slanderer, and slandered by others. If you wish to be called a pious man, you should renounce anger and malice. Whosoever ascends a throne of grandeur, ought to be a prudent man and a worshipper of God. Do not speak too much, and do not make a show of your piety before others. Listen to what is said, and reflect much upon it. Weigh your words before you utter a speech in the presence of wise people. Receive all men kindly and cheerfully. Do not treat with contempt the indigent man who asks something from thee. Do not appoint a malicious person to the throne. Accept an apology for misdemeanour, and do not harbour an old grudge. When your enemy, being terrified, flatters you, at once equip your forces, and go to battle with him, when he abstains from fighting and his hands are fatigued. If he asks for peace or justice, exact tribute from him, and do not seek vengeance, but spare his honour. Do not postpone any affair till to-morrow, nor make low-bred people your confidential informants. If you become charitable and generous you will be honoured; if you are learned and straightforward, you will be renowned throughout the world. To sum up all, may your administration be such as to bring, at a future day, the

"In the year 1054 after Yazdakard, the king of kings. May it be good! Amen!"

The oldest copy of the text is contained in the old codex J., which contains 35 short Pahlavi fragments and two kolophons. The first kolophon states that the MS. from which the original copy, of which J. is the surviving descendant, was transcribed, had been finished at Bharuch, on the day of *Dī-ya-Ādar*, in the month of *Vohūman*, in the year 624 after Yazdakard, by one *Dīnpanāh ī Ātarō-pāt ī Dīn-panāh* (Dīn-panāh, son of Ātarō-pāt, son of Dīn-panāh) for one *Shahzāt ī Shāh-lān ī Farūkh Aūharmazda* (Shahzāt, son of Shāh-lān, son of Farūkh-Aūharmazda). The second kolophon gives the date of the original codex from which J. is derived, and states that it was completed at Dāmōi (perhaps Damaun) in Gujarāt, in the year 691 after Yazdakard, by *Mīrō-āvan*, son of *Kai-Khūsrū* (the writer of J.¹, J.², K.¹, K.²) for one *Zāhl Sangan*. According to Dr. E. W. West, "the short texts contained in J (also known as the *Yādgār ī Zarīrān* or the *Pahlavi Shah-Nāmē*) are in a more or less dilapidated condition, but the defective passages are easily restored, in most cases, by means of the copy made in 1721, and often from some of the texts belonging to Dastur Peshotanji."

J. is a MS. of 347 pages, written 12 lines to a page. Folios 63, 66, 68, and some following 136 are now missing. There is a confusion in the folios 138-144. Folio 9 must have been before folio 8; and a few passages are given twice, such as part of folio 100. The short fragments included in this codex J. are:—"Yādgār ī Zarīrān;" "Shatrōstānīhā bēn Zamīg ī Airān;" "Āvādīh va Vēshīgīh ī Zamīg ī Sajastān;" "Rītē ī Khūsrū ī Kavātān;" the second half of the "Ganj ī Shāyīgān;" "Admonitions to Mazdayasniāns;" "The Ardarz ī Ātarō-pāt ī Māraspendān;" (the next folio is lost, and the

following short text is the middle of the) "Mâdigân î Gajastê Abâlîsh;" "Vêh-zât î Farukh Pirûz;" (the next folio is lost, the following one begins in the middle of) "Admonitions in Praise of Wisdom;" "The Sayings of Âtarô-Farôbâg and Bakht-Âfrîd," (this fragment is followed by the two kolophons mentioned above); "The Kârnamê î Artakhshîr î Pâpakân;" "The Nirang for destroying Noxious Creatures;" (the first half of the) "Ganj î Shâyigân î Vazôrg Mitrô î Bôkhtagân;" "Mâdigân î Mâh î Fravardîn Yôm î Khûrdâd;" "Darakht î Asûrig;" "Chatrang Nâmê;" "Injunctions to Vehdîns;" "Forms of Pahlavi Epistles;" "A Form of Marriage Contract in Pahlavi;" "The Five Dispositions of Priests, and Ten Admonitions for Disciples;" "Vâch î Âêchand î Âtarô-pât î Mâraspendân;" "The Dârû î Khûrsandîh;" "The Stâyishne î Drôna;" "The Coming of Vâhrâm î Varjâvand;" and "The Characteristics of a Happy Man."

Then follows this Sanskrit kolophon in J.:-

संवत् १३७७ वर्षे कार्तिक शुद्ध १४ बुधे पारसी सने ६९१
वर्षे माह आदर रोज फरवरदीन आद्यह थानं वेला कुले सुलतान श्री
गयासुदीने राज्य परिपन्थयतीत्येवं काले इरानजामिनदेशात् समा-
यात पारसी आचार्यमिहिरवानस्य बहुतरं मानं कागलं लिखापनंच
प्रदाय पारसी थव सांजनसुत थव चाहिलेन पुण्यार्थं एतस्य पार्श्वत्
इदं पुस्तकं लिखापितं शाहनामा गुस्तास्य पैदनामा आदरवाद्
मारासर्पद् नामाच्च कोऽपि पुस्तकमिदं रक्षति पठति तेन थव चाहि-
लस्य पूर्वजानां मुक्तात्मनां तथा एतस्य निमित्तं पुण्यं करणीयम्.

"Samvat 1377 varshê Kârttika Shuddha 14, Budhê Pârasîsana
691 varshê, mâh Âdar, rôj Farvardîn âdyaha Thânam velâ kûlê
Sulatân Shri Gayâsudîne râjyam paripanthayatî tyevam
kâle Irânjamindeshât samâyâta Pârasî âchârya-Mihirvânasya
bahutaram mânam kâgalam likhâpanamcha pradâya Pârasî

been in this country of the Hindús, wrote this copy from the manuscript of *airpat* Rústakhma, son Mitrô-âvân, and wrote it on account of [Zâhl Sangan of Kûmbâyat].”*

The MS. of the Vendidad, called PB. in my edition, contains an allusion to Mitrô-âvân in the following kolophon:—

𐬀𐬵𐬭𐬀 𐬵𐬀𐬵𐬀 𐬵𐬀𐬵𐬀 𐬵𐬀𐬵𐬀 𐬵𐬀𐬵𐬀 𐬵𐬀𐬵𐬀
 𐬵𐬀𐬵𐬀 𐬵𐬀𐬵𐬀 𐬵𐬀𐬵𐬀 𐬵𐬀𐬵𐬀 𐬵𐬀𐬵𐬀 𐬵𐬀𐬵𐬀
 𐬵𐬀𐬵𐬀 𐬵𐬀𐬵𐬀 𐬵𐬀𐬵𐬀 𐬵𐬀𐬵𐬀 𐬵𐬀𐬵𐬀 𐬵𐬀𐬵𐬀
 𐬵𐬀𐬵𐬀 𐬵𐬀𐬵𐬀 𐬵𐬀𐬵𐬀 𐬵𐬀𐬵𐬀 𐬵𐬀𐬵𐬀 𐬵𐬀𐬵𐬀
 𐬵𐬀𐬵𐬀 𐬵𐬀𐬵𐬀 𐬵𐬀𐬵𐬀 𐬵𐬀𐬵𐬀 𐬵𐬀𐬵𐬀 𐬵𐬀𐬵𐬀
 𐬵𐬀𐬵𐬀 𐬵𐬀𐬵𐬀 𐬵𐬀𐬵𐬀 𐬵𐬀𐬵𐬀 𐬵𐬀𐬵𐬀 𐬵𐬀𐬵𐬀

III. “I, the servant of the Religion, *airpat-zâdê* Mitrô-âvân, son of Kai-Khûsrû, son of Mitrô-âvân, son of Spend-dâd, have (completely) written this book of the *Javît-Shêdâ-Dâd* with its *Zand* on the day of Khûrdâd of the month of the *vahîjak* Âvân, in the year 692 after the era of Yazdakard (III)., the King of Kings, a descendant of Aûharmazda, a descendant of King Yazdakard (II).”†

The first kolophon in the old MS. of *Yôshî i Fryân* alludes to the copyist of the *Kârnâmê i Artakhshir i Pâpakân*, Rústakhma, son Mitrô-âvân, in these words:—

𐬀𐬵𐬭𐬀 𐬵𐬀𐬵𐬀 𐬵𐬀𐬵𐬀 𐬵𐬀𐬵𐬀 𐬵𐬀𐬵𐬀 𐬵𐬀𐬵𐬀
 𐬵𐬀𐬵𐬀 𐬵𐬀𐬵𐬀 𐬵𐬀𐬵𐬀 𐬵𐬀𐬵𐬀 𐬵𐬀𐬵𐬀 𐬵𐬀𐬵𐬀

* *Vide* my Introduction to “The Pahlavi Version of the Vendidad”, pp. 37-39.

† *Vide* my Introduction to “The Pahlavi Version of the Vendidad”, p. 45.

religion, Rústakhma, son of Mitrô-âvân, son of Marzapân, son of Dehishn-yâr the *aîrpat*, who have come into this country of the Hindûs, wrote this copy, for my own relation, of the Avesta and Zand of the nineteenth word of the Yathâ-Ahû-Vairyô, which they call *drégubyô*, and the name of the Nask is the Vendîdâd."

These kolophons transmit to us the genealogies of Rústam, son of Mihirvân and brother of Spend-dâd, (the oldest copyist known to us of the Pahlavi Karnâmê), and of Mihirvân, son of Kai-Khûsrû, the writer of the original codex from which the oldest extant MS. J. of the Pahlavi Yâdgâr î Zarîrân, is transcribed. The dates given in them prove that Rústam flourished about the middle of the thirteenth century A. D., while Mihirvân, who was his great grand-nephew, lived about the beginning of the fourteenth century. Very likely, therefore, the MS. of the Kâr-nâmê î Artakhshîr from which the text was copied in the original of the codex J. had been written by Rústam Mihirvân about 1250 A. D.

DARAB DASTUR PESHOTAN SANJANA.

Alexander¹, inhabitant of Arûm, there were in the territory of Irân two hundred and forty princes.² (2) Spahân (*i.e.* modern Ispahân), Pârs and the borderlands that were nearest³ to them, were in the hands of Ardavân⁴, the chief (king). (3) Pâpak was the frontier⁵ governor⁶ of Pârs, and [was] one of the commissioners⁷ appointed by⁸ Ardavân. (4) The seat⁹ of Ardavân was in Stâkhra¹⁰ (*i.e.* Persepolis). (5) And Pâpak had no son¹¹ to preserve his name¹². (6) And Sâsân was a shepherd¹³ employed by⁸ Pâpak, who¹⁴ always¹⁵ remained¹⁶ with the horses and cattle (belonging to the latter), and he was (descended)

1. Alexander the Great, the Macedonian conqueror of the Persian empire, who is herein called *Arûmîk*, usually *Arûmâk*, 'the Arûmian or Roman' (of the Eastern or Greek empire), since the Romans were more known to the Persians as their political and spiritual enemies than the Macedonians or the Greeks.—2. Literally, 'pater-familias,' comp. Pers. *کدخد* 'the master of a family'; hence 'a petty ruler.' The whole of the Iranian Empire had been divided by Alexander among many petty chiefs of whom the Arsacid Ardavân had finally become the most powerful ruler in the kingdom.—3. The comparative adjective is often used for the superlative degree in Pahlavi.—4. Av. *Aretapâna*; Gr. Artabânos, Artabân; Pahl. *Artavân* or *Ardavân*. He was the last of the Ashkânian monarchs.—5. *Marzapân* comes from Av. *mareza* 'a border,' and *pâna*, *pâ* 'to guard,' 'to rule'; Pers. *موزیان* used in the sense of the French word 'marquis'.—6. Avesta *shôithra-yâra*, from the rts. *khsh* 'to live' and *yâ* 'to go', hence 'the patron of a populated district or a town,' 'a sovereign'; comp. Pers. *شهربار*—7. Pers. *گیا شتم* 'a minister,' 'a commissioner'; Av. *vi* and *mar* 'to calculate,' 'to fix'.—8. Lit. 'of'.—9. Lit. 'Ardavân sat in Stâkhra.'—10. Per. *استخر* 'Old Persepolis'; compare Av. *Stakhra*—11. Av. *fra* and *zan* 'to generate'; lit. 'a child,' either male or female.—12. Pers. *نام بردار* 'well-known'.—13. Av. *khshapâyaona*; Pers. *شبان* 'a shepherd'.—14. Lit. 'and he'.—15. Pers. *همواره* or *همواره* 'always'.—16. Lit. 'was.'

from the line of (king) Dârâb', son of Dârâê. (7) During the evil reign of Alexander, the descendants² of Dârâb³ privately lived in distant lands, wandering with Kurdish shepherds.

(8) Pâpak did not know that Sâsân was descended from the family of Dârâb, son of Dârâê. (9) One night Pâpak saw in a dream as though the sun was shining from⁴ the head of Sâsân and giving⁴ light to the whole world.⁵ (10) Another night he dreamt that⁶ Sâsân was seated on a richly adorned white elephant, and that all those that stood around him⁷ in the kingdom⁸ made obeisance to him, praised and blessed him. (11) The [next] third night he, accordingly, saw as if the sacred fires, Frobâg, Gûshasp and Bûrzîn-Mitrô,⁹ were burning in the house of Sâsân and giving light to the whole world. (12) He wondered at it, and (directly) invited to his presence the sages and¹⁰ interpreters of

1. According to Firdûsi, 'Dârâ, son of Dârâb'; Dr. West, 'Dârâê, son of Dârâê.' The last of the Kayânian kings of Persia, who was defeated by Alexander.—2. Wanting in the text.—3. In the sense of 'above.'—4. *Lit.* 'caused.'—5. This first dream is wanting in Firdûsi.—6. *Lit.* 'as if.'—7. That is, his courtiers.—8. *Lit.* 'continent'.—9. Âtarô Frôbâg, Âtarô Gûshasp, and Âtarô Bûrzîn-Mitrô are the names of the three sacred fires supernaturally produced by Aûhar Mazda on the ship *Srisaok* to help men in their first emigration from Iran by sea to distant habitable countries in the reign of the Peshdâdian king *Takhmurap* (Tahmûras). The fire Frobâg was established by Yima (Jamshîd) on the Gadman-hûmand mountain in Khvârizem, (afterwards removed to Kâvûlistan by Vishtâsp); the fire Gûshasp was enthroned by Kai-Khûsrû on the Anavand mountain, by the side of Lake Chêchast; and the fire Bûrzîn-Mitrô by king Vishtâsp on the Revand mountain. According to the Bûdahishn, Chap. XVII, §§ 4-9:—"All these three sacred fires are embodied in the Âtash-i-Vâhrâm (Âtash-Behrâm) together with the different fires of the world, and those breathing good spirits are lodged in them." In the eleventh Fargard of the Sûdgar Nask, it is stated regarding the sacred fire:—"The propitious fire is from the Creator Aûhar Mazda, and it is produced by him in a house without being kindled, by supernatural combinations."—10. So also Firdûsi. Better 'who were' interpreters of dreams.

dreams, and narrated to them the visions he had seen in his dreams during those three nights.

(13) The interpreters of dreams spoke thus:—"The person that was seen in that dream, he or somebody from among the sons of that man, will succeed to the sovereignty of this world, because the sun and the richly adorned white elephant (that you observed) represented vigour and the triumph of opulence; the sacred fire Frôbâg the religious intelligence of the great men among the *mobads*; the sacred fire Gûshasp warriors¹ and military chieftains; and the sacred fire Bûrzîn-Mitrô the farmers and agriculturists² of the world: [and] thus this sovereignty will fall to that man or the descendants of that man."

(14) On hearing these words, Pâpak despatched somebody to call³ Sâsân to his presence, and questioned him as follows:—"From what race and family⁴ art thou? Out of thy forefathers and ancestors was (there) anybody who had exercised sovereignty or chieftainship (before)?"

(15) Sâsân solicited from Pâpak his support and protection⁵ in these words⁶:—"Do me no hurt or harm." (16) Pâpak accepted (the request), and Sâsân declared before Pâpak his own secret as it stood.⁷

1. Av. *rathashtar*, originally 'the warrior fighting from a chariot,' from *ratha* 'a chariot' and *stâ* 'to stand'.—2. Av. *vâstryô-fahuyâs* 'an husbandman'.—3. *Lit.* 'and called'.—4. Pers. *دود* 'family,' 'tribe'; *lit.* 'smoke' or 'a hearth' which represents a family.—5. Pers. *پشت و زبهار*.—6. In Pahlavi the direct form of construction is preceded by the word *aigh* which means 'that,' 'thus,' 'as follows,' &c. In some places I have omitted to give a literal rendering of it, and indicated the omission by an asterisk on the preceding word.—7. Pers. *گویند*—8. *Lit.* 'was.'

(17) (On hearing his reply) Pâpak was delighted, and (so) he ordered (Sâsân) thus :—"Elevate¹ thy body (by taking a bath)."

(18) Meanwhile² Pâpak directed (his servants) that a suit of clothes fit to be worn by a king should be brought and given to Sâsân; and Sâsân wore the royal garments accordingly. (19) Pâpak (further) directed [in the case of Sâsân] that he should be nourished with invigorating, fresh and proper food for several days. (20) Later on he gave him his daughter in marriage, and according to the law of nature she,³ in a short time, was pregnant⁴ by Sâsân, and from her Artakhshîr was born.

(21) When Pâpak observed the youthful body and cleverness⁵ of Artakhshîr, he interpreted it thus⁶ :—"The dream which I beheld was true." (22) He regarded⁷ Artakhshîr as his (own) son, and brought him up as a dear child⁸. (23) When Artakhshîr reached the age which was⁹ the time for higher instruction, he became so proficient¹⁰ in literary knowledge,¹¹ riding, and other arts that he was renowned throughout Pârs.

(24) When Artakhshîr attained the age of fifteen years, information reached Ardvân that Pâpak had a son proficient and accomplished in learning and riding (i.e., in heroic horsemanship). (25) He wrote a letter to Pâpak to this effect :—"We have heard¹² that

1. Second pers. sing. pres. imperative. Firdûsi : به گرما به شو 'Take a hot bath.' Perhaps the Pahl. word *arxân* may be a modern corruption of *khallân*.—2. Lit. 'And.'—3. Lit. 'the maiden.'—4. Av. *â+puthra*; Pers. آبستن 'pregnant.'—5. Pers. چابک 'agility.'—6. Lit. 'he understood that.'—7. Lit. 'accepted.'—8. Or 'with respect.'—9. Lit. 'is.'—10. Firdûsi : مؤاخذة 'proficient.'—11. Lit. 'reading and writing.' Pers. دبیریه 'secretaryship.'—12. Pahl. 'heard so.'

you have a son, who is accomplished and very proficient in learning and riding; our desire (has been) that you should send him to our court, and he shall be¹ near us, so that he will associate² with our sons and princes³, and we might order for him position and reward according to the learning which he possesses.”

(26) As⁴ Ardavân was powerful and very absolute,⁵ it was improper on the part of Pâpak to do anything contrary to or to evade⁶ his command. (27) Immediately (therefore) he sent Artakhshîr well-equipped with ten servants and a superb present of many marvellous, magnificent and suitable things for the acceptance of Ardavân⁷.

(28) When Ardavân saw Artakhshîr he was glad, expressed to him his affectionate regard, and ordered that he should every day accompany his sons and princes to the chase⁸ and the polo-ground⁹. (29) Artakhshîr acted accordingly. (30) By the help of

1. *Lit.* ‘come.’—2. *Lit.* ‘He will be with our children, &c.’—3. *Vaspâharagân* (‘nobles’) occurs in the Inscription of Naksh i Rîstam § 58. The original reading is neither *vâspuhr* nor *vâspuhr*. It is *vîspâhr*, from the Av. 𐬯𐬀𐬎𐬌𐬭𐬀𐬎𐬭𐬀 *vîsô puthra* ‘the son of the head of a *vîs*’; hence, ‘the son of a nobleman’, ‘a prince’. If we read the word 𐬯𐬀𐬎𐬌𐬭𐬀𐬎𐬭𐬀 *asparâragan* by taking the initial *ra* as a copulative conjunction, or as the final letter of the word preceding it, the expression may mean ‘knights’ or ‘chevaliers’, (from Av. *aspa*, Fr. *cheval* ‘a horse.’)—4. Pahl. ‘Owing to the fact that.’—5. *Lit.* ‘was greatly more absolute.’—6. *Lit.* ‘to conceal,’ ‘to suppress.’—7. *Lit.* ‘near Ardavân.’—8. Pers. چهار—9. Here 𐬯𐬀𐬎𐬌𐬭𐬀𐬎𐬭𐬀 *châpâân* is a corruption of 𐬯𐬀𐬎𐬌𐬭𐬀𐬎𐬭𐬀 *chûrîgân* (Pers. *chûgân*) = *châvakân*, pl. of *châvaka*, a corrupt form of *chavaka* = Av. 𐬯𐬀𐬎𐬌𐬭𐬀𐬎𐬭𐬀 *chakava* just as *charkh* is a corruption of the Av. *chakhra*, and *surkh* of the Av. *sukhra*. The Pahlavi transcript *châpâân* may be traced from *chîpa* or *chibah* ‘a piece of stick,’ hence it may mean ‘a bat’ or ‘a club.’

Providence he became more victorious and warlike than them all, on the polo and the riding (ground), at *Chatrang* and *Vinê-Artakhshîr*¹, and in (several) other arts.

(31) One day Ardavân went a hunting with his chevaliers and Artakhshîr. (32) An elk² which happened to be running in the desert was (then) pursued³ by Artakhshîr and the eldest son of Ardavân. (33) And Artakhshîr, on reaching close to the elk, struck him with an arrow in such a manner that the arrow pierced through the belly⁴ as far as its feathers, passed through the other side, and the animal died instantly.

(34) When Ardavân and the chevaliers approached them, they expressed wonder⁵ at such a dart and asked* :—"Who struck that arrow?"—(35) Artakhshîr replied* :—"I did it." (36) The son of Ardavân said :—"No, because I did it."

(37) Artakhshîr became angry and spoke thus to the son of Ardavân :—"It is not possible to appropriate the art and heroism (of another) through tyranny, unpleasantness,⁶ falsehood and injustice. This is an excellent forest, and the wild asses here are many. Let us

1. Games of chess. *چاترنگ* *chatrang* is the origin of the word *شطرنج* in Arabic and Persian, and comes from the Av. *चतुरङ्ग* = Sanskrit *chaturanga*, from *chatur* 'four' and *ranga* 'colour,' referring to the original chequered board painted in four different colours; afterwards it came to mean 'a field of battle.'—2. Pers. *گور* 'a wild ass,' 'an elk.'—3. Av. *𐬔𐬀𐬭𐬀* *tach* 'to hasten,' 'to run.' Pers. *تاختن* 'to hasten,' 'to pursue.'—4. Pers. *شکم* 'belly.'—5. Pers. *افیدیدن* *afîdîdan* 'to wonder,' 'to admire.' Lit. 'when they saw the stroke of that kind wonder was felt by them.'—6. Av. *dush* 'bad' and *ram* 'to rejoice'; Pers. *گرام*.—7. Firdûsi *دشت فراخ* 'an extensive forest.'

(lit. 'I and thou') try here a second time, and bring into display (our) goodness or evil nature¹ and dexterity.

(38) Ardavân thereby felt offended² and thereafter did not allow Artakhshîr to ride on horseback. (39) He sent the latter [Artakhshîr] to his stables of horses and cattle, and ordered him as follows :—"Take care (of those animals so) that you do not go in the day or night from before those horses and cattle ^a hunting, to the playground or the college of learning."

(40) Artakhshîr understood that Ardavân spoke (in this manner) from envy and grudge, and directly wrote a letter to Pâpak, stating the facts as they stood.

(41) When Pâpak saw the letter he became melancholy³. (42) He wrote in reply to Artakhshîr as follows :—"You did not act wisely in disputing⁴ with great men on a matter from which no harm could have reached you, and in addressing them with coarse⁵ words in public⁷. (43) Now speak out excuses for thy relief and feel humble repentance⁸, for the sages have said :—"It is not possible for an enemy to do that for an enemy, which is brought on himself by an ignorant man from his own actions."

1. Better *yêlik* 'heroism', Pers. *دل*.—2. Pers. *دشخوار* 'sorrow'.—3. Pers. *اندوه گین* 'melancholy'.—4. Firdûsî gives Pâpak's remonstrance in these words:—

چو رفتی بنخیز با اردوان	که ای کم خرد تو رسیده جوان
پرستند تو له پیوند اوی	چرا ناختی پیش فرزند اوی
که خود کرده تو بنا بخردی	نه کرد او بقو دشمنی از بدی
مگردان ز فرمان او هیچ روی	کنون کام و خوشنودی او بخردی

5. Pers. *متیز* 'dispute', 'conflict'.—6. Pers. *درشت* 'rough', 'hard'.
—7. Lit. 'aloud'.—8. Pers. *پشیمانگی* 'repentance'.

(44) "This, too, is said* :—' Do not be grieved' narrow-mindedly (*mūst*)² from a person at the time when you cannot pass your life (happily) without him.' (45) And you yourself know that Ardavân is a king more powerful than I, thou or many people in this world with reference to (our) bodies, lives, riches and estates. (46) And now, too, such is my strictest advice unto thee that thou should'st act in unison with and obediently (towards them), and not deliver up thy own glory to annihilation (*lit.* 'disappearance')."

CHAPTER II.

(1) Ardavân had (in his service) an accomplished maiden,³ whom he regarded with greater respect⁴ and affection⁵ than the other maidens (under him) ; and

1. Comp. Pers. اورمان 'difficulty'.—2. Comp. Pers. مستمند 'miserable'.—3. The word ٲٲٲٲ is used here in a good sense, viz. 'a maiden', as in Chapter I, § 20, where it refers to the daughter of Pâpak, the wife of Sâsân, and in Chaps. XI, §§ 12-13; and XII, §§ 1, 2, 4, 5, 6, 9, 12-17, 19-24, where it denotes the daughter of Mitrôk, son of Anôshêpât. In the Pahlavi version of the Avesta, ٲٲٲ is usually the rendering of the expression ٲٲٲٲ 'a damsel', of which ٲٲٲ or ٲٲٲ seems to be a corruption. It appears from this passage, that under the Arsacidae the monarch was attended upon in his palace by trustworthy young males and females belonging to the nobility, who managed all domestic affairs of the royal family. According to Firdûsi she was one of Ardavân's ministers and treasurers:

بر اردوان چو دستور بود : ابر خواسته نیز گنجور بود

The word is also used in the sense of 'a maid-servant,' 'a wench' in Modern Persian. The abusive terms which Ardavân applies, in a wrathful mood, to the *kanizak*, viz., ٲٲٲٲ *jah t rūspīg*, cannot lead us to believe that she was an immoral woman. The maiden is called Gulnâr in the Shâh-Nâmeh, and Artadukta by Greek writers.—4. *Âzarmîgtar*, a comparative adj.; Pers. آزرَم 'modesty,' 'honour'.—5. Pers. گرامی 'dear,' 'precious,' 'revered'.

this maiden took part in every service that was meant to do honour (*parastishne*) to Ardavân¹.

(2) One day, while Artakhshîr was seated by the horse-stalls,² playing a tune on a drum,³ singing,⁴ and making other⁵ kinds of merriment, she beheld Artakhshîr, became enamoured of him, [and afterwards] frequently visited him,⁶ and formed friendship⁷ and love.⁸ (3) Always regularly at every night, when the unfortunate⁹ Ardavân went to sleep, the maiden would clandestinely (*pavan nîhân*) approach Artakhshîr, stay¹⁰ with him⁶ till the dawn,¹¹ and then return to Ardavân (*i.e.*, to her palace).

(4) One day Ardavân invited to his presence the sages and astrologers,¹² who belonged to his court, and put them the following question¹³ :—"What do you observe regarding the seven planets and the twelve signs of the zodiac, the position and the motion of the stars, the condition of the contemporary sovereigns of different kingdoms, the condition of the peoples of the world, and regarding myself, children and our family?"

(5) The chief of the astrologers said in reply as follows :—"The *Nahâzig*¹⁴ is sunk below ; the star

1. In other words, 'she performed every respectable service to Ardavân.'
 2. Tabari ستورجاء —3. Ar. طبل *tubûl* 'a drum'; it can also be read طبور *طبور* 'a guitar,' hence 'playing upon a guitar.'—4. Av. *sra* 'to sing'; Pers. سرودن.—5. D., P. have 'ardâ va hasîg (سر) va khâramîsh kard' *i.e.* 'he sang and caused cheerfulness and merriment.' *Hasîg* may be compared to Mhd. Pers. هزق 'alacrity,' 'cheerfulness.'—6. Pahl. 'Artakhshîr.'—7. Av. *zush* 'to love,' *saoshatar*.—8. Av. *zush* 'to love' and *ram* 'to rejoice.'—9. *Barâ vastântê bakht* 'one whose good fortune has entirely passed away,' or 'one who has become miserable on account of evil stars.'—10. Lit. 'was.'—11. Av. *bâma*, from *bâ* 'to glitter'; Pers. بامداد.—12. Av. *akhlara* 'a star' (Pers. اختر) and *mîra* 'a reckoner' from *mere* 'to count'; Pers. اختر شمر.—13. Pahl. 'pârsîd aîgh.'—14. 'The constellation of Capricornus'. Dr. Noeldeke reads it *Dudjîdân*.

Jupiter¹ has returned to its culminating point and stands away from Mars² and Venus,³ while Haptōirang⁴ and the constellation of Leo descend to the verge and give help to Jupiter; whereupon it seems clear⁵ that a new lord or king will appear, (who⁶ will) kill many potentates, and bring the world⁷ again under the sway of one sovereign.⁸

(6) A second leader of the astrologers,⁹ too, came in the presence of¹⁰ the king and spoke to the following effect:—"It is so manifest that any one of the male servants who flies away from his king within three days [from to-day], will attain to greatness and kingship, obtain his wish, and be victorious, over his king."

(7) The maiden, when she returned to Artakhshîr at night, recounted to Artakhshîr the words as they were told (by the astrologers) to Ardavân. (8) Artakhshîr, when he heard those words, resolved upon departing from that place. (9) He spoke to the maiden thus:—" (First of all) if thou art sincere and unanimous with me; and, secondly, if any one¹¹ who runs away from his king within the three fixed¹² days which the sages and astrologers have spoken of, attains to greatness and kingship, we should run away from here as far as this world (goes), and escape. (10) If

1. Comp. Pers. اورمز 'Jupiter.'—2. Pers. بهرام the planet 'Mars'.—3. *Andhita* is also used as the epithet of *Ardivisura*; Pers. ناهید 'Venus'.—4. 'The Great Bear'.—5. *Lit.* 'it so appears.'—6. *Lit.* 'and he will kill.'—7. By 'the world' is meant the world of the Iranian Empire.—8. *Lit.* 'single sovereignty,' or 'under an absolute monarch.'—9. Probably مرؤوسان *maruwas* 'bird interpreting'; hence 'interpreters of dreams.'—10. *Lit.* 'near.'—11. *Lit.* 'every one.'—12. *Vichâde*, Av. *vi* and *chî* 'to cull,' 'to select'; Pers. گزیده *guzdah* 'chosen,' 'fixed.'

mail¹, highly engraved² weapons of war³, and many other (precious) things; and she brought them to Artakhshîr.

(14) (Meanwhile) Artakhshîr saddled two of Arda-vân's horses⁴ that ran 70 *frasangs*⁵ a day. (15) He seated himself on one and the maiden on the other, took the road leading to Pârs, and rode on with speed⁶.

(16) Thus they narrate that, at night, when they approached to a country,⁷ Artakhshîr feared lest⁸ the countrymen might behold, recognise, and capture⁹ them; so he did not enter the country, but passed¹⁰ by one of its precincts. (17) His approach was seen by two¹¹ women seated together, who¹² (on seeing them) exclaimed¹³ :—"Do not fear Artakhshîr the Kaî,¹⁴ son

1. Comp. Av. *کلسه* *zrôdha*, Pers. *زره* 'a coat-of-mail.'—2. Perhaps *paêrâstê nigâr* 'ornamented and engraved.'—3. Pers. *زین افزار* *Lit.* 'the arms suspended from a saddle.'—4. Av. *بارا* *bara* 'a journey-horse,' from *bera* 'to carry'; Pers. *بار* 'a steed.'—5. Here a *frasang* is used in the sense of the Avesta *hâthra*, Pahl. *hâsar*=one English mile.—6. *Aûshântân* 'to hasten,' Pers. *شتافتن* = *شتافتن* from Av. *us* and *tap* 'to burn'; comp. Pers. *تافتن*.—7. Chald. *mat* means 'a province', 'a town', 'a village.'—8. Pahl. *al at* in the sense of Pers. *مگر*.—9. Av. *gerew* 'to hold'; Pers. *گرفتن*.—10. Av. *vi* and *tere* 'to cross'; Pers. *گذردن*.—11. *و* may be a corruption of *ae* 'one' referring to *zak nîshman* in the sing. number. 'His approach was seen by a woman seated (on the side of the road), and that woman cried aloud as follows': According to Firdûsi: *دو جوانان* 'two young men.'—12. *Lit.* 'and those women'.—13. *Kâld*, Arabic *قال*; comp. *قال و قيل*.—14. Or, 'who is a *Kayânian* and son of Pâpak,' since Sâsân is generally represented as one of the descendants of the Kayânian King, Bahman. The Avesta title is *Kava* (Skr. *Kavi*, Pers. *ک*) of the Kayânian dynasty founded by *Kavâta*. It is mentioned in the Avesta with the names of the rulers: *Kavâta*, *Usan*, *Arshan*, *Pisânangh*, *Aipivanghu*, *Byârshan*, *Syâvarshan*, *Husravangh*, *Vîshîdsipa*, etc.

of Pāpak, (thou) who art of the blood of Sāsān, and who hast risen from King Dārāb; it is not possible for any evil¹ person to take possession of thee, (as) thou art destined² to rule over the kingdom of Irān for many years.³ (18) Make haste until (you reach) the sea⁴; and when you see⁵ the ocean before your eyes, do not guard⁶ yourself, because when your eyes fall⁷ on the ocean, then you will be quite free from the fear of your enemies.⁸ (19) Artakhshīr became glad (on hearing these words), and rode onward with speed from that place.

CHAPTER III.

(1) When the day commenced,⁹ Ardavān called for the maiden, but she was not to be found.¹⁰ (2) The horse keeper¹¹ came and spoke to Ardavān as follows:— “Artakhshīr and two of your steeds are not¹² (to be found) in their places.” (3) Ardavān thereby became

1. Better *min vad aish*.—2. *Lit.* ‘you ought to rule.’—3. According to the Shāh-Nāmah:—

جوانان بآواز گفتند زود .: عنان و رکابت بپایه بسود

که رستم ز کام و دم از دها .: کز آن آب خوردن نیارد بها

4. From the Av. *zrayangh* ‘an ocean;’ Skr. *zrāyas*; Old Pers. *daraya*; Mod. Pers. *دريا* By the sea is here meant the Vouru-Kasha, the seat of ‘kingly Glory.’—5. Av. *di* ‘to see;’ Pahl. *di*; Pers. *بین*.—6. *Natrinān* is often used for *katrinān* in Pahlavi, and in that case the meaning would be: ‘and when you likewise see the ocean with your eyes, do not stop (there), because...’—7. Av. *pat* ‘to fall;’ Pers. *افتادن*.—8. *Dāshman* comes from Avesta *dāsh* ‘evil,’ and *man* ‘to think.’—9. *Lit.* ‘when it was day.’—10. *Lit.* ‘and the maiden was not in her room.’—11. Av. *staora* and *pāna*, from *pat* ‘to protect,’ hence ‘the keeper of horses or cattle;’ Pers. *ستوربان* or *ستوربان*.—12. Better *lāst* than *lā ašt*.

[and] if he is not overtaken within three days, it will not be possible to capture him thereafter."

(7) Immediately Ardavân prepared an army of 4,000 men, and took the road leading to Pârs in pursuit of Artakhshîr. (8) At midday¹ he reached² the spot where the (direct) road crossed to Pârs. (9) And he inquired (of the inhabitants) thus :—" At what time did those two riders who came towards this side depart ? "

(10) The people said * :—" At the dawn of day, when the sun brought on its sharp rays,³ they passed like a violent⁴ wind,⁵ and a very powerful⁶ eagle⁷ was running⁸ after (them). [than which no more handsome eagle could be found] ; and we believe⁹ that by this time they must have gone¹⁰ to a distance of many *frasangs*, and you will not, (therefore), be able to overtake¹¹ them."

1. *Lit.* 'And when it was midday.'—2. *Lit.* 'reaches.'—3. *Av.* تیغ *tighra*; *Pers.* ذیغ 'a ray of the sun,' perhaps تیغ or نه 'the point upraised' with reference to the rising of the sun.—4. Better read ارداب *ardabî* 'warring', 'struggling'; *Pers.* اردب 'war', 'quarrel.' According to the Avesta, it may be derived from اریزا *areza* 'battle,' hence ارساند *arsandî* 'a strong burst of wind.' The adjective generally used with wind in this sense is و *tag* 'powerful', 'swift'.—5. Comp. *Av.* و *edta*; *Pers.* واد or باد—6. *Av.* ستاورا *staura*; *Skr.* sthāvira 'strong'; *Pers.* استوار or استوان—7. *Lit.* = *Pers.* لوع 'an eagle,' or 'a royal hawk', Dastur Peshotanji and Dr. Noeldeke read it لوع = *Pers.* لوع 'a ram'; but the glory would be more probably represented by some bird. A ram would be a strange animal to keep up with a galloping horse. According to Firdûsi :—
بدم سواران یکی غم پای . . . چو اسپى همی بر پراگند خاک
8. *Huz.* *rdânastan* 'to run'.—9. *Lit.* 'and we know.'—10. Better *vazîant* *kâmand*.—11. *Lit.* 'to catch.'

(11) Accordingly Ardavân did not hesitate, but hastened onward. (12) When he reached another place, he asked the inhabitants¹⁰:—"At what time did those two riders pass (this place)?" (13) They replied¹¹:—"At midday they rode on¹² (from here) as swiftly as a violent wind, and an eagle followed them as their companion.¹³"

(14) Ardavân seemed¹⁴ astonished¹⁵ at this, and said¹⁶:—"Consider¹⁷ that we know the pair of riders, but what is the propriety¹⁸ of the eagle following them?"

(15) (So) he questioned the high-priest¹⁹ (his minister), and the latter²⁰ answered as follows:—"It is the Majesty²¹ of the Kayânian sovereignty, which has not reached²² him (up to now), so it is necessary that we should ride on (quickly) that we might catch him before that glory is attained²³ by him²⁴."

1. *Lit.* 'and.'—2. *Lit.* 'men.'—3. D., P. 𐬀𐬭𐬀𐬭𐬀 here and in several other passages. Better 𐬀𐬭𐬀𐬭𐬀 where *hamd* means 'ever,' 'always'; Pers. هم—4. D., P. 𐬀𐬭𐬀 for 𐬀𐬭𐬀; Pers. هم 'a companion.'—5. *Medamtnastan* 'to seem,' 'to be of opinion,' 'to consider'; Paz. syn. *sahastan*.—6. Pers. شگفتان 'astonished.'—7. From Av. *ham* and *gere* 'to hold,' hence 'to hold together,' 'to conceive,' 'to imagine'; Pers. 𐬀𐬭𐬀𐬭𐬀 'to think,' 'to paint.'—8. *Lit.* 'Why should (*sazéd*) the eagle be (with them)?'—9. *Dastûhar*, Pers. دستور *dastûr*, from the Av. 𐬀𐬭𐬀𐬭𐬀 *sasta*, Pers. دست 'hand,' 'power,' 'rule', and 𐬀𐬭𐬀 *bar*, 𐬀𐬭𐬀 *bere*, 'to carry,' 'to wield'; hence 'one who exercised power or ruled in a kingdom'; hence 'the prime-minister.' Under the Sasanids the Zoroastrian *Dasturân-Dastur* was generally the prime-minister of the State.—10. Pahl. 'the high-priest.'—11. *Gadman* is the usual Pahlavi rendering of the Avesta 𐬀𐬭𐬀𐬭𐬀𐬭𐬀 *kharenangh*, Pers. خرو or قر—12. *Lit.* 'does not reach him.'—13. Pres. 3rd. sing. *Lit.* 'reaches.'—14. According to Firdâsi:—

چنین داد پاسخ که این فراوست . . . بشاهی ز نیک اخترى پراوست
گرین غرم دریابد اورا بقاز . . . چه کار گردد بها بردراز

(16) Ardavân impetuously¹ hastened onward with his cavalcade, and the next day they passed over seventy *frasangs*. (17) On the road he met a body of people² belonging to³ a caravan, of whom Ardavân inquired⁴:—"At what place have those two riders met⁵ you?"

(18) They said⁶:—"Between you and them there is still a distance of twenty *frasangs*; and we have noticed⁷ an eagle that was 'very large' and swift,⁸ and seated on the horse with one of the riders."

(19) Ardavân asked the high-priest⁹:—"What does that eagle which accompanied them on the horse indicate?"

(20) The high-priest replied as follows:—"May you be immortal! (It is) the Majesty of the Kayânians (which) reaches Artakhshîr; it is not possible to get hold of him by any (such) means,⁹ (so) hereafter you and (your) horsemen should not take any more pains,¹⁰ nor fatigue the horses (any further) and kill them¹¹; but you should seek means of a different kind against¹² Artakhshîr¹³."

(21) When Ardavân heard¹⁴ such advice, he turned¹⁵ back and came to his capital¹⁶. (22) Afterwards he

1. Pahl. *sâkhti*; Pers. سخت 'vehemently.'—2. Pers. گروه کاروانه—3. Lit. 'of.'—4. Lit. 'and Ardavân inquired of them.'—5. Pahl. 'padrê bîd.'—6. Lit. 'and it so appeared to us that.'—7. Comp. Arabic رب 'high,' 'big.'—8. Pers. چابک 'swift,' 'active.'—9. Lit. 'by any means,' Pers. چاره—10. Pers. رنج بردن—11. Pers. نپا کردن 'to make them wretched,' 'to destroy them.'—12. Lit. 'of.'—13. According to Firdûsî: —
چنین گفت با اردوان کدخدای . کز ایدر مگر باز گردی بجای
سپه سازی و ساز جنگ آوری . که اکنون دگر گوله شد داوری
که بخشش پس پشت او در نشست . ازین تاختن باد باشد بدست
14. Av. *srû* 'to hear,' Pers. شنودن—15. Pers. گشت 'turned.'—16. *Rivâk i yekbînâst i nafahman*.

got his forces and heroes¹ equipped,² and despatched them with one³ of his sons to Pârs, in order to catch Artakhshîr.

CHAPTER IV.

(1) Artakhshîr had (now) taken the road to the sea-shore, and so resumed his journey. (2) Several of the inhabitants of Pârs, who had been distressed⁴ by Ardavân, placed their wealth, property, and themselves at his⁵ disposal, and expressed⁶ (to him their) unanimity⁷ and submission.⁸ (3) When he reached⁹ the place, which they call *Râmîshnê Artakhshîr*,¹⁰ a magnanimous (*vazôrg-mînîshnê*) hero of the name of Banâk,¹¹ an inhabitant of Spahân,¹² who had escaped from the hands of Ardavân and settled himself there, came personally to Artakhshîr with his six sons,¹³ many soldiers and heroes. (4) Artakhshîr was (at first)

1. Pers. گورد 'a hero.'—2. Av. *ares* 'to make straight,' 'to improve,' 'to arrange.' Pers. آراستن 'to arrange.'—3. Bahman, the eldest son of Ardavân.—Pers. مستگیر or مستنیر 'rendered miserable.'—5. That is, 'at the disposal of Artakhshîr'; *Lit.* 'before Artakhshîr.'—6. *Lit.* 'displayed'; Pers. پیدایا 'apparent,' 'manifest.'—7. Pers. یکانگی 'unanimity.'—8. Av. *fra* 'forth,' *man* 'to think,' and *berē* 'to carry'; Pers. فرمانبرداری 'submission.'—9. *Lit.* 'reaches,' *hist. pres.* 3rd. sing.—10. Meaning 'The Delight of Artakhshîr.' In *Tārīkh-i Tabārī* and in *İbn Mufakka's* history, this city is called '*Râm Ardashîr*.' Several towns and villages were founded in the Sasanian period after the name of the reigning monarch with such adjectives as خرد—شاد—رام—etc.—11. It can be read *Bâhak* or *Bandak*. The editions of Firdûsî's *Shâh-Nâmeh* by Mohl and Macan give the reading *Tabâk* of old Persian MSS., which shows that the oldest copies of the *Shâh-Nâmeh*, available to them, have this erroneous transcript of the name.—12. Firdûsî: مراورا خجسته پسر بود هفت—13. Firdûsî: که بر شهر جهرم بد او پادشاه

from it. (11) (Then) he came to battle with Ardavân¹, killed the entire army of the latter², seized their wealth, property, horses, and portable lodges (*bânê*), and settled himself in Stâkhar³ (the metropolis.) (12) He collected soldiers in large numbers from Kermân, Mokristân⁴, Spahân, and different districts of Pars, and came to fight with Ardavân (himself.) (13) There was fighting and slaughter of many every day for four months. (14) (So) Ardavân sent for soldiers and provisions⁵ from different frontiers, such as Rai⁶, Damâvand⁷, Dêlmân⁸ and Patashkhvârgar.⁹ (15) But as the Glory of the Kayânians¹⁰ was with Artakhshîr, the latter¹¹ gained success. (16) He killed

1. Rather Bahman, the son of Ardavân.—2. Pahl. 'Ardavân'.—3. The capital of Pârs.—4. It is bounded on the North by Sajistân, on the South by the Indian Ocean, on the East by India, and on the West by Kermân. P. which Noeldeke reads 'Môkrân, Spahân'; D. Mokaristân, (Justi reads it *Mogulistân*), through which flows, according to the Bûndahishn, the river *Chatrâ-miyân* (vide Chap. XX).—5. Pers. means 'provision,' 'horses,' 'a stable,' etc.—6. Rai, Av. *Ragha* (see Vd. I., § 15), near modern Teherân, was the capital city of the Iranian Empire under the Arsacidæ.—7. Pahl. *Dôbâkvand*, the Mt. Demâvend; Yâkût. It is described as the well-known mountain range near Rai, where Dabâk, the Bevarasp, was imprisoned.—8. *Dêlmân* corresponds to the present Gilân. The name Dêlmân can also be read *Kermân* or *Salmân* from which, according to the Bûndahishn, flows the river Tigris (Chap. XX., 12).—9. The *Patashkhvârgar* is an offshoot of the Apârsên ranges of mountains, called in the Avesta *Upairi-Sasna*. It is situated in Tabaristân or Mâzanderân, and is identical with the *Pâtishuvarish* in the Inscription of Darius.—10. Comp. Av. "The Glory of the Kayânians produced by Mazda", which accompanied all the legitimate kings of Irân, from the Pishdâdians to the Sâsânians; and which, according to Yasht V., 42, *vazaiti maidhîm frayanghê Vouru-Kashahê*, "hovers in the middle of the sea *Vouru-kasha*;" and, according to Yt. XIX. 56, "the Turanian Frangrasyan tried to seize it in the sea *Vouru-Kasha*."—11. Pahl. 'Artakhshîr.'

Ardavân, whose entire wealth and property fell into the hands of Artakhshîr, who married Ardavan's daughter, and went back to Pârs.

(17) He built a city which was named *Artakhshîr Gadman*,¹ wherein a large tank² was dug, from which water was conveyed by means of four canals; and near that tank an Âtash-î-Âdarân was established. (18) (Further,) Artakhshîr excavated a high mountain, and turned the course of a river (into the city) through subterranean (*râzê*)³ canals.⁴ (19) He bestowed his patronage⁵ on many cities, made them very prosperous⁶, and ordered that several Âtash-î Vâhrâms should also⁷ be enthroned.⁸

CHAPTER V.

(1) Afterwards he (*viz.*, Artakhshîr), having collected many soldiers and heroes of Zâvûl, proceeded⁹ to battle against Mâdig, the King of the Kûrds¹⁰. (2) There was much fighting and blood-shed¹¹ (in which¹²) the army of

1. The name was given to the city and district of Gûr, afterwards called Piruzâbâd, about 70 miles South of Shirâz. The city of *Artakhshîr-Gadman* is alluded to by Dastur Mânûschîr in his reply to the 87th question of the Pahl. Dâdistân-î-Dînî. Its well-known Pers. name is خرو اردشیر.

'The Splendour of Artakhshîr.'—2. *Av. vairi* 'a lake.'—3. *Râzê* or *râzakh* 'secret,' 'concealed'; *Av. râzangha*; Pers. راز—4. According to Firdûsî:—

بجای یکی ژری دریا بدید .: بمی کوه بايست پيشش برید

ببردند ميئين و مردان کار .: وز آن کوه ببردند صد جوبار

و چنانکه از کوه تا شهر زور .: شد انبارسان پر سروای و منور

5. Pers. دست کردن 'to help,' 'to support.'—6. Perhaps *âdâdnîh kard* 'caused prosperity'; D. *âdâd khîsh kard* 'rendered very prosperous.'—7.

The Pahl. *tamman* is an error, it must be originally *maman* in the sense of *cha* 'also.'—8. Firdûsî does not mention it.—9. *Frâft* 'departed.' *Av. fra* and *rap* 'to go'. Or *fravast*, from *Av. vap* 'to strew.'—10. *Kêrdân Shâh* & *Mâdig* might also mean 'the Median king of the Kurds.'—11. Pers. خونریزی 'blood-shedding.' *Av. volumi*, Skr. *vasâ*, 'blood'; and *vizishnîh* from *Av. rîk* 'to throw,' 'to pour.'—12. *Lê*, 'and.'

Artakhshîr (finally) sustained a defeat.¹ (3) Artakhshîr became anxious on account of his own army. (4) (On his way back) he came at night through a desert² which contained neither water nor food, so he himself with all his troops and horses came to hunger³ and thirst.⁴ (5) (Marching onward) he saw, from a distance⁵, a fire belonging to (some) shepherds⁶, and there Artakhshîr went and beheld an old man living with (his) cattle on a mountain-steppe. (6) Artakhshîr passed the night there, and the next day he asked them (*viz.*, the shepherds) about the road. (7) They said*—“Three⁷ *frasangs* hence there is a very fertile village which has many inhabitants and plenty of food.” (8) Artakhshîr went to that village, and despatched a person to send to his capital his entire cavalry.

(9) The army of Mâdig boasted⁸ thus:—“Now⁹ there should be no fear of Artakhshîr, as¹⁰ on account of his defeat he has returned to Pârs.”

(10) (Meanwhile) Artakhshîr, having prepared an army of four thousand¹¹ men, rushed upon them (*viz.*, the Kûrds), and surprised them with a night attack. (11) He killed¹² one thousand of the Kurds, (while)

1. *Satâhâ* ‘defeat,’ ‘discomfiture’; Pers. *sutâh* ‘distress.’—2. *Viyâân-i* ‘a wilderness’; Pers. *biyâbân*; Av. *vana* ‘a tree,’ ‘a forest.’—3. Av. *shudhâ*; Pers. *گرسنگ*—4. Av. *tarshna*, from *tarsh* ‘to be thirsty’; Pers. *تشنه*—5. Chald. *arik* ‘remote,’ ‘distant’.—6. Firdûsi:—

از ایشان سبک اردشیر آبخواست .: یکایک ببردند با آب ماست
بباسود و لختی چرید آنچه دید .: شب تیره حقیقان زبرد کشید

7. According to Firdûsi, ‘four.’—8. Pahl. *manax manax*—Pers. *پنداشتن* ‘to think,’ ‘to imagine,’ ‘to be proud of’.—9. If we accept the word ‘*kîw*’, we ought to take ‘*barâ*’ in the negative sense.—10. Pahl. *ham memân*—Pers. *همچو* ‘as,’ ‘as if’—11. According to Firdûsi, ‘three thousand.’—12. Av. *jan* ‘to strike,’ and *ava-jan* ‘to kill.’

others were wounded and taken prisoners¹; and out of the Kûrds (that were imprisoned) he sent² to Pârs their king with his sons, brothers, children, his abundant wealth and property.

CHAPTER VI.

(1) On the road the army of Haftân-bôkht³, the lord of the Worm,⁴ struck against them,⁵ seized the entire wealth, property, and portable lodges from those cavalry soldiers of Artakhshîr, and carried them into Gûzârân⁶, one of the boroughs of Gular⁷, where the Worm had its abode⁸. (2) Artakhshîr then entertained this idea⁹:—"I shall go to Armenia⁹ and Âtarôpâtgân,¹⁰ because Yazdân-kard of Shaharzûr¹¹ has, with many soldiers and heroes,¹² passed beyond the frontiers

1. Pahl. 'dast vakhdân' = Pers. دستگیر 'imprisoned,' lit. 'taking as prisoners.'—2. Comp. Arabic وداع—3. Comp. Pers. names سبخت Sê-bôkht and چهار بخت Chahâr-bôkht. The proper name, Haftân-bôkht, means literally 'freed from the evil influence of the seven planets.' According to Mod. Pers. بوخت 'a son,' it means 'having seven sons,' and this signification is consistent with the statement in the text (Chap. VI, § 14) that he 'had seven sons'. The Pahl. name is corrupted into هفتواد in Firdûsi.—4. The Dragon that was worshipped by Haftân-bôkht and his subjects. Compare the mythical stories relating to the battle of Apollo against Python (the monster serpent hatched from the mud of Deucalion's deluge, and slain near Delphi by Apollo), of Heracles against Hydra, and of Indra against Vritra.—5. The troops of Artakhshîr.—6. D., P. واندان; Firdûsi کوجران which supports my reading of the name, since the Pahl. 𐭮𐭲 is often inadvertently changed by copyists into 𐭮𐭲 or 𐭮𐭲. Prof. Noeldeke reads it 'Kôchârân'; Dastur Peshotanji 'Gûlâi'.—7. Tabari has الار—8. Comp. Pers. بنم = Ar. بنة 'a building.'—9. The attack of Armenia after the subjugation of Media, is an historical fact.—10. Pers. آذر بيجان; Gr. Atrôpâtene.—11. Situated near Hamadân, and inhabited by a Kurdish tribe. This city of شهرزور is famous for the campaign of the Roman Emperor Heraclius in A. D. 628.—12. Pers. سپاه و گرد

of Shaharzûr, concluded a treaty with the ruler of Kermân¹, and become his ally."X (8) But as soon as Artakhshîr heard of the tyranny and wickedness² of the sons of Haftân-bôkht towards his army, he thought:—"I must, first of all, put in order the affairs at Pârs and become fearless of the enemies, and after that begin to meddle³ with other cities."

(4) Now as regards the (Worm) idolatry⁴, it (grew) so powerful and tyrannical in Gûzârân that an army of 5,000 men, that composed its forces⁵ in the different frontiers of the land of Sind⁶ and the coast-towns⁷, now came together⁸ (to its help.)" (5) (Consequently), the troops and heroes of Artakhshîr re-assembled around him⁹ from different quarters. (6) Haftân-bôkht, too, summoned his own entire (*âimandân*) army back to his capital.

(7) Then Artakhshîr despatched an innumerable¹⁰ army with chieftains to the battle of the Worm. (8) (Now) the friends¹¹ of the Worm deposited¹² their entire wealth, riches, property, and portable lodges in

1. Perhaps *pavan framân bôrdâr*; but D. and P. have 'Kermân.'—2. Pers. *ستمی و گناه کاری*.—3. Pers. *پرداختن* *pardākhtan* 'to finish.'—4. *Âûdesesh*, from *âûdes* 'an image', 'an idol'; comp. Av. *usdaēsa*, *usdishta*, from *us* 'up,' and *dis* 'to raise', 'to erect.' Regarding the Worm, Firdûsi remarks:—

بر آمد براین کار بر چند سال : چو پیل شد آن کرم با شاخ و بال

5. *Hînash*, comp. Av. *haēna* 'an army of evil people', from *ai* 'to bind'.—

6. The north-western part of India where Brahmins and Buddhists lived.

—7. *Lit.* 'the sea-coast.' The Pahl. *مین کران* *mîn kerân* can also be read

'*Môkerân*.'—8. If we try to render the relative clause literally, the sentence will run as follows:—"Now with that idolatry, which has grown so powerful and tyrannical in Gûzârân, (we ought to fight), where an army of 5,000 men....."—9. *Lit.* 'came back to Artakhshîr.'—10. Pers.

بسیار 'numerous.'—11. That is, 'the idol-worshippers.'—12. Firdûsi:—

کمینگاه کرد اهران گنج کوه : بیامد سوی رزم خود با گروه

the citadel¹ and fortress² of Gûzârân, and privately took refuge [themselves] in mountain cavities.³ (9) And the cavalry of Artakhshîr had no knowledge thereof, so they, on reaching the foot of the fortress of Gûlâr, blockaded⁴ the citadel. (10) When night fell, the army of the Worm attacked⁵ them, committed bloodshed⁶, killed many of Artakhshîr's troops, and seized from them horses, saddles, saddle-tackles, property, and portable lodges. (11) With lamentation⁷ and dishonour⁸, the troops returned to Artakhshîr in a disgraceful condition⁹ and unarmed¹⁰.

(12) When the latter¹¹ beheld them in such a plight, he became much distressed, and (consequently), invited to his capital all his troops from different cities

-
1. *Garyûshîh* 'a defensive fortress'; *gar* = Av. *gar* 𐬔𐬀 *gairi* 'a mountain', and *parshî* = Av. *parshî* 𐬀𐬨𐬭𐬀 from *paresh* 'to fight,' or *parshî* 'the back,' 'a support'; Pers. *parshî* 𐬀𐬨𐬭𐬀 'an asylum'; *Lit.* 'a mountain-fastness.'—2. Av. *daēza* 𐬀𐬳𐬭𐬀 from *dis*, 'to raise'; Pers. *daēza* 𐬀𐬳𐬭𐬀 'a citadel.'—3. 'Ravines.' *Shikastê* also means 'perplexed,' 'confused'; Pers. *shikastê* 𐬀𐬱𐬭𐬀 'discomfited'; hence 'they in perplexity hid themselves on mountains.'—4. *Parvast* comes from Av. *pairi* 𐬀𐬨𐬭𐬀 'round about,' and *band* 𐬀𐬨𐬭𐬀 'to bind' (pp. *basta*), hence 'to surround a town or fortress with troops.'—5. *Lit.* 'struck upon them.'—6. *Lit.* 'committed bloodshed in the gloom of night.' Pers. *shabân* 𐬀𐬱𐬭𐬀 'an attack by night'; Av. *khshap* 𐬀𐬱𐬭𐬀 'night,' and *vôhuni* 𐬀𐬱𐬭𐬀 'blood.'—7. Av. *aiui-saosa* 𐬀𐬱𐬭𐬀, Pers. *aiui-saosa* 𐬀𐬱𐬭𐬀—8. *Rishkharîsh*, from Av. *radsha* 𐬀𐬱𐬭𐬀; Pers. *rish* 𐬀𐬱𐬭𐬀 'beard'; and Av. *kere* 𐬀𐬱𐬭𐬀; Pers. *krishîdân* 𐬀𐬱𐬭𐬀 'to scratch,' 'to tear'; hence *rishkharîsh* means 'the tearing of a beard in mockery,' 'contempt,' 'insult'.—9. *Vad-vâzê* 'with an ill-repute'; hence 'in a disgraceful condition'; perhaps *a-dâniâs tavâzê* meaning 'in an indecorous way.'—10. Pers. *ber-ham* 𐬀𐬱𐬭𐬀 'naked,' 'without arms.'—11. Pahl. *Artakhshîr*.

and territories, and engaged¹ himself with a large army to battle against the Worm.

(13) When he arrived at the fortress of Gûzârân, the whole army of the Worm had encamped² itself inside the fortress, so he, too, encamped his army round (the outer walls of) the fortress.

(14) The 'lord of the Worm, Haftân-bâkht, had seven sons, and each³ of them was appointed (by him) governor of a city with one thousand men (under him). (15) At this juncture, one⁴ of the sons, who was in Arvâstân⁵, came by the passage of a sea⁶, with a large army composed of soldiers from Arabia and Mazenderân⁷, and stood against Artakhshîr in battle.

(16) The army of the Worm, which had been inside the fortress, completely marched out, and zealously⁸ and vehemently (*sakht*)⁹ struggled and fought with Artakhshîr's troops, many being killed on both sides. (17) When the army of the Worm came out (of the fortress), it took such a by-road (*vadarg*)¹⁰ that it became impossible for any of Artakhshîr's troops to go out (of the camp) or to bring in any food for himself

1. From Av. *fra* 'forth', and *vap* 'to strew'; variant *fravâftan* 'to diffuse', 'to move on.'—2. Pahl. '*yellbâmas*'.—3. Reading *kôlâ benman*, the literal meaning would be: "and all (his) sons were, appointed in different cities with (a garrison of) 1,000 men (each).—4. Firdûsi :—

5. D., P. *Arâstân*; vide my edition, Vend. I, § 19.—6. Or 'river'—7. *Mâzanyagân*, Av. *Mâzainya*, from *Mâzana* meaning 'Mazenderân,' hence the inhabitants of Mazenderân. Dr. Noeldeke guesses *Misrikân* 'Egyptians,' which is doubtful.—8. Pers. *جالسپار* 'life-devoting', 'zealous.'—9. Pers. *مخت* 'violently,' 'strongly.'—10. Pers. *گذر* 'a passage'.

postpone¹ the battle with the Worm, and [then] go to fight out a battle with Mitrók."² (20) He, (therefore), summoned all his forces back to his quarters,³ deliberated with their commanders, (first) sought⁴ the means of delivering himself and his army, and then sat himself down to eat breakfast.⁵

(21) That very moment a long⁶ arrow, despatched⁷ from the fortress, came down and pierced, as far as its feathers, through the (roasted) lamb that was on the table.⁸

(22) On the arrow it was written as follows⁹:—
"This arrow is darted by the troops of the lord of

1. The word *dirang* is damaged in old MSS. It seems to be a word of four or five letters of which the last is د and the last but two ل; probably ending in دل as the word دل dirang meaning 'postponement,' 'abstinence.' Perhaps دل بلند *bâland* 'highly,' 'creditably,' hence the rendering: "I ought to finish off creditably the fighting against the Worm." But such a meaning is inconsistent.—2. According to Firdûsi:—

همگفت ناساخته خانه را . چرا ساختم رزم بیگانه را

3. Lit. 'capital.'—4. Lit. 'observed.'—5. Av. *chash*, 'to taste'; Mod. Pers. چاشت 'breakfast.'—6. 'A sharp pointed arrow as long as a stick,' Pers. چوبه 'a wand.' According to Firdûsi:—

چونانرا بخوردن گرفت اردشیر . پیاده هم آنکه یک نیز تیر
نشست اندر آن پای فربه بره . که تیر اندر آن فرق شد یکسره

—7. Pers. پدروود 'dismissal'; Av. *paiti* and *rap* 'to go.'—8. Pers. خوان
—9. Firdûsi renders the words on the arrow, as follows:—

نیشته بر آن تیر بد پیاوی . که ای شاه داننده گر بشنوی
چنین نیز تیر آمد از بام دژ . که از بخت کرم است آرام دژ
گر انداختی من سوی اردشیر . برو بر گهر باقی پرتیر
نباید که چون او یکی شهریار . کند پست کرم اندرین روزگار

the glorious¹ Worm ; we ought not to kill a great man like you,² so we have struck that (roasted) lamb." (23) Artakhshîr, having observed the state of things, disencamped his army and withdrew from the place.

(24) The army of the Worm hastened after Artakhshîr, and hemmed in his men³ again⁴ in such a manner that Artakhshîr's army could not proceed further. (25) So Artakhshîr [himself] passed away⁵ singly by the sea-coast.

CHAPTER VII.

(1) They say that the "Glory of the Kayâns," which had been (previously) far from Artakhshîr, now stood near him, and gradually approached nearer, until Artakhshîr was led away⁶ unmolested from that dangerous place, from the hands of the enemies, and he reached the town which they call Mâvad⁷. (2) At night, he went to the house belonging to two brothers, one of whom was named Bûrjak, the other Bûrj-âtarô, and spoke⁸ to them thus :—"I am one of Artakhshîr's troops, who has come encountering defeat from the battle against the Worm ; to-day you will please allow me to repose here for a short time,⁹ so that information may reach

1. Av. *varechamhant*, from *varech*, 'to shine'; Pers. *ورجاوند*.—2. *Lit.* 'it is not necessary that a great man like you should be killed (at our hands).'³.—3. *Lit.* 'them.'⁴.—4. *Lit.* 'in a second place.'⁵.—5. *Lit.* 'dashed away,' 'fell.'⁶.—6. *Lit.* 'came out.'⁷.—7. Dastur Peshotanji reads it *Mâvad* ; Dr. Noeldeke *Makôd*.—8. Firdûsi :—

هو گفت ازینسو گذشت اردشیر . . . وزو باز ماندیم ما خیره خیره

نه بگوشخت از کوم وز بقواد . . . وز آن بپنر لشکر به نژاد

—9. Comp. Pers. *مینگ* 'a place where one rests for a few days,' 'resting place,' 'this transitory world.' Lat. *hospitium*.

me as to the land where the army of Artakhshîr is now encamped."

(3) Very sympathetically¹ they replied to Artakhshîr as follows:—"Accursed"² be Aharman, the wicked (spirit), who has made that idolatry so victorious and stubborn that all the inhabitants of the frontier districts are rendered apostate from the religion of Aûharmazda and the Amêshaspendis, and who has finally turned into defeat even a great lord like Artakhshîr and the whole army that accompanied him, at the hands of those enemies, the wicked idolaters."

(4) (So saying) they held (the bridle of) Artakhshîr's steed, carried him into the courtyard, tied him in a stable, and recreated (the animal) with barley,³ straw⁴ and lucern⁵; while Artakhshîr was led in a decent manner to a sitting place or room where he reposed⁶ himself. (5) Artakhshîr was (at the time) very melancholy and thoughtful.

(6) (Meanwhile) they (*viz.* those brothers) performed the *darîn*⁷ (or *bâj*) ceremony, and requested Artakhshîr in these words:—"Kindly recite the *vâz*⁸ and take (your) meal, and do not entertain melancholy and sorrow ;

1. Pers. همدرمند و هم‌درد 'sympathetical'; Av. *dere* 'to tear.' Firdûsi:—

بخشیده بر شاهرا دو جوان .: پرازدرد گشتند و نیزه روان

—2. Av. *vijasta* (pp. of *vi-jad*) ; from *jad* 'to implore,' hence 'condemned' ;

Pers. گجسته 'accursed.'—3. Pahl. *kashg* or *shag* ; Pers. کاشک ; Ar. سعير

'barley.'—4. Pers. نيم 'straw.'—5. Pers. اسپست 'Burgandian hay,'

'trefoil.'—6. *Lit.* 'he sat down.'—7. Av. وندامن, Pers. درون—8. *Lit.*

'hold the *vâz*.' Av. وادح *vâch*, from *vach* 'to say,' 'to speak.' According to Firdûsi:—

يك جاى خرم به پيراستند .: پسندیده خوانی بپاراستند
نشستند با شاه گردان بخوان .: بپوشش گرفتند هر دو جوان

because Aôharmazda and the Amêshaspenda would find out a means of (delivery from) these circumstances, and not let this adversity¹ continue in this manner; for with the tyranny of Zôhâk, Frâsiyâv of Tûr, and Alexander of Arûm², God was at last displeased, and they were thereby rendered, in spite of their grandeur and glory, so obscure and unknown as if the world had never known them³."

(7) On (hearing) these words, Artakhshîr became pleased in mind, recited the *vâz*, and took his meal. (8) As those brothers⁴ had no wine⁵, they brought to him⁶ a pomegranate⁷, performed the *myazd*⁸ or offering ceremony, and recited blessings (*i. e.* the *Afrin* prayers).

(9) As Artakhshîr became unsuspicious regarding

1. Av. *paitydra* 'counteraction,' 'adversity.'—2. Comp. my edition of the 'Dinâ i Mainâ i Khrat,' Chap. VIII, §§ 29-30;—(29) *Va Aharman Bêvarâsp va Frâsiyâv va Aleksander aêdân medammûnast atgh andêkê kûmand*; (30) *Aôharmazda ôl mas stûh vardînâd chêgûn suk i pêddak*—"Aharman so contemplated that Bêvarâsp (Zohâk) and Frâsiyâv and Alexander should be immortal; (30) but Aôharmazda for the great benefit (of the world) so altered them as it is manifest (in the Religion)."—3. This consoling reply of the brothers is given by Firdûsî in these verses:—

بآواز گفتند گای سرفراز . فم و شادمانی نهانده دراز
نکه کن که شمعای بیدادگر . چه آورد از آن نیت شای بسر
هم امرا سیاب آن بد اندیش مرد . کزو بد دل شهریاران بدرد
سکندر که آمد برین روزگار . بکشت آلکه بد در جهان شهریار
برفته وز ایشان جز از نام زشت . نهانده و نیانده خرم بهشت
نهانده زمین نیز بر هفتواد . به پیچید بغرجام خود به نژاد

4. Lit. 'they.'—5. Chald. *dais* 'juice of the grape.' Pâz syn. *uq mâl*, Pers. *می* 'wine.'—6. Pahl. '*Artakhshîr*.'—7. Pers. *نَشک* 'a pomegranate.'—8. Av. *myazda* 'an offering'; Pers. *مزد* 'a reward.'

their piety, religiousness, unanimity and submissive-ness, he divulged his own secrets to Bûrjak and Bûrj-âtarô, saying :—"I am Artakhshîr myself. Now you contemplate¹ as to how it is possible to discover the means of destroying this Worm and its troops.

(10) They said in reply as follows :—"If it be necessary, while seeking on your behalf the kingdom of Iran, to deliver up ourselves in person, (our) lives, wealth, riches, women and children, we will deliver them up.

(11) But we understand [it thus] that a means can be sought against this deceitful creature if thou shouldst dress thyself after the fashion (*âinîne*²) of an inhabitant³ of some distant city, on (t) way⁴ to the fortress,⁵ [and] devote thyself personally in its service and worship (*viz.* of the Worm), [and] take there (with thee) two men who are religious pupils⁶ and persons conversant with the Revelation, [and] perform⁷ loudly with them the *yazishne*⁸ (adoration) and *azbâdishne*⁹ (extollings) of God and the Ameshaspends (arch-angels); and when the time of the Worm comes for taking food, so arrange that thou shouldst have some molten¹⁰ brass¹¹ for pouring it into the mouth¹² of that wicked creature,

1. Pers. نگريدن *Av. gere*, 'to view,' 'to observe.'—2. Pers. آئين 'custom,' 'fashion.'—3. *Lit.* 'a man.'—4. *Lit.* 'near the road of the fortress.'—5. Chald. *barêt*, *Ar.* قريت 'a fortress.'—6. *Av.* *ayawishti* 'a pupil.'—7. Second pers. sing. subjunctive.—8. *Av.* *yas* 'to adore.'—9. *Av.* *azbaya*, from *zbd*, 'to invoke,' 'to praise.'—10. *Av.* *et* and *tach* 'to flow,' past part. *takhts*; Pers. گداخته 'melted.'—11. *Av.* *radh* 'to flow'; Pers. رولين 'brazen,' 'bronze'; probably 'some compound metal more fusible than ordinary brass.'—12. *Av.* *zafere*, from *zaf* or *zap* 'to yawn.' Comp. Pers. زفر 'the mouth.'

so that it dies, and the spirit of that *drûj*, too, can be removed¹ by the sacred adoration and extollings of the Deity."

(12) Artakhshîr approved of the advice,² meditated upon it well,³ and then spoke to Bûrjak and Bûrj-âtarô thus :—" I can achieve this exploit by your assistance." (13) They (*viz.* the brothers) replied:—" We devote ourselves up, body and life, to do whatever you command."

CHAPTER VIII.

(1) Thence Artakhshîr marched again towards *Artakhshîr-Gadman*, undertook the battle with Mitrôk, son of Anôshêpât, killed Mitrôk, and took possession of his territory, land, wealth and property.

(2) For the purpose of bringing to an end the battle with the Worm, he despatched a person to Bûrjak and Bûrj-âtarô, invited them to his presence, and deliberated with them. He took with himself many *dîrams*, *dîndars* and garments, dressed⁴ himself like an inhabitant of Khûrâsân, and arriving at the foot of the castle of Gûlâr, with Bûrjak and Bûrj-âtarô, spoke (to its inmates) thus :—" I am an inhabitant of Khûrâsân. I crave indulgence⁵ from that glorious lord, that I may approach (him) for the worship of his threshold (*babâ*)."

(3) The idolaters admitted Artakhshîr with those

1. Lit. 'destroyed.'—2. Pahl. *sakhûn*.—3. *Parsa khûp dâst* is the same as *khûp pavandâst*; Pers. خوب پنداشت—4. *Varkamê* for *varkambê* 'a dress'; comp. Av. *varsa* 'a covering,' from *var* 'to cover'; Pers. پیرا هن—5. Lit. 'a gift.'

two male companions', and made room (for them) in the house of the Worm. (4) For three days Artakhshēr showed himself engaged in that sort of worship and unanimity towards the Worm, gave the *dirams*, *dīnārs*, and clothes² (which he had brought with him) to the idol-worshippers, and acted in such a manner that everyone of the inmates of the fortress was astonished and commended³ him. (5) Afterwards Artakhshēr spoke thus :—"Be pleased to [so] permit⁴ that I may give food to the Worm for three days with my own hands." (6) The idolaters who were superintendents⁵ acceded (to it).

(7) Artakhshēr (now) despatched a person with an order that 400 skilful and zealous men of noble blood should hide themselves among mountain cliffs; and he further commanded⁶ :—"On the day of *Āsmān* if you observe smoke (issuing) from the fortress of the Worm, you should perform feats of bravery and show (your) military skill, advancing towards the foot⁷ of the fortress." (8) That very day Artakhshēr had some brass melted [himself], while Būrjak and Būrj-ātārō performed the sacred *yazishne* ceremony, and recited the *azbādishne* praises to God.

1. Firdūsi adds :—

نگه کرد یکن باواز گفت که صندوق را چیست اندر نهفت
چنین داد پاسخ بدو شهریار که هرگونه چیز دارم دیار
ز پیرایه جامه و سیم و زر ز دیبا و دینار و خز و گهر

2. Pers. جامه 'a dress'; Huz. syn. *tōpā*.—3. Lit. 'praiser'; Pers. کبریا کردن, Av. *fri* 'to love', 'to praise'.—4. Pahl. *āśmān shapār medammānīd*.—5. Pers. کارفرما 'any one vested with power,' 'a superintendent'.—6. The word *framād* is here repeated.—7. *Bān i dīz* 'the foundation or main structure of the fortress.'

(9) When it was its time for taking food the Worm cried aloud according to its daily habit. (10) Some time before that, Artakhshir had made the commanding idolaters drunk¹ and unconscious² at breakfast, and he himself, with his own companions³, went afterwards near the Worm, and carried to it the blood of large and small cattle,⁴ according as it was given it every day; and no sooner did the Worm turn up its mouth to drink the blood, than Artakhshir poured the molten brass into the mouth of the Worm. (11) As the brass permeated through the whole body, the Worm burst⁵ asunder into two pieces, and such a noise arose from it that all the men in the fortress came on the spot, and confusion⁶ prevailed throughout the stronghold.⁷

(12) Artakhshir laid his hands on the shield⁸ and the sword, and committed grievous (*gīrān*) wounding and massacre in the fortress, while he ordered that they should make a fire, so that (its) smoke would

1. Pers. مست — 2. *Avi-bôd*; *Av. aui* 'without' and *baodhangh* 'consciousness.' — 3. *Lit.* 'servants', Pers. رعی or رعیک. — 4. *Torâan* vs *kīrâan*. — 5. Pers. شکافتن 'to split.' — 6. *Av. kshup* 'to decay.' Pers. آشوب; 'confusion,' 'terror.' — 7. *Firdâsi* describes the scene in the following lines:—

بیاورد ارزیز و روئین لویه . . . برافروخت آتش بروز سفید
چون آن کرم را بود گاه خورش . . . ز ارزیز جوشان بهش پرورش
سوی کنده آورد ارزیز گرم . . . سراز کنده برداشت آن کرم نرم
زبانش به پند ممرنگ منج . . . بر آسان که از پیش خوره ی کرمج
فرو ریخت ارزیز مرد جوان . . . بکنده درون کرم شد ناتوان
طرائق بر آمد ز حلقوم اوی . . . که لرزان شد آکنده و بوم اوی

8. *Av. spāra* 'a shield,' from *spar* 'to protect'; Pers. سپر.

become visible¹ to his troops (outside). (13) His companions did so. (14) As soon as the troops, that were on the (neighbouring) mountain, saw this (smoke issuing) from the fortress, they, in order to help Artakhshîr, came running to its foot², rushed into its gate³, and exclaimed⁴:—"Victorious, victorious may Artakhshîr be, king of kings, son of Pâpak!" (15) Instantly the sword was held for use; and in such a manner the lord of the castle was killed, and everything destroyed, that the soldiers⁵ (of Haftân-bôkht), in the hurry⁶ and conflict of the battle, escaped by falling from the rampart, while those that remained solicited for protection, and went into bondage and submission.

(16) Artakhshîr commanded that the fortress should be razed⁷ to the ground and demolished⁸, while on its site (*tamman*) he ordered the city which they call *Gûzârân* to be erected. (17) In that quarter he caused an *Âtâsh-i-Vâhrâm* to be enthroned⁹. (18) He loaded on the backs of one thousand camels the wealth, property, gold and silver contained in the fortress, and despatched them to Gôbâr¹⁰. (19) He granted to Bûrjak and Bûrj-âtarô the share of such a superb reward as zealous adherents deserve, and entrusted them the chief-

1. Pers. *دیده* 'appearance.'—2. *Lit.* 'at the foot of the fortress.'—
3. *Lit.* 'they fell on the gate of the fortress.'—4. Pahl. '*kâlâ kard.*'
5. *Lit.* 'the army.'—6. Pahl. *astâhtâvishnê*.—7. Pahl. *khafrântan* 'to dig,'
'to extirpate'.—8. Comp. Pers. *ویران کردن*.—9. Prof. Noeldeke renders it thus:—'An jener Stelle legte er ein Wâhrâm-Feuer an.' (Eng. trans.) 'In that place he established a Wâhrâm-fire.' Here *وہ* in P. is clearly an error. It ought to be *وہ* as in D.—10. Comp. Pers. *کویا* near Ispahân.

taincy and governorship of the city (of Gûzârân) and its environs.

CHAPTER IX.

(1) After the Worm was killed, Artakhshîr returned to Gôbâr. (2) His forces and treasures came to the frontiers of Kermân, and to the battle against Bârjân¹. (3) Now he (viz., Artakhshîr) had with himself two of Ardavân's sons, the other two having been fugitives at the court of the king of Kâbûl². (4) The latter despatched a message, a written letter, to their sister, as she was wife of Artakhshîr, to the following effect:—"It is quite fair that people do not divulge secrets to (such) women, since thou hast forgotten the deaths of thy near relations, of thy illustrious kinsmen, whom that sinner (viz., Artakhshîr), the enemy of God, unbecomingly killed [to death]. (5) Consequently, thou hast abandoned every trace (*dakhshê*) of love and affection for those (two) miserable brothers, who are subject to distress, difficulties, fear, terror and indignity³ in exile and in the district of battles; as well as for those two other unlucky⁴ brothers of thine, upon whom that perfidious (*mitrô-drûj*) man inflicts punishment with the fetters of imprisonment⁵, and who (viz., those brothers) always wish for death as a gift⁶. (6) Thy mind has

1. He is called *بالاش* *Balâsh* by Arab historians.—2. In the Avesta and the Shah-Nâmeh, Kâvûl is alluded to as a district inhabited by a Mazdayasnian people.—3. An 'not,' and *âzarmîh*, Pers. *آزرم* 'respect;' hence 'indignity.'—4. Pers. *بے‌خفت*.—5. Pers. *زندان* 'a prison'.—6. *Lit.* 'a favour upon them.' *Ayâft* 'favour,' from Av. *-ap* 'to obtain.'

been sincere with that faithless one, so thou hast no sympathy or regard for us. (7) That person will pass away distressed who will hence forward boast of, or trust, any woman in this world. (8) Now this is, likewise, our (mutual) vow through thee, that thou shouldst choose some means for our sake, and dost not fail to avenge (the deaths of) thy father and thy near relations, who were illustrious; (that thou shouldst) accept from this man the fatal (*vakhdûn-sîmân*) poison² which is forwarded to thee with one of (our) trustworthy male relatives, and, whenever thou canst, administer³ it to that sinner and faithless wretch before (he takes his) meal so that he directly dies, and both of thy imprisoned brothers be set at liberty; and we, too, shall return to our native town, country and land; (thereby) thy soul will be made worthy of paradise, and an eternal fame established for thyself, while other women in this world will regard thy good acts as most worthy of (their) respect and esteem.”⁴

(9) When the daughter of Ardavân observed the letter sent to her in that form, along with poison, she contemplated (upon the matter) thus :—“ I ought to act accordingly, and relieve these two brothers from their fetters.”

1. Lit. 'neglect.'—2. Pers. زهر (*Av. vish*) 'poison.'—3. Lit. 'give.'—4. Firdûsi condenses the contents of this letter in the following lines :—

بدو گفت رو پیش خواجو بگویی	که از دشمن این مهربانی مجوی
برادر دو داری بهندوستان	ببیگانگی گشته جداستان
دو در بند و زندان شاه اردشیر	پدر کشته و پور خسته به زیر
تو از ما گسسته بدینگونه مهر	پسندد چنین کردگار سپهر
چو خواهی که بانوی ایران شوی	بگیتی پسند دلیران شوی
بگیتی چنین زهر بندی مگیر	بکار آریکپاره با اردشیر

(10) One day as Artakhshîr was very hungry and thirsty, he went back (from the chase) to his residence (to take dinner), and when he had finished saying of (the Zoroastrian prayer of) Grace, his consort handed to him the poison mixed with flour¹ and milk with these words :—"First of all pray drink this (liquid), because you will (thereby) refresh yourself from heat and fatigue."

(11) Artakhshîr, having held it in his hand, was going to drink it—when people relate that the glorious fire Frôbâg, which is victorious, flew into the room in the shape of a red² hawk,³ struck the goblet containing the flour with its wing, and the goblet with the entire flour fell from the hand of Artakhshîr on the ground. (12) Both Artakhshîr and his wife⁴ got confused⁵ when they beheld this. (13) A cat⁶ and a dog that were in the house licked up the contents and perished instantaneously.

(14) Artakhshîr understood that :—"That was (some) poison prepared for killing me." (15) He instantly sent for the chief of the Mobads⁷ (Pahl. 'the Mobad of the Mobads'), and questioned him thus :—"O Aîrpat ! what dost thou think of one who attempts [against] the life of her lord,⁸ and what should be done to her ?"

1. Comp. Pers. پست 'flour.'—2. *Sôâkha*, Av. *sukhra*, Pers. سرخ 'red.'—3. Comp. Pers. آف 'a falcon.'—4. *Zihâsak* 'a bringer forth,' 'matron,' 'wife'.—5. Av. *starsta* 'confounded,' 'stupefied.'—6. Pers. گربه 'a cat.'—7. In D., P. موبد موبد: *Mâûpatân mâûpat*, a corruption of *Magûpatân magûpat*; Pers. موبد 'a priest.'—8. *Khayâ i khûddâyân*, a double genitive as in *Shahpûhr i Artakhshîrân*.

(16) The Mobad replied* :—“ May you be immortal ! May you attain to your object ! She who attempts the life of her lord is worthy of death (*margarzân*), and should be killed.”

(17) Artakhshîr (then) ordered (the Mobad) :—“ Take this dissolute woman (*jah î zihânak*), who is a sorceress,¹ who is the offspring of wicked (parents), to the executioner,² and order (him) to kill her.”

(18) The high-priest,³ holding the hand of the woman, left the court. (19) The latter addressed⁴ (the priest) in these words :—“ Inform Artakhshîr that this day I have completed seven months of pregnancy; because if I am worthy of death, this offspring that I have in my womb should not⁵ also be regarded as worthy of death.”

(20) On hearing these words, the high-priest³ turned about and went back to Artakhshîr, and addressed (him) as follows :—“ May you be immortal ! This woman is pregnant, (so) she must not be executed, for a time (*yâvarî*), until she is delivered (of the child); for if she is fit to be killed, the offspring that is in her womb from your Majesty should not also be considered as worthy of death, and executed.”

(21) As Artakhshîr entertained wrath, he said* :—“ Don't stay a moment⁶; kill her.”

1. Av. *yaŋgu gânu*, ‘a sorceress,’ Pers. *جادو* ‘magic.’—2. Pers. *سپاهبردار* ‘an executioner.’—3. *Lit.* ‘The chief of the Mobads.’—4. *Lit.* ‘The woman said that.’—5. If we omit the negation, the rendering is: ‘if I am worthy of death, should this offspring that I have in my womb be also regarded as worthy of death?’—6. *Lit.* ‘for any time.’

(22) The high-priest knew that Artakhshîr was full of wrath, and would have to repent it ; so he did not allow the woman to be killed ; (but) he conveyed her to his house, and kept her in concealment. (23) He (then) said* to his wife:—"Keep this woman respectfully, and say nothing (about her) to any body."

(24) When the time of delivery approached, she (*i.e.* the queen) gave birth to a very worthy son. (25) He was named Shahpûhr ; and he was reared there till he reached the age of seven years.

CHAPTER X.

(1) One day Artakhshîr went abunting ; and, (on entering the forest), he gave his horse loose rein in pursuit of a female elk, when the male elk coming straight up against Artakhshîr, rescued¹ the hind, and gave himself up to death². (2) Artakhshîr laid low³ the male animal, and galloped his horse against the fawn. (3) The mother⁴, on seeing the rider turn his horse in pursuit of her fawn, came and relieved her young one by delivering herself up to death.

(4) Artakhshîr, having observed this incident, stopped (pondering), and became sympathetic ; and (when) he turned back his horse he mused upon the scene as follows :—"Woe⁵ be unto man, who ought to follow,

1. *Lit.* 'relieved,' 'set at liberty'.—2. That is, 'at the cost of his life.'—

3. *Lit.* 'killed'.—4. *Lit.* 'the female elk'.—5. Pers. وای 'woe to you'.

(but does not follow), these dumb¹ quadrupeds² that are irrational³ and speechless,⁴ but so faithful⁵ towards one another that one lays down his life for the sake of his mate or his young one.” (5) He was (then) fully reminded of the child which she (*i.e.* his wife) had in (her) womb, and he, on horseback as he was, loudly uttered⁶ a mournful cry.

(6) When the military chieftains, grandees, nobles⁷, and princes beheld such a state of things, they stood perplexed (for a time), and went all together towards the head of the Mobads (and questioned him thus):—“How could such a thing happen⁸ that Artakhshîr should remain in such a lonely⁹ mood, and be visited by wailing,¹⁰ grief and sorrow, and should cry¹¹ aloud in that manner?”

(7) The chief of the Mobads, the commander-in-chief of Irân, the commander of the guards,¹² the chief secretaries,¹³ and the moral preceptor¹⁴ of the princes went near Artakhshîr, fell prostrate on their faces, made obeisance, and addressed him as follows:—“May you

1. Pers. گنگ ‘dumb’.—2. Pers. چارپای ‘a quadruped.’—3. A ‘not’ and *dâ* ‘to know;’ *lit.* ‘not knowing.’ Comp. Pers. اد آن—4. *Agôbâkîh*; Pers. بی گوئی ‘dumb,’ ‘speechless;’ Av. *gûp*; old Pers. *gamb* ‘to speak.’—5. It can also be read *anaspôrig* in the sense of ‘incomplete.’—6. Reading *vabîdân* ‘produced,’ ‘uttered.’ If we read it *bakhân*, it may mean ‘cried out,’ from *bakhmâstan* ‘to cry,’ ‘to speak aloud.’—7. Pers. آزادان; Av. *âsâta* ‘of noble birth.’—8. Pers. سریدن ‘to suit,’ ‘to become.’—9. Pahl. *tanî* ‘solitary,’ ‘alone.’—10. *Zakîf* or *zarîk*; comp. Pers. زلیف *zalkîf* ‘fear,’ ‘terror,’ or زاری ‘groan,’ ‘lamentation.’—11. Reading *bakhînéd*.—12. Pers. پشته اسپان ‘body-guards.’—13. *Dîpîrân* & *mahistgar* ‘most efficient secretaries;’ or *dîpîrân* & *mahist dar* ‘secretaries to the highest court or the privy council of the king.’—14. Pahl. *andars*, Pers. اندرز from Av. *ham* ‘together’ and *deres* ‘to hold,’ hence ‘a proverb,’ ‘a saying,’ ‘a monition;’ and Pahl. *pat* from Av. *paisti* ‘a lord,’ ‘a master;’ *lit.* ‘a teacher of monitions,’ ‘a moral and religious adviser.’

be immortal ! Pray do not render yourself melancholy in this manner, and fill your heart with grief and lamentation. If it be possible to contrive means, through human activity, to undo an act that has been done, make us also cognisant¹ of it, so that we may lay before you our bodies, lives, riches, wealth, wives and children ; but² if it be such a calamity³ that no remedy can be found, pray do not render yourself and ourselves, the subjects of the region,⁴ full of grief and lamentation."

(8) Artakhshîr said in reply* :—" Nothing adverse⁵ has now happened unto me ; but to-day on my personally beholding the dumb, speechless, and stupid quadrupeds in a certain⁶ condition in the forest, I was reminded of the wife and the innocent (*avivinds*) child that was in the mother's womb, of whose execution I was⁷ the deviser and judge ; wherefore a grievous sin should be on my soul."⁸

(9) When the head Mobad observed that Artakhshîr repented of the act, he fell prostrate on his face, and addressed him thus :—" May you be immortal ! Order that the punishment of *margarzân* sinners, or of those

1. Pahl. *âkâs*, Pers. آگاه 'aware.'—2. *Lit.* 'and.'—3. Pers. گزند 'misfortune,' 'calamity'; Av. *ci* and *jan* 'to strike.'—4. Meaning 'your subjects.'—5. *Javîtarth*.—6. *Lit.* 'this.'—7. *Lit.* 'am.'—8. In Firdûsî the reply of Artakhshîr is given as follows :—

چنین داد پاسخ بدو شهریار	که ای پاک دل موبد راز دار
زمانه بشمشیر ما راست گشت	غم و رنج و ناخوبی اندر گذشت
مرا سال بر پنج و یک رسیده	ز کافور شد مشک و گل نا پدید
پسر بایدی پیشم اکنون بپای	دلارای و نیروده و رهنمای
پدر بی پسر چون پسر بی پدر	که بیگانه اورا بگیرد ببر
پس من بدشمن رسد ناچ و گنج	مرا خاک سود آید و درد و رنج

that disobey¹ the king's command, should be inflicted upon me."

(10) Artakhshîr said* (surprisingly):—"Why dost thou speak so? What crime hast thou committed?"

(11) The chief of the Mobads answered*:—"That woman and the child, whom you had ordered to kill, have not been killed by us, and a son has been born, who is more handsome and accomplished than all the newly-born children and princes.³

(12) Artakhshîr said (with amazement)*:—"What sayest thou?"

(13) The high-priest said*:—"May you be immortal! It is so⁴ as I have said."

(14) Artakhshîr ordered that a superb present consisting of red rubies⁵, kingly⁶ pearls⁷, and jewels, should be made⁸ to the Mobad. (15) Directly somebody entered, bringing in Shahpûhr.

(16) On beholding his [own] son, Shahpûhr, Artakhshîr fell prostrate on his face, and offered much thanksgiving unto Aôharmazda, the Amesha-spendis, the Glory of the Kayâns, and the victorious "King of the Sacred Fires⁹," (*viz.*, the *Âtash i Vâhrâm*), and he spoke as follows:—"What has come to me has never been the lot of any lord or king. Who was there that came back to life from amongst the dead, like such a beautiful offspring of mine,

1. *Lit.* 'suppress,' 'conceal.'—2. *Lit.* 'what crime has sprung up from thee?'—3. *Lit.* 'sons of kings.' *Hamgûnê*.—4. Pers. *یا قوت* 'a ruby'.—5. *Lit.* 'fit for a king.'—6. *مروارید* 'a pearl'.—7. *Lit.* 'that the mouth of the Mobad should be filled with....'—8. *Âtarôân Shâh i Pîrûzgar* is the well-known epithet of the *Âtash i Vâhrâm*.

before the millenium, the Resurrection, and the Final Renovation, of Sôshâns," '1?

(17) On that very site he ordered the erection of a city which they call *Râyê i Shahpûhr*.² (18) He also established there an *Âtash-i-Varahrân*, transferred much riches and wealth to the building of the "King of the Sacred Fires" (*viz.*, *Varahrân*), and ordered the continuation therein of many religious duties and acts.

CHAPTER XI.

(1) Afterwards Artakhshîr marched towards different frontiers, and fought many bloody battles with the principal rulers of the territory of Irân. (2) But always

1. One of the future Mazdayasnian prophets and descendants of Zarathushtra. His miraculous acts are described in the *Bândahishn*, Chapter XXX, and *Bahman Yasht*, Chapter III:—"Then Sôshâns makes the creatures again pure, and the resurrection and future existence occur." According to the Avesta, *Sraosha Yasht Hadaokhta*, § 14, the angel *Sraosha* (*i.e.* the divine inspiration) is the teacher of the Law to these prophets; and in the *Fravardin Yasht*, §§ 128-129, it is said that in the 57 years before the resurrection, immortality will be caused by *Raochas-chashman* (Pahl. *Rôshan-chashm*) in *Arzak*, by *Hvare-chashman* (Pahl. *Khâr-chashm*) in *Savoh*, by *Frâdat-kharânangh* (Pahl. *Frâdat-gadman*) in *Frâdâdesh*, by *Varêdat-kharânangh* (Pahl. *Vâredad-gadman*) in *Vîdâdesh*, by *Vouru-nemangh* (Pahl. *Kâmê-vakhshishn*) in *Vôrâborsht*, by *Vouru-savangh* (Pahl. *Kâmê-stâd*) in *Vôrâjarsht*, and by *Saoshyâns* (Pahl. *Sôshâns*) in the illustrious and holy *Khvanîras*. According to the Pahl. *Dâdistân-i-Dîn*, the glorious powers of these producers of the renovation will be so miraculous that they will converse with one another from region to region. (See Chap. XXXVI, 5-8.)—2. *Lit.* 'the Camp of Shahpûhr.' Dr. Noeldeke reads *Râs-Shâhpûhr*, 'The road of Shâhpûhr'; or taking *râs* as a Huz. word, 'the Prince Shâhpûhr', from Ar. راس 'a prince', 'a chieftain'; Firdôsî جندشاپور 'the army of Shâpûr'.

when one of the frontiers was restored to order, another rose in perfidy² and unsubmission.

(3) Artakhshîr² largely gave away his riches for this very purpose³; and he communed⁴ with himself as follows:—"Is it not perhaps destined for me by Providence⁵ that the kingdom of Irân should be restored (by me) to an absolute monarchy⁶?" (4) He, therefore, determined⁷ thus:—"We ought to consult several learned and sagacious⁸ (Indian) princes,⁹ who are sooth-sayers,¹⁰ as to whether it is so that it is not appointed by our destiny to conduct the sovereignty of the kingdom of Irân, and we ought to remain content with our lot, to invoke blessings¹², to abandon these bloody battles, and to rest quietly ourselves from such drudgery¹³ of the time¹⁴ (*i.e.*, of life)."

(5) (Consequently), Artakhshîr despatched one of his confidential¹⁵ men to the (head) Kaît of India¹⁶ to put

1. *gadârîh*, Pers. *غدارى* 'perfidy.' It can also be read *sîrîh* 'supremacy.'—2. *Lit.* 'he.'—3. Perhaps *madam zukich bân avîrich dînisknîg va handîshidâr yehevûnt*, 'he became too much inquisitive and thoughtful as to the cause (of such an adverse position.)'—4. *Lit.* 'was a thinker.'—5. *Avargar* 'fortune,' 'destiny'; usually *بارى* *barîgar*.—6. *Lit.* 'to single monarchy.'—7. *Lit.* 'thought,' 'determined.'—8. Pers. *فروزان* 'prudent,' from *Av. fra* and *zan*, Skr. *jñā* 'to know.'—9. *Kaithu knitân*. I have read the word *kait* by following Sanskrit. The Persian spelling is *کید* in the *Shâh-Nâmeh*. According to Vedic Sanskrit the name is derived from the root *kit* (akin to *ki*) 'to perceive,' 'to know,' 'to see,' hence it means 'a seer,' 'a sooth-sayer,' 'a prince.' The name must, therefore, be read *kaîta* or *kîta*. Comp. Arabic *كائد* 'a general,' 'a governor,' 'a ruler.'—10. Comp. Pers. *کید* 'a sooth-sayer,' 'a philosopher.'—11. *Hvarasand*, from *ras* 'to reach'; Pers. *خورشند* 'content.'—12. Comp. Pers. *بالتن* or *بالتن* 'to bless.'—13. *Ranjê*, 'trouble,' 'anguish of mind,' 'pain.'—14. A variant produced by writing *زور* for *زور*. The word comes from *Av. aiwi* and *pâma* 'winter,' Pers. *هنگام*.—15. Pers. *آستوار* 'firm,' 'faithful,' 'powerful,'—16. Or 'of the Hindus.'

him the 'question' concerning the restoration² of the kingdom³ of Irân to an empire.⁴

(6) When Artakhshîr's man reached the presence of the Kait of India, the latter, observing⁵ the messenger,⁶ spoke to him, before he could express himself,⁷ (the purport of his message) to the following effect⁸:—"Are you sent by the king of the Parsees to put me the question⁹:—"Will the sovereignty of the kingdom of Iran reach unto me as its emperor⁴?" (7) Now return and give him this reply from me¹⁰ (said the Kait):—"Such a monarchy cannot be restored by any one except¹¹ by a person who will be a descendant of two different families, one is yours, another that¹² of Mitrôk, son of Anôshêpât'."

(8) The messenger returned to the presence of Artakhshîr, and communicated the opinion¹³ of the Kait of India, so that Artakhshîr became informed¹⁴ of it. (9) When Artakhshîr heard his words, he said*:—"May the day never come,¹⁵ when from the line of Mitrôk, whose soul is perverted,¹⁶ anybody should become dominant (*kâmgâr*) in the kingdom³ of Irân, because as regards myself Mitrôk, who was of a grievous and

1. *Lit.* *pâruidan* 'to ask.'—2. Pahl. '*ârdâstan*,' Pers. *آرامتن* 'to set in order.'—3. *Lit.* 'city.'—4. Pahl. *abva-khâddâth*.—5. *Lit.* 'no sooner did the Kait see the messenger than.....'—6. Pers. *میرور* 'the head of a family,' 'a prince,' 'an old man,' 'a messenger.'—7. Pahl. *pîsh aîgh mîrak sakhîtan grîft*.—8. Pahl. *aîgh* 'thus.'—9. *Lit.* 'for this purpose.'—10. *Lit.* 'Now return, and go and tell him this reply of me.'—11. Pahl. *ayuwash* 'except,' 'otherwise.'—12. *Lit.* 'the family of.'—13. From Pahl. *رأى*, Pers. *رای* 'opinion.'—14. Pahl. *âkâsintâ* 'becomes aware of it.'—15. *Lit.* 'may the day never be.'—16. Pahl. *vardê robân*, where *vardê* is the past part. of *vardidan* 'to turn away from,' 'to be corrupted,' Pers. *گردیدن*. If we read *vardê robân*, the meaning is 'who is perverting the soul.'

mischievous race, was personally my enemy, while his descendants,¹ who are alive, are all enemies of myself and my children; so if they become powerful and seek their father's vengeance, they will prove harmful² to my children."

(10) In consequence of wrath and malice, Artakhshîr went to the dwelling of Mitrôk, and ordered that all his children should be belaboured and killed. (11) There was a daughter of Mitrôk's, three years old, whom the village authorities³ privately carried away from the house, and gave in charge of a farmer, (directing him) that he should bring her up, and attend to her wants. (12) The farmer acted accordingly and reared her in an excellent⁴ manner. (13) And when several years elapsed the maiden reached the age of womanhood, and the beauty and gait of (her) body, (her) dexterity, and her physical strength and power developed so well that she was (regarded as) the best and most prominent of all women.

CHAPTER XII.

(1) According to the appointment⁵ of nature and time, one day Shahpûhr, son of Artakhshîr, happened to pass by that town⁶ on his way to the hunting

1. *Lit.* 'children.'—2. Pahl., *vazandkâr*, Pers. *گزندگان* 'doers of injury,' 'destroyers.'—3. Reading *dihgândân* 'peasants.' Pers. *دهگان* 'a farmer,' 'an historian.' Drs. Peshotanji and Noeldeke read *dâyagândân* 'nurses,' usually *dâyagân*, the pl. of *dâya*. Pers. *دایه* 'a nurse.'—4. Comp. Firdûsi's use of the word *نیکو*—5. From *brékinîdan* 'to create what is good,' 'to produce,' hence 'appointment,' 'destiny.'—6. In which the peasant lived.

ground; and at the close of the chase he himself with nine horsemen returned to the country-farm (*matâ*)¹ wherein the maiden lived. (2) The farmer's daughter² was (sitting) on the top of the well, drawing³ water from it, and supplying⁴ it to the quadrupeds. (3) The farmer⁵ was away on some business.

(4) As soon as the maiden beheld Shahpôhr and his chevaliers, she got up, made obeisance, and addressed (him) as follows:—"You are welcome⁷ in health, goodness and blessings.⁸ Pray take rest⁹, because (this) place is delightful, and the shade¹⁰ of trees pleasant;¹¹ and as the time is hot¹² I¹³ will draw out some water, which¹⁴ you yourself and the horses may drink."

(5) Shahpôhr was vexed¹⁵ owing to fatigue¹⁶, hunger and thirst, so he answered the maiden (peevishly) thus:—"We will have water for ourselves, thou needst not trouble thyself about it."¹⁷

1. *Lit.* The country or district situated about a city; hence a country-farm.—2. The daughter of Mitrôk is herein so called.—3. *Av.* *hick*; *Pers.* *هیکتن* 'to draw.'—4. *Lit.* 'was giving.'—5. *Lit.* 'that water.'—6. *Pers.* *ورزگر* 'a workman,' 'a farmer.' *Av.* *veres* 'to till.'—7. *Li-pammanâd*, 2nd pers. pl. from Heb. *libavvîn*, a precativ form of *libâ* 'to come.' As a noun *li-pamman* means 'a minister' 'a helper,' 'an attendant.'—8. *هه* *هه* in the sense of *Pers.* *پدرود* 'blessing,' 'farewell.'—9. *Lit.* 'sit down.'—10. *Pers.* *سایه* 'shelter.'—11. *Pers.* *خنک* 'cool.'—12. *Av.* *garêma*; *Pers.* *گرم* 'hot,' 'warm.'—13. *Pahl.* *vad li*, 'so that I.'—14. *Lit.* 'water.'—15. *Comp. Pers.* *خشمین* or *خشمگین* 'angry.'—16. *Av.* *man* 'to remain'; *Pers.* *ماندگ* 'fatigue.'—17. If we read this sentence:—*Barâ dârîh, ôl lenman mayâ f lak pavan kâr lâ âvâyed*, the meaning would be: 'But stop, thy water should be of no use to us.' According to P.: *Barâ rîman, va lenman mayâ f lak pavan kâr lâ âvâyed*, 'but it (i. e. thy water) is impure; and thy water should not be of use to us.'

(6) The maiden went away dejected and sat aside.

(7) (Then) Shahpûhr spoke to the chevaliers as follows :—"Throw¹ that bucket² into the well and draw³ out water, so that we may drink it, and you may give it to the quadrupeds (to drink)." (8) They⁴ acted accordingly and cast the bucket into the well; but owing to the largeness of the bucket it was impossible for them to draw it up full of water.

(9) The maiden was observing this from a distance.

(10) Shahpûhr, on seeing that his chevaliers could not draw the bucket up from the well, grew angry, went himself to the top of the well, and abusing⁵ those horsemen said :—"Shame and disgrace⁶ to you⁷ who are less hardy and less qualified⁸ than a woman." (11) (So saying) he seized the rope⁹ from the hands of the chevaliers, and applying his own force to the rope he drew up the bucket from the well.

(12) The maiden felt surprised at the strength¹⁰, skill, and vigour of Shahpûhr. (13) No sooner did she see this than she,¹¹ with the strength, skill and vigour that were purely (*dagyâ*) established (*nîhâdê*) (in her), drew up¹² the bucket (full of water) from the well, and went running¹³ to Shahpûhr, bowed down to him, blessed him, and exclaimed :—"May you be immortal, Shahpûhr, son of Artakhshîr, the best of heroes¹⁴!"

1. *Lit.* 'you should throw.'—2. Pers. *هيز* or *هيزه* 'a water utensil.'—3. Pers. *کشیدن* 'to draw.'—4. *Lit.* 'the chevaliers.'—5. Pers. *دوشدام* 'abuse.'—6. Pers. *شرم و ننگ*—7. *Lit.* 'may be to you.'—8. *Lit.* 'worse qualified.'—9. Comp. Pers. *ارویی* 'a rope.'—10. Av. *su* 'to be strong'; comp. Av. *sâvarê* 'power', 'strength'; Pers. *زور*—11. *Lit.* 'the maiden.'—12. Comp. Pers. *آخستن* 'to draw a sword.'—13. Pers. *دوان* 'running.'—14. *Mardân* in the sense of 'brave men.'

(14) Shahpûhr laughed and asked the maiden* :—“How dost thou come to know that I am Shahpûhr?”

(15) The maiden replied* :—“I have heard from many people that there is not a single chevalier in the kingdom of Irân who can emulate¹ Shahpûhr, son of Artakhshîr, in physical strength, vigour, the beauty and gait of body, and dexterity².”

(16) Shahpûhr said to the maiden* :—“Tell me, truly, whose offspring thou art.³”

(17) The maiden answered :—“I am the daughter of the⁴ farmer who stays in this⁵ village.”

(18) Shahpûhr said* :—“Thou dost not say the truth, since the daughter of a peasant has no such skill, vigour, gait and decency as thou possessest. Now we will not believe thee until thou speakest the truth.”

(19) The maiden replied* :—“If you should give me protection⁶, I would sincerely⁷ tell you the truth.”

(20) Shahpûhr exclaimed⁸ * :—“Protection ! Don't be afraid.”⁹

(21) The maiden said* :—“I am daughter of Mitrôk, son of Anôshêpât, and brought to this place on account of the fear of Artakhshîr ; and of the seven children of Mitrôk none has survived up to now except myself.”

(22) Shahpûhr summoned the farmer before him,

1. Pahl. *adâlm chégân* ‘resembles.’—2. According to Firdûsi :—

که شاپور گردست با زور پیل . . . ببخشند گے شیو دریای نیل
بیالای سروس و روئین توست . . . بهر چیز مانند بهمن است

3. Lit. ‘one of whose children thou art.’—4. Pahl. *denman* ‘this.’—5. *Pavan meman matâ* ‘in such a country.’ Better *denman*.—6. Pahl. *zînâr yehabârd*.—7. Lit. ‘with my body and soul.’—8. Lit. ‘said.’—9. Lit. ‘and don't be afraid.’

solemnly accepted the maiden as his wife, and remained with her for the night.

(23) According to the law of generation,¹ that is, according to the law of nature, the very night the maiden became pregnant with Aûharmazda², son of Shahpûhr.

(24) Shahpûhr kept his wife³ in (royal) pomp and respect, and Aûharmazda, son of Shahpûhr, was born from her.

CHAPTER XIII.

(1) Shahpûhr kept Aûharmazda in secrecy from his father, until he reached the age of seven years. (2—3) One day Aûharmazda went to the race-course⁴ with the youth and princes (of the family) of Artakhshîr, and (while) he was playing polo⁵ (with them) Artakhshîr happened to be sitting there (in his camp) with the high-priest, the commander of warriors, several noble-men and grandees, and attentively beholding them.

(4) Aûharmazda as well as⁶ the youth were victorious and warlike⁷ at riding. (5) And naturally

1. *Lit.* 'according to the law of creation.'—2. The Sâsânian King Hormâd I, who came to the throne in A. D. 272, having previously been governor of Khorâsân. His title of 'the Hero' appears to have been gained by the valour shown by him in the war against the Romans, before his accession. His reign of one year gave little time for great deeds. Oromastes, whose great prowess against the Emperor Aurelian is described by the famous historian Trebellius, is certainly this Sâsânian monarch Aûharmazda I. (*Vide* Noeldeke.)—3. *Lit.* 'the maiden.'—4. *Comp.* Pers.

'a race-course.'—5. D., P. *chûgân*, Pers. چوگان 'a club'; it is also read in Pahlavi *jangân* meaning 'skirmishes'; *comp.* Pers. جنگ—6. D., P. *min* used probably for *levatman*. Taking *min* as the original word the meaning would be:—'Aûharmazda was more victorious and warlike in riding than those youth'; whereas the adjectives are used in the positive degree.—7. *Comp.* Pers. نبرد 'martial.'

one of them struck his polo-club to the ball which fell on the side of Artakhshîr, and the latter connived at it.

(6) The youth stood dumb-founded,² and none would ride on or proceed further owing to the grandeur³ of Artakhshîr. (7) But Aûharmazda intrepidly went, (towards him), took up the ball,⁴ and, striking it back courageously, he raised a cry (of joy).

(8) Artakhshîr asked* of those (present):—"Whose boy is this?"

(9) They said* :—"May you be immortal! We do not know this boy."

(10) Artakhshîr sent a person, called the boy in his presence, and asked him* :—"Whose son art thou?"

(11) Aûharmazda answered* :—"I am son of Shahpûhr."

(12) Instantly he (*viz.*, Artakhshîr) despatched a person and summoned Shahpûhr, and questioned him thus :—"Whose son is this?"

(13) Shahpûhr solicited protection (saying) :—"Grant (it), O Artakhshîr!" (14) And protection was granted by him to Shahpûhr.

1. Lit. 'showed nothing.'—2. Comp. Pers. نبدیدن from نبدن 'to be fainted.'—3. Pers. شکوه 'majesty', 'grandeur', 'pomp.'—4. Pers. گوی 'a ball.'—5. Firdâsi :—

بدو گفت شاه ای گرانبای خرد . . ترا از نژاد که باید شمره
 چو پرسید کودک بآواز گفت . . که نام و نژادم نشاید نهفته
 منم پور شاپور کو پور تست . . ز فرزند مهرک نژادم در ست

(15) Shahpûhr (then) said :—" May you be immortal ! This son is mine. I kept him in secrecy from you for several years."

(16) Artakhshîr replied* :—" What is the cause of this impropriety of [thy] withdrawing such a worthy son from my sight for seven years ?" (17) (So saying) he embraced Aûharmazda, gave him many a gift and garment, and offered thanksgiving unto God.

(18) He (then) expressed himself thus :—" This confirms¹ what the Kaît² of India has predicted."

(19) Afterwards, when Aûharmazda³ attained to sovereignty, he was able to bring back the whole kingdom of Irân under an absolute monarchy ; and he⁴ (actually) brought the head rulers of different frontiers under his submission. (20) And he demanded contribution and tribute from Arûm and India, and made the kingdom of Irân more embellished, more efficient, and more famous (than before). (21) And the Emperor⁵ of the Arûmians, the Tâb⁶ of Kâvûl, the Râjâ of the Hindus, the Khâkân of the Turks, and other chief rulers of different countries, had come to his court with sweet salutations.

1. *Lit.* 'this resembles what the Kaît of India has said.'—2. Kaît seems to be the Iranian equivalent of the Indian title of a Râjâ or Mahârâjâ.—3. The following remarks are more applicable to Artakhshîr or Shahpûhr than to Aûharmazda who reigned only for a year.—4. Pahl. 'Aûharmazda.'—5. Comp. Pers. قيسر 'Emperor.'—6. It seems to be the kingly title of the sovereign of Kâbul, meaning 'The Light of Kabul.' Comp. Pers. کاب. Dr. Noeldeke reads it *kâbâ*, Pers. قابو 'power'.—7. Comp. Av. *kāshnadmā* 'gratification', 'propitiation.'

KOLOPHON.

- (1) Completed¹ with gratification, pleasure and joy.
 (2) May Artakhshîr, the king of kings, son of Pâpak,
 and Shahpûhr, the king of kings, son of Artakhshîr,
 and Aôharmazda, the king of kings, son of Shahpûhr,
 be immortal-souled² ! (3) May the immortal-souled
 Rûstâm,³ son of Mitrô-âvân, who has written this copy,
 be so⁴, and more so ! *Amen.*

1. Av. *fracha* and *ap* 'to obtain.'—2. That is, 'May they enjoy heavenly felicity' !—3. Better *Rûstakhma* 'naturally valiant.'—4. That is, immortal-souled.

ગુજરાતી દીબાથો.

સાસાની તબક્કાના પારસી જરથોસ્તી પાદશાહેનો ઇરાન સરજમીન ઉપર આપઅપ્તયાર મુલક સ્થાપનાર, અને કયાની શહાનશાહ દારાબના રાજ પછી, યાને કેટલીક સદીના પારકા રાજાઓના અમલ પછી, મઝદયસ્ની જરથોસ્તી મજહબને સર્વેથી ઉંચી પંકતીના આદર્ષ પાક કલામ તરીકે, જરથોસ્તીદસ્તુરોની મદદથી, કુલ દુનીયામાં આરાકારાકરી જનાર, અને શોહરવાન શહાનશાહ અર્દશીર બાબકાનના સાહાસ કામોની નોંધ જાલવનાર સદીથી પુરાનું પુસ્તક પહેલવી “કારનામે ઈર્તજશીર ઈપાપકાન” નામનું છે. કદીમઉલઅયામની પહેલવી બાષામાં લખાયેલી ઇરાની જરથોસ્તી તવારીખના જે બે ભાગો હજી સુધી બચેલા છે, તેમાંના એક જરથોસ્તી દીનની પેહલી સ્થાપણાની તારીખને મલતો છે, અને બીજો સાસાની પંરાની સ્થાપણાની હકીકતને લગતો છે. પેહલો ભાગ પહેલવી “યાદગારે ઝરીરાન” ના નામથી ઓળખાયે છે, જેમાં યુસ્તાસ્પ અને અરબસ્પ વચ્ચે જરથોસ્તી મજહબના સંબંધમાં થયેલી લડાઈની થોડીક જાણવાળેગ વિગટો આવેલી છે. આ પુસ્તક કદમાં ઘણું ન્હાનું છે, જેના મારી નકલ પ્રમાણે ફક્ત તેર ન્હાના સફા છે. બીજો ભાગ અર્દશીરના કારનામાનો છે, જેનો ટેક્ટ અને તરજુમે આ ચોપડીમાં મેરજુ કીધેલો છે.

“કારનામે ઈર્તજશીર ઈપાપકાન” કેતાબનો તરજુમે પહેલવી ઉપરથી ગુજરાતી બાષામાં પેહલવેહલાં મારા પંડીત પીતા રામમુલઉલમા દસ્તુરજી સાહેબ ડાકતર પેશાતનજી બેહરામજી સંજાણાએ કીધો હતો; અને જે તરજુમે અને શોહરવાન વિદ્વાન શેઠજી સાહેબ સોહરાબજી રાપુરજી બંગાલીના અધીપતીપણા હેઠલ તે વખતે નીકલતાં “જગત પરેમી” નામના ચોપાણાના ઈસ્વી સને ૧૮૫૩ ના જીન અને જીલ્લાઈ માસના એકામાં છપાઈ પ્રગટ થયેો હતો. [કાંઈ પણ મદદ વગર આવી ઇરાની તવારીખને લગતી પહેલવી કેતાબનો પેહલાં તરજુમે કરતાં એક વિદ્વાનને કેટલી સુરકેલી પડવી જોઈયે તેનો ખ્યાલ નજદીક ૪૩ વરસ પછી પહેલવી સાહીત્યની શોધના પુષ્કળ વધારા છતાં એજ કેતાબનો ખીજવાર તરજુમે કરવાની જોખીએ કોરોરા કીવી હશે તેઓને આજે હશે.]

આ શુભરાતી તરજુમો છપાયા પછી ૨૬ વરસે પહેલવી કારનામાનો જરમન તરજુમો ઈસ્વી સને ૧૮૭૯ માં સ્વાસખર્ગે બુનીવરસીટીના ડાકતર થીએમિડાર નોએમ્લેફેકે, સંસકૃટના મરહુમ ઉસ્તાદ પ્રેકિસર બેનશીને ડાકતરની ડીગ્રી મલવાને પચાસ વરસ પુરાં થયેલાં હોવાથી તેની જુખીલીના ખાસ ગ્રંથમાં, છપાવી પ્રગટ કીધી હતો. શુભરાતી અને જરમન તરજુમો અસલ પહેલવી સાથે સરખાવી એ કેતાખનો અભ્યાસ કરવામાં જે કીમતી મદદ મને મળી છે, તે માટે આએ બેઉ વિદ્વાનોના હું અતરે ઉપકાર માનુંછું.

અર્દશીર ખાખકાન જેવા ઇરાનના શાહાનશાહની કારકીર્દીના એક પુરાના પહેલવી મહાબારત ગ્રંથ ઉપરથી રસીલી ખાખદોનો ટુંકમાં સાર રજુ કરનારી આ કારનામાની કેતાખ પહેલવી અભ્યાસીએને સારી રીતે જાણીતી છે; જેના પેહલા વાક્યમાંજ જણાવે છે તેમ તે અસલ “કારનામાં” ના વધારે કદીમ પુસ્તક ઉપરથી ઉપજવેલી સુખ્તેસર કેતાખ છે. આવી રસીલી વાંચવા લાયક ચોપડીએ પહેલવી સાહિત્યમાં ઘણી થોડી છે.

કારનામા સીવાય અર્દશીર વિષે જાણુવા જોગ ફકરાએ “દીનકર્દ,” “ઝંદે વોહુમન યસ્ત,” “કુન્દહેશને,” “માદીગાને અત્રંગ,” અને “આફ્રિને પંજુ” (જેને “આફ્રિને રપિથીન” ખી કહેછે તે) માં આવેલા છે, જેને સાર દેખાડે છે કે એ રાહાનશાહ ઇરાન દેશ જીતનાર તરિકે આલમને જાણીતો હતો તે કરતાં મઝદયસ્ત્રી જરથોસ્તી દીનના પવિત્ર લખાણોને ખંચાવીરાખનાર, તે દીનને આગલ વધારનાર, અને દુન્યામાં સદીએ પછી તેના ખાલિસ રૂપમાં ફાહેશ કરનાર દીન પનાહ શાહાનશાહ તરિકે તે જરથોસ્તી આલમને વધારે જાણીતો થયેલો હતો. દીનકર્દના સાતમાં દફતરમાં વજુશુરે વજુશુરાન અરો જરથોસ્ત અને કયાની પાદશાહ વિશ્વારૂપ પછી જરથોસ્તી મજહબના બવિખ્યના મદદગાર કોણુ થરો, તેએના નામો હોરમઝદની દીનથી પેગમબરને મળેલી આગાહી તરિકે જાહેર થયેલાં છે, તે નામોમાં “અર્તપ્રશતર” (અર્દશીર) અને તેના બેટા “શહપુર” ના નામો આવેલાં છે. તેમાં અર્તપ્રશતર વિષેની આગાહી એવી છે, કે તેના આપીકાં ઘરમાં “અશિ-રવંધ” (એટલે “બહી અરોઈ તથા લક્ષ્મી”) એક જુવાન, સવાખકાર, હીમતવાન, બહાદુર, અને દીનદાર બાલુના આકારમાં આવી તેને મલરો, અને તેના ઘરમાં સંઘળી આખાદી થઈ રહેરો; અને એ પાદશાહ “તોસર” નામના દસ્તુરની કાબેલ્યતથી જરથોસ્તી મજહબની જાળવણી કરરો, અને તેની કીરતિ વધારરો.—એજ કેતાખના ચોથાં દફતરમાં વળી લખે છે, કે પાક

અવસ્થાના સઘળાં પુસ્તકો ન્યાંખી મલી રોકે ત્યાંથી ઐકઠાં કરીને તેને નામ ખનામ અને જુદાં જુદાં પ્રકરણમાં કાપદાસર રચવાનું અને નકલ કરવાનું તેક કામ પોતાની હકુમતના વિદ્વાન દસ્તુરોને અર્તજ્ઞશીર સોંપ્યું હતું, જે આમાં તોસર નામનો દસ્તુર સઉથી કૃતેહમંદ નીવડયો હતો. વધી જરથોસ્તી દીનની ખુખીઆ દુન્યામાં જાહેર કરાવવામાં, તથા હરાન મુલકમાં જે જે જુદા જુદા મજહબો પેવસ થયેલા હતા તે મજહબોના કાનુનો સાથે જરથોસ્તી ફરમાનોની સરખામણી કરી દુન્યાના શીલમુકેના મતો પોતાની દીનની વલાણ ઉપર લાવવામાં, ઐ રાહાનશાહ પોતાની દીનદારી તથા હકુમતના બળથી પુરતો રાક્ષિતવાન થયો હતો.

“ઐ વોહુમન યશ્ત”માં અર્તજ્ઞરાતરને દુન્યાને સુધારનાર અને સનગારનાર કહેલો છે, તેમજ “આફ્રિને પંજી”માં જ્યાં મઝદયસ્ની દીનના ખેરખાહ અને મદદગાર જે વોકે વિશ્વાસ્પ, જામાસ્પ, ફરશોસ્તર, અસપંદીયાર, વોહુમન, મહાધ્યામાહ, આદરબાદ મારેસ્પંદ, આદરબાદ જરથોસ્ત, અને ખુસરૂ કોબાદના ફરોહરોની મદદ આછી છે, ત્યાં અર્દશીર બાબકાનનેખી યાદ કરી તેને જરથોસ્તી દીનને સુધારનાર અને દીપાવનાર તરીકે ઓળખાવેલો છે.—ખુન્દહેશ્તેમાં અર્તજ્ઞશીરની વંશાવળી આપેલી છે, તેમાં કયાની પાદશાહ વોહુમનથી તે ઉતરેલો હતો એવું જણાવેલું છે.—“માદીગાને અનંગ”ની દસ્તુરજી સાહેબ પેશોતનજીએ છપાવેલી આવૃત્તિના ૮ મા ફકરામાં રાહાનશાહ નોશીરવાન આદેલ પોતાના વજીર “વઝોર્ગ મિત્રો”ને પોતાની હજુરમાં બોલાવી સવાલ કરે છે કે:—“આ મારા વઝોર્ગ મિત્રો ! જે રોનજની રમત બનાવીને (હીંદુસ્તાનના) દેવસારમ (પાદશાહ) ઉપર મોકલવાની વુએ મને કચ્છલાત આપી છે તે કહી રમત છે ?” તે ઉપરથી વજીરે જવાબ આપ્યો:—“આએ ચાલુ હઝારાના પાદશાહેમાં અર્તજ્ઞરાતર સઉથી ઉર્મંગી તથા દાનેશમંદ પાદશાહ થઈ ગયો છે, માટે “વીને અર્તજ્ઞરાતર” નાંમની ઐક નવી રમત પાદશાહ અર્તજ્ઞરાતરના નામથી હું ઉભી કરું છું, અને તે રમતના તખ્તાને સ્પંદારમત જમીનની મીસજ હું આપું છું.”

પહલવી કારનાયું તેમજ કાબેલ દેહકાનોની વિગટો અને પાછલી અરખી તથા ફારસી તારીખોપરથી શીર્ડુસીએ પોતાના રાહનામામાં અર્દશીર બાબકાનના રાજને લખતું થયું રસીલું દાસ્તાન આપેલું છે. જે પહલવી સાથે થયું અંદે ખુખ્ય બાબદોમાં મલતું આવે છે; અને તે ઉપરથી સાબેત થઈ શકે છે, કે શીર્ડુમીના વખતમાં જે જે પહલવી પુસ્તકો મોજુદ

હતાં તેમાંથી પોતાની બાબતને લગતાં તારી કાઢાડીને તેમાં આવેલી હકીકતો સમજવાની તે ફારસી શાયરે ઘણી સારી કોરોશ કીધી હતી; માત્ર જે હકીકતો મુશ્કેલ અભ્યારતમાં આવેલી હતી તેની વિગતો તેને છોડી દેવી પડી હતી.

અસલ પહેલવી ઇતિહાસીક કારનામું અર્દેશીરના નખીરા હોરમઝદના વખતમાં ચા તે પછી લખાયેલું હોયું જોઈએ, એવું વિદ્વાનોનું સામાન્ય મત છે; જે મોટાં કારનામા ઉપરથી નોશીરવાન આદિલના વખતમાં તેના વજીર “વઝોર્ગ મિત્રો ઈ બોખતગાન” (ફારસી “બુઝરઅમેહર”) એ હાલના હયાત કારનામાનું પુસ્તક રચ્યું હતું એમ કહેવામાં આવ્યું છે. આ અનુમાન કારનામાના પહેલવી લખાણમાં આવેલા કેટલાક ઇશારાઓ તેમજ વઝોર્ગ મિત્રોના ખીજાં લખાણોની અભ્યારત બંદી અને સાર ઉપરથી સાબિત થઈ શકે છે. પહેલવી પુસ્તકોની તારીખ ચોક્કસ કરવી એ હમિશાં જોઈતાં સાંઘણીની ગેરહાજરીમાં એક મુશ્કેલ શોધ થઈ પડે છે; તોપણ કારનામાના બાબમાં હાલ સુધીમાં આટલું સિદ્ધ થયેલું છે કે તે સાસાની સલતનતમાં પ્રગટ થયેલાં પહેલવી સાહિત્યનો એક રસીલા ભાગ છે, જેમાં મુસલમાની દોરને લગતાં એકબી ઇશારો મળતો નથી. આ વિચાર સાથે ડાક્ટર નોર્મ્સલોડે પણ એક મત ધાયે છે.

હવે કારનામાના બચેલાં, અર્દેશીર બાબકાનને લગતાં, આ સહી કદીમ પહેલવી લખાણ ઉપરથી એ જરથોસ્તી રાહાનશાહ વિષેની જાણવા-જોગ હકીકત શું મળે છે? આ લખાણમાં તેની ખુનખાર લડાઈના બયાન જુજ આવેલાં છે; અરમ ની તથા રમી લોટો સાથની લડાઈ વિષે મુતલક તેમાં ઇશારો નથી. આખાં ઇરાન મુલકમાં પાક જરથોસ્તી મઝદયસ્તી દીનને મજબૂત પાયા ઉપર લાવવાની અર્દેશીરની યાદગાર કાલજના ખાલ્લાં પ્રકરણો તેમાં રચેલાં નથી. તેના સામ્યા અને દયાલુ દીલના રાજકારબારના નિયમોના, તથા ખાલેસ સદગુણો અખત્યાર કરવાની આ રાહાનશાહ બાપે પોતાના દીકરાને કીધેલી છે.લી નસીહતના, અમુલ્ય સખુનો તેમાં જલવાયલા નથી. તે છતાં જરથોસ્તી દીન અને રાહાનશાહતની એશીયા ખંડમાં સદીઓ પછી રાઝ થયેલી સ્થાપણા, બુતખરસ્તીનો અર્દેશીરે કીધેલા નાસ, તથા એક સહી બળવાન પાદશાહની દીનઆશીદારી, અને એક આદમી તરફની લાચાર હાલતનો જે બોધકારક ચીતાર આ લખાણમાં મળે છે તે દરેક જરથોસ્તીને પોતાની દીન તરફ જનફેશાન રહેવાનો, અને દરેક આદમીને આ દુ-યાની હશ્મત ઉપર મગર નહોં થવાનો ખુલ્લો આગ્રહ કરે છે.

ઈસ્વી સન પૂર્વે ૩૩૦ માં “રૂમી” યા યુનાની અલેક્ઝેન્ડરની ધરિનના મુલકમાં ફતેહ થવા પછી યુનાની રાજ ત્યાં રાજ થયું હતું, જે તેના મરણ બાદ “સેલ્સુસીડી” વંશના હાકમોએ કેટલાંક વરસો સુધી ચલાવ્યું હતું. યુનાની-ઓના અમલને હજીરતો ૫૦ વરસ નહીં થયાં તેટલાંમાં તેઓની ઉપર ધરિનની ઉત્તર તરફના પાર્થીયા દેશના પાદશાહ અરેકે હુમલો કીધો અને તેઓને હરાવ્યા હતા. થોડાં વરસમાં જીદા જીદા યુનાની હાકમોને આ અરકાનીઓએ જીત કરી તેઓને પોતાના અમલને તાલે કીધા હતા. ત્યાર પછી નજદીક પાંચ સદી સુધી “મુલુક-ઉત્ત-તવાયફ” ની પાદશાહી ધરિનમાં ચોથા અર્ધવાન રાજ સુધી ચાલુ રહી હતી. તોપણ કયાની જરથોશ્તી પાદશાહી અતમ થવા પછી સદીઓ ગુજરવા છતાં ધરિનનાં કેટલાંક રોહરો જરથોશ્તીઓની હાકમી તળે હતાં. આ હાકમો પોતાનો ધર્મ સ્વતંત્રપણે સાચવી રાખ્યા હતા, ફક્ત દર સાલ પોતાના રોહરો માટે નેમ્લી ખંડણીની રકમ તેઓને ખંડચા રાજ તરીકે પાર્થીયાના રાહાન-શાહને આપવી પડતી હતી; અને પારકાં રાજ સાથની લડાઈનાં હીંગામ-માં પોતાથી બનતો બળનો અને લશ્કર મોકલી આપવા પડતાં હતા. ચોથા અર્ધવાનના વખતમાં પાર્સ રોહરમાં આવો એક પાપક નામનો જરથોશ્તી હાકમ હતો. આ હાકમ એટલો સ્વતંત્ર હતો કે તે પોતાના રાજમાં પોતાના નામના શીફકાઓ ચલાવી ગયો હતો. પાપકને પેટે એકજ છોકરી જન્મી હતી, જેણીને કયાની ઓલાદના સાસાન નામના એક ગરીબ જરથોશ્તી સાથે તેણે પરણાવી હતી; જે કુલવંત જોડાંથી અર્દશીર નામનો બવિખ્યનો જરથોશ્તી રાહાનશાહ પેદ થયો હતો. પાપક રાજએ પોતાના આ નખીરાને પોતાના દીકરા તથા પાર્સની માદીના વારસ તરીકે પાલક કરી લીધો હતો; અને પોતાની છંદગીમાંજ અર્દશીરનું નામ પોતાની સાથે જોડીને નવા શીફકા તેણે પાર્સમાં ચાલુ કીધો હતા. એટલેકે પોતાની હૈયાતીમાંજ પાર્સનું રાજ પોતાના નખીરાને તેણે સોંપ્યું હતું. એ પ્રમાણે પાર્સના રોહરમાં એ મોટી રાહાનશાહતને સ્થાપનાર નામવર નખીરાઓ જન્મ્યા હતા, જેઓમાં જેમ કુરશે મીડીયાની પાદશાહીને છતી લઈ હામની સલતનતનો પાયો નાખ્યો હતો; તેમ પાપકના દીકરા અર્દશીરે, પાર્થીયાના રાજને જીત કરી, જરથોશ્તીઓની સાસાની વંશની પાદશાહીને પાયો નાખ્યો હતો.

જહાની ઉમરમાંજ અર્દશીર, પાર્સને લગતાં રોહરો ઉપરાંત આખાં ધરિન દેશમાં તેની કુદરતી ચાલાકી, કેળવણી, દીનદારી, અને પહલવાનગીરીમાં

એટલે બધા મરાહુર થયા હતા, કે અરકાની પાદશાહ અર્દવાને જ્યારે પોતાના વજીરો અને અમીરોથી અર્દશીરની ધણી વખાણે સાંભળી ત્યારે અર્દશીરને પોતાની દરબારમાં તેણે બોલાવી રાખ્યા હતા, અને આવા એક કીર્તિવાન શાહજદાને પોતાનો દોસ્ત કરવાની તેણે કુનેહ વાપડી હતી. પણ જરથોસ્તી મજહબ તણ બેઠેલા અર્દવાનના શાહજદાએ સાથની અર્દશીરની દોસ્તી ધણી વખત તકી રાખી નહી. એક સાઝ્યા અને બહાદુર જરથોસ્તી બચ્યા તરીકે અર્દવાન જેવા શહાનશાહની કાંઈપણ દરકાર કર્યા વગર, તેના દીકરા બેહમનને ખોટી આપલુસી દેખાડી જીવું બોલવા માટે એકવાર અર્દશીરે વખોડી કાઢાડ્યો હતો, અને પોતાના પાદશાહનો કહેર પોતે હિમ્મતથી સહન કર્યા હતા, તથા જેની દુઃખ તેના ઉપર સઝ્યાઈની સંક્રમાં રહેતાં પડ્યું તે તેણે બહાદુરીથી વેઠ્યું હતું. ત્યાર પછી થોડા અયામમાં તેનો પાપક બાપ મરણ પામ્યો, અને અર્દવાને તેના હકને દુખાડી પોતાના વડા દીકરા બેહમનને પાર્સિનો હકમ નેમ્યો. આ વખતે અર્દશીરને ધીરજ અને સંતોષ આપનાર તેનો અરો હોરમઝદ ઉપરનો વીશ્વાસ અને જરથોસ્તી મજહબ ઉપરની ઉસ્તવાર એકીનદારી સીવાય બીજું કાંઈ ન હતું. આ વખતે પોતાના દુઃખ ઉપર વીલાપ કરવાને બદલે તે પોતાના હલકા દરબજામાં પણ ખુશી ખુશી સાથે વખત ગુજારતો રહેતો. એવામાં તેના ઉપર જેની મદદની શરૂઆત થઈ. “અર્તયુખ્ત” નામની અર્દવાનના બેહલમાંની તે શહાનશાહની એક માનીતી શાહજદીની અર્દશીરની ઉપર નજર પડી, અને તેણીની સાથે તેને મોહોબત વધી. [જેમ અર્દશીર નામ અવસ્તાના “અરેત-ક્ષત્ર” યાને “અરો પાદશાહ” ઉપરથી નીકલેલું છે, તેમ આ શાહજદીનું “અર્તયુખ્ત” નામ અવસ્તાના “અરેત-યુખ્ત” યાને “અરો મેહરદાર” બોલ ઉપરથી નીકલેલું છે. શીર્ડસીના શાહનામાની અંદર એ અમારતનું નામ “ગુલનાર” મળે છે. યુનાની ગ્રંથોમાં “અર્ત-ફકત” નામ આવેલું છે.]

હવે જરથોસ્તી દીનને મુસ્તકીમ પાયા ઉપર કયા કયા અરો નરો પેગમબર પછી બવિબમાં લાવશે તેઓને લગતી આગાહી આપણા અરો પેગમબર સીતમાન જરથોસ્તે આપેલી હતી એવું દીનકર્દના સાતમા દફતરમાં જણાવેલું છે. જેમાં એમ કહે છે કે પાપકનો બેટો અર્નેશ્વર હરાન સર જમીન ઉપર એક મહાબળવાન અને દીનદાર પાદશાહ થશે, જેનાં ધરમાં “અશિરાવંશ” ફરેશે એક શોભાપમાન તનવાલી પાકગાત, હિમ્મતવાન અને બહાદુર

ઐતરતના આકારમાં ફરહર કરશે, અને તે પાદશાહને દીનદારી વધારવાનાં કામમાં તોસર નામનો દરેગર મદદ કરશે. હવે કારનામાના ખીજાં પ્રકરણમાં જે વર્ણન અર્તશીર અને તેની અર્તયુક્ત બાનુનું આપણને મળે છે તે ઉપલી દીનકર્દની હકીકતનો ખોલાસો એક વારતાના રૂપમાં આપણી આગળ રજૂ કરે છે. અર્તયુક્ત નામની “કનીઝક” નું અર્તશીરને મલવું એ તે શાહજાદાની આબાદ હાલત થવાની રાહ આત છે. જ્યાં સુધી અર્તશીર દુરમનોની ધાસ્તીમાંથી મોકલો થાય છે ત્યાં સુધી આ બાનુ તેની સાથે રહી છે, પણ ત્યાર પછી તેણીનો કસસો હેવાલ આપણે જાણતા નથી. આ બાનુએ કહેલી અર્દવાનની છુપી ખીના અને જોશીઓની આગાહીની વાત અર્દશીરને તેની દુઃખી હાલતમાં અરો હોરમઝદ તરફની એક ફરેશ્તા રૂપે મળેલી ખરેખર ગેખી મદદ થઈ પડી હતી. જે મદદથી, અને ખોદાતાલા ઉપરના તેના ચીવત બરોસાથી, અર્દશીર જેમ એક ખોદાને માનનાર હતો તેમ એક આપઅપ્ત્યાર પાદશાહી ધરાવતા મુલકમાં તે સ્થાપનાર હતો, અને એકજ ખોદાને માનવાના મઝદયસ્તી ધર્મને, બુદ્ધ અને ખ્રીસ્તી ધર્મોના દોર છતાં, પોતાની સંઘલી પ્રજાઓમાં ફાહેરા તથા સજીવણ કરનાર તરીકે તે પુરતો ફતેહમંદ થયો હતો.

[જેમ આ પહેલવી કારનામાની અંદર પાપકની છોકરીને સારું, અને અનોરોપાતના છોકરા મિત્રોકની છોકરીને સારું, “કનીઝક” બોલ વપડાયેલો મળે છે, તેજ અર્થે એ બોલ અર્તયુક્ત યા શુભનારને સારું પણ વપડાયેલો છે. આ બોલ સંઘલી જગ્યાએ એક કુમારી કન્યા કે બાનુને અર્થે આવેલો છે. ફકટ પાપકની દીકરીને વાસ્તે પરણવા આગમજ તેમજ પરણ્યા પછી “કનીઝક” બોલ જીવામાં આવે છે. બારમા પ્રકરણના ખીજા ફકરામાં “દીહગાન કનીઝક” બોલો “દેહકાન યા ખેડૂતની દીકરી” ને અર્થે આવેલો છે. એ ઉપરથી સાબિત થાય છે કે પહેલવી કારનામામાં જેમ ખીજાઓ ધારે છે તેમ “લોન્ડી” યા “ચાકરડી” ને અર્થે આ “કનીઝક” બોલ વપડાયો નથી, પણ એક પાક દામાન જવાન બાનુનોજ અર્થ ફકત તેમાં સમાયેલો છે.]

જ્યુદાં જ્યુદાં પ્રકરણમાં અર્દશીરની પરહેઝગારી અને દીનચાશીદારીના અનેક દાખલાઓ આપણે હાં વાંચ્યે છીએ, જેમાં હરદમ મુશ્કેલીમાં કે ફતેહમાં પોતાના પાક દાદારની શુકરચુજરી કરવા અર્દશીર આતશખેહરામ કે આદરાનના પાક કેબલાની હજુરમાં જઈ નમતા માલમ પડે છે. એક

રાજા હોવા છતાં અધારનાન પાદશાહી કુટુંબના એક નખીરા દાખલ તે એક યોગદાગર ભાવદની માફક મોટી બાજુ ધયા વગર આણું ખાતો નથી, અને ખીકટ કામો આરંભવા આગમજ તે હોરમઝદની ખુશુદી આહવા સારૂ યઝ્દનેની મોતિયર ક્રિયા ખુર્જક અને ખુર્જ-આતર નામના ભાવદોપાસે શરૂ કરાવે છે; સખખકે તે પોતાનાં જરથોસ્તી એકીન પ્રમાણે ખુતપરસ્તીનો નાસ કરવામાં યઝ્દનેની ક્રિયા અને ન્યાયશવાલી બંદગીને ધણી અસરકારક ગણેછે. હકતાનખોખત તથા કેરમ સાથની અદંશીરની લડાઈ એ તેની ખુતપરસ્તી સાંમેની યાદગાર જીંવેરા છે, જેમાં ખુર્જક અને ખુર્જ-આતર ભાવદોની મદદથી તે કૃતેહ પામેછે. તેની કદરશનાસી અને સખાવલી દીલચુદોની નીશાનો, તેના જનફેશાન પહલવાનો અને દીનદાર સોખલીએના સંબંધમાં, આદમા પ્રકરણમાં આપણે વાંચ્યે છીએ. મીનોઈ મદદથી અર્ત-જશીર જેવા દીનદાર પાદશાહનો જન એક પક્ષી બચાવેછે. રાસ્તી અને મઝ્યાહના કુદરતી મકમપણાથી તે પોતાની હમેલદાર એરતને કટલ કરવાનું ફરમાન આપેછે, તોપણ ત્યારપછી રોકારગાહે એક ગોરખરની જનફેશાની તેની માદા અને બચ્ચાં તરફ તે જોયે છે, ત્યારે તેનું દયાલુ દીલ તુરત પીગલવા મોડેછે. પોતાની ઘાઘરી એરતને તેમજ તેણીનાં નિર્દોષ બાલકને મારી નાખવાના પતિ આપેલા હોકમની તેને યાદ આવવાથી તેનું હૈદુ બરાઈ આવેછે, જે ઉપરથી તે આદમીના બદ જીરુસાએ અથવા ક્રોધને સારૂ વિલાપ કરી જાહેરમાં પસ્તાવો કરેછે. આ સઘળું દેખાડે છે કે હનસાફ અને રાસ્તીના જરથોસ્તી નીચમને સાચવવા સારૂ કેવી જીગર ખુજવે એવી મુશકેલીએ સહન કરવાને અર્તજશીર તૈયાર થાય છે; તથા પોતાના વાહલાં નિર્દોષ બાજકની હસ્તીની ઉમેદ છોડી દઈ એક માતને લાયકની ખુની; એરતને તેણીની સજએ પોહોંઆડતાં કેવી રીતે તે પોતાના મનને હનસાફના જાહેરથી સનગારે છે.

અર્તજશીરની તવારીખને લગતા જે કોઈખી વાંચવા લાયક ગ્રંથ હોય તો તે, મેં ઉપર કહ્યું તેમ, એ પાદશાહને લગતું બધી રહેણું પહલવી કારનાજી છે. આ કારનામાંના લખાણની લઘણુપરથી અને કેટલાક જણીતા તવા-રીખના ઇશારાપરથી એમ ખુસ્તું જણાય છે કે એ કેતાખ ઇસ્વી છઠી સદીની અધવચમાં લખાઈ હતી, અને તેનો લખનાર સાસાની પાદશાહ નોશીરવાન આદિલનો “વઝોર્ગ મિત્રો ઇખુખતમાન” નામનો વડો વજીર હતો. “માદી-ગાને અતરંગ” માં જે હીંદુ રાજા “દેવસારમ” આવેલા છે તે “કરીરગ

વ દમનગ " નામની પહલવી કેતાબના " અનવારે સુહેલી " માં કીધેલા ફારસી તરજુમામાં જણાવેલા હીંદુ રાજ " દાએરલીમ " છે. અનવારે સુહેલીના લીખાચા પ્રમાણે, " શીલસુષ યુરયુષ, કે જે પાર્સમાં મુજબ હતો, તે રાહાનશાહ નોશીરવાનની એલતેમાસથી ઇ. સ. ૭૬૧ સદીમાં હીંદુસ્તાન આવે આવ્યો હતો; અને ત્યાં લાંબો વખત સુધી રહી, બહુ તદ્દાર અને યુક્તિથી " ખીડપાઈ " અથવા " વીખુ સરમનની કલ્પીત વારતા " ની અસલ ચોપડી તે મેળવી રાખ્યો હતો. આ ચોપડીનો સંસ્કૃત જ્ઞાનમાંથી, તે વખતે ઈરાનમાં બોલાતી, પહલવી જ્ઞાનમાં તરજુમો આ યુરયુષે કીધો હતો. જે પહલવી તરજુમો રાહાનશાહ નોશીરવાનને અર્પણ કરી તેની મેહરબાની મેલવવાને તે રાક્તિવાન થયો હતો. " જે યુરયુષ વિષે હીંચાં ઈશારો કીધેલા છે, તે ઉપર જણાવેલા " વઝાર્ગ મિત્રો ઈશ્વરગાન " છે કે જેને, " માદીગાન " માં જણાવ્યા મુજબ, પેહલા ખુસરૂ પાદશાહે " રોનેજ " ની તેમજ " વીને અર્તજીશીર " નામની રમતની બાબદમાં હીંદી પાદશાહ " દેવસારમ " તરફ મોકલ્યો હતો.—વળી તુરકી ખાકાનને લગતા ઈશારો ફક્ત ૭૬૧ સદીમાંજ થયો જોઈયે એવું તવારીખ ઉપરથી સાબિત થયલું છે.

તેટલા મોટે આ પહલવી કારનામું સાસાની પાદશાહતાના વખતમાં લખાયેલાં પહલવી પુષ્ટકોમાંનું એક ગણાય છે; તેમાં યઝદર્દના રાજના પડી બાગવા પછીનો, અથવા તે મુસલમાનોના અમલને લગતો એકબી ઇતિ-હાસીક બનાવ મળતો નથી. એ વિષેની સાબિતી આપણને દુર શોધવાની નથી. ડાક્ટર નોએમ્બેલેકે આઠમી સદીના આરમીનીયન અને બુનાની લખનારાઓના ગ્રંથોમાં કારનામાની વારતાને લગતું મલતાપાતું શોધી કાઢાડ્યું છે. તેમજ " શીહરીસ્ત " નામનો એક પુરાનો તવારીખનવેરા લખી ગયો છે કે " અબ્બાસ ખીન અબ્દુલહમીદ અલ્લાહીકે અરરકશી " નામના કવીએ અર્દશીરના કારનામાની પહલવી કેટાબના આધાર પરથી અરબી બાષામાં એક કવીતા જોડેલી છે. અર્દશીરના બેટાએ પોતાના બાપની તવારીખ, લડાઈઓ, સહાસકામો, અને જીંદગીની એક કેતાબ લખી હતી એમ " મસુદી " પોતાના પ્રખ્યાત ગ્રંથમાં જોડેર કરી ગયો છે.

શીર્ડુસીના શાહનામાંની અંદર મલતી અર્તજીશીરને લગતી હકીકત ઉપરથીજી જણાયછે કે હાલનું હયાત કારનામું અસલ પહલવી કારનામા ઉપરથી રસીલી એબારતમાં ઉપજાવેલી એક ઈતિહાસીક વારતા છે. જે ખીનાઓ પહલવીમાં હાલ મલતી નથી તે શાહનામાં આવેલી છે, અને તે

ઉપરથી ચંપ જણાય છે કે પુરાની પહલવી તવારીખ યા તેના ફારસી તરજુમામાંથી, અથવા અરબી અને ફારસી લખનારાઓ પરથી, થાદેથી તવારીખ કહેનારા વિદ્વાન “દેહકાનો” પાસેથી શ્રીદુસીએ તેવી ખીનાઓ લીધેલી હોવી જોઈએ. તોપણ શાહનામામાં સમાયેલી શાહનશાહ અર્દ-શીરવાલી બાબદોનો ઘણો ખરો ભાગ પહલવી કારનામાના હૈયાત સારાંશ પર રચાયેલો હતો એમાં કસો શક નથી. કારનામા અને શાહનામામાંની વિગટો બારીકાથી તપાસતાં કેટલાક ભાગોમાં થોડાક ફેરફાર માલમ પડે છે. વળી જે વિગટો એકમાં મળે છે તે ખીજમાં મળતી નથી. શ્રીદુ-શીના શાહનામામાં નીચે જણાવેલી વિગટોમાં સેજ ફેર માલમ પડે છે, જેવી કે:—(૧) પાપકનો અર્તેશીરને મોકલેલો જવાબ; (૨) સાસાનનો પાપકની હજુરમાં આવવાનો દેખાવ; (૩) પેહેલી રાતે યુજનાર અર્દ-શીરને ઉઘમાં પડેલો જોયછે; (૪) યુજનાર વધુ દહાડા અને રાત સુધી સેતારેશનાસોની સાથે મરાવરત કરવામાં પોતાના મેહલમાં રોકાય છે; (૫) અર્દશીર અને યુજનારની ધુંડે જતાં એક પહાડી બકરાંની ખીના; (૬) અર્દશીરનું પોતાની તરસ મટાડવાને ખાતર એક નદી તરફ થોબધું; (૭) રસ્તામાં મેલેલા બે જવાનોએ તેઓને થોબ્યા વગર ઉતાવળથી નાહાસી જવાને દીધેલી શીખામણ; (૮) ઝહરમનો રાજા ખનાક; (૯) ખુર્જક અને ખુર્જ-ખાતર નામના બે બાઈઓ સાથે અર્દશીરની વાતચીત; (૧૦) આ બંને બાઈઓનું પાદશાહની સાથે મેહરકની સામે લડાઈમાં ઉતરવું; (૧૧) કેરમની લડાઈને માટે એકઠું કરેલું ૧૨૦૦૦ માણસોનું લશ્કર; (૧૨) કલઈ અને સીસાંથી ભરેલી પેતાઓ જે અર્દશીર પોતા સાથે લઈ ગયો હતો તે વિષે શ્રુતપરસ્તોએ તેને પુછેલો સવાલ; (૧૩) કેરમનો નાસ કાઢ્યા પછી પાદશાહના લશ્કરનું શહરઝુર અને કેરમાન તરફ પાછું ફરવું; (૧૪) પાદશાહની તેસીફાન તરફની કુચ; (૧૫) અર્દવાનના બે વડા બેટાઓનું હીંદુસ્તાન નાહાસી જવું; (૧૬) ચાર પાળેલાં પક્ષીઓએ એરડી દુધ પી જવાની બાબદ; (૧૭) અર્દશીરનો શોક અને દલગીરીનું કારણ જાણવા માટે વડા દસ્તુરે તેને કરેલો સવાલ, અને પાદશાહે તેને આપેલો જવાબ; (૧૮) દડાની રમત એલતાં અર્દશીરે પોતાના દીકરા શાહપુરને ઝોળખવા વિષેનું આખું પ્રકરણ; (૧૯) એક કાસદને બેઠ સોગાદો સાથે હીંદના “કઈ” રાજા પાસે મોકલવાને વડા વજીરે શાહનશાહે આપેલી સલાહ; (૨૦) પેગામ સાંભળ્યા પછી હીંદના કઈએશીરાજનું નાખુરા થવું; અને (૨૧) મેહરકની બેઠીનું ઝહરમ શેહરના હાકમના ધરમાં નાહાસી જવું.

વળી પહલવી કારનામાની અંદર આવેલી આઝ્મિ બાબદા શીદુસીમાં મલતી નથી. (૧) પાપકના વણુ સ્વપનાઝ્મિમાંનો પેહલો સ્વપનો (પ્ર. ૧ હુ. ૬. ૯); (૨) સેતારેશનાસોના અવલોકણુનો વિગટવાર હેવાલ (પ્ર. ૨. ૬. ૫); (૩) નજુમીઝ્મિઝ્મિ અર્દવાનને આપેલો જવાબ (પ્ર. ૩. ૬. ૯); (૪) મુખ્ય રોહેરો જ્યાંથી અર્તજશીર અને અર્દવાને પોતાની ફોજ ઝમકડી કરી હતી, તેની હકીકત (પ્ર. ૪. ૬. ૧૨-૧૪); (૫) કુર્દીસ્તાનના રાજ્ય માદીગ સાથની લડાઈનું પરીણામ (પ્ર. ૫. ૪. ૯-૧૧); (૬) હક-તાનબોખત અને રાહરજૂરતા યજ્ઞદાનકર્દનું સાથે મલી જઈ અર્તજશીરની સાથે થયું, અને તેઝ્મિ વિષે અર્તજશીરને થયેલી ચીંતા (પ્ર. ૬. ૬. ૧-૪) તેમજ નીચલાં પ્રકરણોમાં આવેલી બાબદ; (૭) પ્ર. ૭. ૬. ૧-૩, ૬, ૮-૧૦; (૮) પ્ર. ૮. ૬. ૭-૯; (૯) પ્ર. ૯. ૬. ૪, અને ૬. ૧૦ માંનો અરધા ભાગ; (૧૦) પ્ર. ૧૦. ૬. ૧-૬, ૭ માંનો અરધા ભાગ, તથા ૬. ૮, ૧૨, અને ૧૬; અને (૧૧) પ્ર. ૧૩. ૬. ૧૬-૨૧.

જે જાણવાજોગ હકીકત શીદુસીમાં વધારે મળેછે તે નીચે પ્રમાણે છે:— (૧) પાપકનું મરણ; (૨) અર્દવાને પોતાના બેઠા બહમનપર લખેલો પત્ર; (૩) અર્દશીરની બુધા ખલાસી સાથની વાતચીત; (૪) પાદ-શાહે શાહજદાઝ્મિ અને ઉમરાવો, કે જેઝ્મિ તેના ખેરખાહ હતા, તેઝ્મિની આગળ કીધેલું રાજ્ય સંબંધી પેહલું બાષણ; (૫) વડા દરગુરે નવા પાદશાહેને દીધેલા આશીર્વાદ; (૬) બહમનનું લડાઈના મેદાનમાંથી નાહાસી જવું, અને અર્દશીરનું તેના બાપ પાપકના ઝમકડા કરેલા ખજાનાનું પોતાને સવાધીન લેવું; (૭) અર્દવાન સાથની લડાઈનું વર્ણન, કે જેમાં ખુરરાદ નામના પહલવાનના હાથમાં તે કેદ પકડાયે છે; (૮) કેરમની મુરતીપૂજનની રાજઆત હજતાન બોખતના કુર્દુબમાં કેમ થઈ, તેને લગતો હેવાલ; (૯) હકતાન બોખત અને તેના વડા બેઠા શાહવય સાથની અર્દશીરની લડાઈ; (૧૦) મેહરકનું કેદ પકડાવું અને મરણ પામવું; (૧૧) રાહરગીર નામના પહલવાનને કેરમના કોસ્લાની બાહેર લશકર રાખવાને પાદશાહે કીધેલો હોકમ; (૧૨) અર્દશીરનું બગદાદ રોહરમાં તખ્તનશીન થવું; (૧૩) નવા શાહ પોતાની રૈયત હજુર કીધેલું પેહલું બાષણ; (૧૪) શાહપુર ધણુક શાહજદાઝ્મિ સાથે દડીડાવ રમતો હતો તે વખતે અર્દશીરનું પોતાના બેઠાને ઝિંબાળવું; ઈત્યાદી.

પહલવી કારનામાંનો અને શીદુસીના શાહનામાંનો સાથે સાથે અબ્યાસ

કરવાથી આપણે નીચે મુજબના અનુમાન પર આવ્યે છીયે કે:—
 (૧) શીર્ડુસીએ પોતાનું રાહનામું લખવા મટિ પેહલાં ઇરાની પાદશાહેના પહલવી ભાષામાં લખાયલી તવારીખનો બેશક ઘટતો ઉપયોગ કર્યા હતા.
 (૨) જે જે ખીનાએ વિષે પહલવી કેતાબોમાં પુરતો હેવાલ મલયો ન હતો, અથવા જ્યાં જ્યાં પહલવી ભાષાએ શાયર સમજી રાખ્યો ન હતો, ત્યાં તેણે “આસ્તાન નામા” ના ફારસી તરજુમાંપર, આરબ અને ઇરાની તવારીખ-નવેશોપર કે સ્વદેશી જરથોસ્તી દેહકાનોપર આધાર રાખ્યો હતો. (૩) જે ભાગોમાં શીર્ડુસી પોતે પહલવી ઇતિહાસ સમજ્યો હતો, ત્યાંની તેણે હકીકતો બોલિબોલ જણાવી છે એટલુંજ નહીં, પણ તેમાં આવેલા કેટલાક પહલવી ભાગો પણ તેથી હકીકત આપતાં તેણે રાહનામામાં દાખલ કર્યા છે.

પહલવી અને ફારસી હેવાલ સીવાય કેટલાક પશ્ચિમ તેમજ પૂર્વ તરફના ખીસતી તથા મુસલમાન ગ્રંથકારોએ સાસાની વંશની તવારીખ લખેલી છે, જેઓની મદદથી કેટલીક અથોક્સ ખીનાએનો ખાતરી ભરેલી રીતે નીચેડો આપણે લાવી શક્યે છીયે; તેમજ સાસાની પાદશાહેના વખતમાં કરેલા રાજ્ય સંબંધી અને લશકરી સુધારાએ વિષે તેઓ શું વિચાર ધરાવે છે, તે આપણે સમજી શક્યે છીયે. એ લખનારાએમાં ડાચા ફેરેશીયસ, હેરેડીયન, એગેથેનગેલસ, એગાઠીયસ, એમીએનસ મારસેલીનસ, પ્રેક્ષીયસ, યુનોપીયસ, સ્કેબો, ખોરેનનો મુસા, હમઝા, મસુદી, એબ્ન અતુર, મીર્ખાન્દ અને તબરી મુખ્ય કરીને જણાતા છે.

રાહનાશાહ અર્દશીર બાબકાને પોતાની રાહનાશાહતના વખતમાં જે રાજનીતિના તેમજ લશકરી કવાયદના નીયમો ઘડ્યા હતા, તે વિષેનો હેવાલ શીર્ડુસીના રાહનામામાં નીચે પ્રમાણે મળે છે:—

એ રાહનાશાહના ઘણાજ ઉપયોગી સુધારાના નીયમોમાંનો એક એક હતો કે દરેક રીહરના તનદરેસ્ત જવાન છોકરાએને લશકરી તેમજ વિદ્યાભ્યાસની કેળવણી લેવાને તે ફરજ પાડતો હતો. તેએને થોડાપર બેસવાની, તીર અંદાજીના હુબરની, તથા લડાઈના ખીજાં હથીયારોને કેમ ઉપયોગ કરવો તે વિષેની તાલીમ તે જ્ઞાનપણથી અપાવતો હતો. આવા જવાનોની દરએક હજાર ટુંકડીએ એક હુશીયાર મોખદને નીતિ તથા ધર્મબોધ આપવાને નેમવામાં આવતો હતો. આવા પહલવાનોમાંથી જેએ ઘણાજ સરસ નીવડે તેએને લશકરી નોકરીમાં દાખલ

કરવામાં આવતા હતા, અને દરેકની બહાદુરી અને કેળવણીના પ્રમાણમાં તેને દરબજે અને ધનામ બક્ષવામાં આવતાં હતાં. તેની દરબારમાં કોઈ પણ નાલાયક યા અગ્નિ શસ્ત્ર દાખલ થઈ શકતો ન હતો. રાજકારેબારમાં સુભાષીત બોલનારાઓ અથવા દરબારની બાબતું સંપૂર્ણ જ્ઞાન મેલવેલા કેલવાયેલા રાજસોને વધારે અઢતા ઓછા આપવામાં આવતા હતા. અદર્શીરની રાજનીતિમાં એ પાદરાહનાં મત પ્રમાણે એક વિદ્વાન લખનાર પાદરાહી બળનામાં વધારો કરનાર હતો, અને તેની કેળવણી અને હુશીયારીથી મુશ્કેલીઓનો લાયક અંત ઝડપથી લાવનાર તે ગણાતો હતો: જો તે લીધે તેવા વિદ્વાનનું શેહર, લરાકર, તથા તેના હાથ નીચેના અમલદારો અને હનસાફ આહનારાઓ સહ સંતોષ પામતા હતા. વળી એ રાહનારાહ કહેતો હતો કે:— “જેમ આત્મા બદનનો સાથી છે તેમ રાજનાં મુનશીઓ મારા દોસ્તો છે, અને છુપી રીતે તેઓ મારા વિચારના હકીમો પણ છે.”

બ્યારે એક અમલદાર કોઈ પ્રાંતનો હાકમ નેમાતો, અને પાદરાહની હજુરમાં મુલાકાત લેવા જતો, ત્યારે અર્તજીર તેને આવી નસીહત કરતો હતો કે:—“દુન્યાની આ ઘોડા વખતની છંદગીને ખાતર તારે દેરમ (યા પૈસાને) સારું કાંઈ દરકાર કરવી નહીં, અને પૈસા ખાતર તારી રૈયતમાંથી કોઈનું પણ સ્વતંત્રપણું વેચવું નહીં. પણ તારે હમેશાં સચ્ચાઈ અખત્યાર કરી ડહાપણથી આલવું, અથવા લોભ અને લાલચથી દુર રહેવું. તારા પોતાના દોસ્તો કે મુગાઓને તારા ખાતામાં રાખવા નહીં; પણ તારા હાથ નીચે રાજ નેમજા અમલદારો સાથે દોસ્તી અને મીત્રાચારી રાખી તારે તેઓથી બધું કામ પાર પાડવું; તથા ગરીબ પ્રમાણીક પુરૂષોને મદદ કરી ખુશોને તારે દુર રાખવા. જો તું તારો પોતાનો પ્રાંત સુખી અને સાંત રાખશે તો તારા અદલ હનસાફથી તું પોતે ખુશી અને સંતોષ પામશે રહેશે; પણ જો તારી મુશ્કેલ પ્રજા તારી હાકમીથી ધાસ્તીમાં રહેશે તો ગરીબોની છંદગી સોના અને રૂપાને ખાતર તારા અમલમાં બરબાદ જાય છે એમ ગણારો.”

અર્તજીરના અદલ હનસાફને લીધે ધરાનનો મુલક સંતોષ અને આબાદાની ભરેલો હતો. તેણે દરેક પ્રાંતમાં પાણીની નેહર ખોડાવી આપી ખેતીવાડીનું કામ કરવાને લોકોને ફરજ પાડી હતી. ગરીબ એકતોને પૈસાની મદદ તે કરતો હતો, અને ખેતીને લગતાં સમજનાં જરૂરના ઓળખે તેઓને અપાવતો હતો. ધરાન દેશના સમજના ઉમરાવોને પોતાની દરબારમાં બોલાવી તેઓના હક અને આલાખી પ્રમાણે તેઓને જગીરોની બક્ષેરા તે કરતો હતો.

પેતિ ગાદીપર આવતી વખતે સઘળા ઉમરાવોને તેણે ઝમ્કકા કીધા હતા, અને આ જીંદગીની હાદમારી વિષે તેમજ નીતિ અને રાસ્તીના બંધેદાન સુધીના પમરાત વિષેની દીનદારીની નેક સમજ તેઓના મગજપર તેણે ઠસાવી હતી. ધનસાફ વગરના ઝમ્ક ધાટકી પાદશાહને જગલમાંના ઝમ્ક કુર સીંહની સાથે તે સરખાવતો હતો, અને પોતાના હાકમે અને હાથ હેથલના રાજ્યોને કૃત અહુરમઝદ પર બરસો રાખી નેકીથી આલવાને હમેશાં તે સલાહ આપતો હતો. કારણ કે તે પોતાનો દાખલો આપી હર ધડીએ કહેતો હતો કે:—

جو بدم بداد ار گيهان پناه : بدل شادمان گشتم و تاج و تخت

જો બદમાશ બેહરખાની અને દસ્તગીરીથીજ હું આપો સુખી થયો છું, અને આવાં તાજ અને તખ્ત મેલવવાને હું કૃતિહર્મદ નિવડ્યો છું.

ستایش که داند سزاوار اوی : نیایش بآئین کردار اوی

મગરો દેવદાદમાન બંદગી : નમીદે બરૂગી વો દારંદગી

جو آنکس که داند که دادار هست : نباشد مگر پاک یزدان پرست

જો અનકસ જો દાંદ કે દાદાર હેત : કલ નોબારશ બરોમંદ ગેશ્ત

કુંકમાં તેની વખાણવા લાયક ઇચ્છા એ હતી કે તેના દસ્તુર-વજીરો, અમીરો, સેપેહસાહારો, અને અમલદારો એવા અદલ ધનસાફથી તેની પ્રજા સાથે વરતે, અને જોદા પર સંપુર્ણ બરસો રાખવાને શીએ, કે જેથી તેઓ માણસના સારાને માટે કાંઈપી વખાણવા લાયક કોરોશો કરવામાં કૃતિહર્મદ અને કીર્તિવાન થાય, અને અરો હોરમઝદનો ઉત્તમ વીચાર તેઓ મેલવે.

ધર્મી સલાહો તથા પ્રદેશની લડાઈની બાબદાનાં સંબંધમાં મરાવરત કરવા સાફ મોખેદા, શીલસુફો, લશકરી અમલદારો, અને ઉમરાવોની ખાસ સલાહો તેના રાજ્યમાં નેમાયલી હતી, જેઓની મસલત પુછી તે દરેક રાજદવારી કામ આરંભતો હતો.

અર્તજશીરે પોતાના મરણ અગાઉ પોતાના દીકરા શાહપુરને દીવેલી નસીહત શીર્દુસીના શાહનામાં મહે છે, તેનો અગત્યનો સાર નીચે મુજબ હું આપું છું:—

“મારા બેટા, આએ નસીહતના સખુનો સાંભળી તારા મનમાં યાદ રાખજે, અને તે પ્રમાણે સદા ચાલજે:— ધનસાફની તલવારથી, તેમજ ઉમરાવોના હકને તેમની લાયકાત પ્રમાણે માન આપીને, મેં મારા મુલકના રાજકારનારને પ્રમાણીક કાયદે ચલાવ્યો છે. મેં આ તીજેરી અને ખજાનો

વધારવાને માટે ઘણી રંજ અને મહેનત ખેંચી છે, જેથી પૃથ્વી આબાદ બની છે, પણ મારી જીંદગી ટુંકી થઈ છે. તુને વળી દુઃખ તેમજ સુખ બેઉ ભોગવવાનું છે, કારણ કે આ દુન્યામાં કોઈ પણ સંપૂર્ણ રીતે સુખી નથી. દોહત એક તોશાની ઘોડાની મીસાલ છે કે જેનો લાભ તુને તારી ચઢતી દસામાંથી તરત પડતી દસામાં નાખી દેશે. આર્થે દુન્યા કોઈનેપી હમેશાં દુઃખ વગરના સુખ સાથે રાખતી નથી; તેથી જો તારા દીવસો દુઃખ અને સંતાપમાં કહાડવાનું નહીં આહતો હોય તો તારી પોતાની જાતને તેમજ તારી અકકલને જાલવી રાખી ખીલવતો રહેજે.

“જ્યારે એક પાદશાહ પોતાની દીનને અંતઃકરણથી વલગી રેહનારો હોય છે, ત્યારે પાદશાહી અને દીન એ બેહતોની માફક એકમેકને મદદગાર થાય છે, અને એકમેક સરખાં આલીને કદી પણ એક ખીજાંથી છુટાં પડતાં નથી.

و بی شک شاه بود روز بکلی . . . من بی روز و شب و روز و شب

“દીન પાદશાહી વીના ટકી શકતી નથી; તેમજ પાદશાહી દીન વીના કાયમ રહેતી નથી. એક ધર્મી માણસ જેમાં સારી અકકલ અને સમજ શક્તિ હોય છે, તેને આર્થે તેમજ પેલી દુન્યામાં નેક બદલો મળે છે. જ્યારે પાદશાહ દીનનો બચાવનાર અને ફેલાવનાર હોય છે ત્યારે તેની પાદશાહીમાં એક દીનદાર માણસ અને તે રાજ એ બાકીઓની માફક એકમેક સાથે ચાલે છે, કેમકે કોઈની ધર્મી પુરૂષ પોતાના પાદશાહ સામે કદાચજ એવફાઈથી વરતે છે.

“દીકરા, એકીનદારી એકીનસાફતું જોહર છે; વારંતે દરેક પાદશાહીની હકુમત આ ત્રણ સમયોને લીધે નખલી થાય છે:—(૧) એક તો એ કે જ્યારે શાહાનશાહ એકીનસાફ હોય છે; (૨) ખીજું એ કે જ્યારે તે નીચ બુન્યાદના અને નાલાયક રાખસો પર મેહરબાની દેખાડી, તેઓને લાયક અને યુલુવાન માણસો પર ચડતી પડવી આપે છે; (૩) ત્રિજું એ કે જ્યારે પાદશાહ નીચ નજરથી પોતાના ખજાનાની ઘણીજ સંભાળ કરે છે, અને ફક્ત સોનું એકઠું કરવાને ખાતર પોતાની જીંદગીની જોહમત ખેંચે છે.

“દીકરા, હમેશાં માયાળુ, ધર્મી, અને ડહાણો થવાની ઇચ્છા રાખજે, કે જેથી કરીને જુરી ડગાઈ તારામાં નહીં વધે, અને ડગારઓ તારાં મન ઉપર ગલબો નહીં કરે; કારણ કે જ્યુઠું અને ડગાઈ એક રાજના નામને જાંખ લગાડે છે, અને એક જ્યુઠો અને ડગારો રાજ આ દુન્યામાં કદીપી કીર્તી મેલવી

શુભરાત્રી દીપાવળી.

શકતિ નથી, તેથી અન્નનાનો રખેવાલ ના થતો, કારણ કે એક પાદશાહ પોતાની રેવતને હરાન કરીને પૈસાનો જખીરો મેલવી શકે છે. પણ બેઠા, એકુતોનો અન્નનો એ ખરી તોળેરી છે કે ને માટે પાદશાહે લોભરાખવો જોઈ-યે, અને તેઓની મેહનતનું શલ તેઓને પુરે પુરે આપવું જોઈયે.—હરગેજ ગુસ્સે થતો ના, કારણ કે તેનો નતીજો ખરાખીમાં અને પસતાવો કરવામાં મલશે. સખાવત કરતી વેળા વિચાર વગરનો અને ગેરહતસાશી થતો નાં, પણ આદમીઓની શક્તિ અને જાતી ગુણોની કદર જુજીને તેઓની યોગ્યતા પ્રમાણે તેઓને બક્ષેરા આપજો. ખીજાઓની નીંદા અને બદગોષ કરતો ના, કારણ કે તેમ ક્રીધાથી તું પોને એક નીંદાખોર તરીકે ગુનેહગાર કરશે, અને ખીજાઓ તુને માફું બોલશે. જો તું પોતાને પરહેજગાર કહે-વડાવવા અહતો હોય તો તું હસદ અને ગુસ્સો છોડી દેજો. ને કોઈ એક શાહાનશાહના તખ્ત પર આવે તે ડાહ્યો અને ખુદાને પુંજનારો હોયો જોઈયે. દરેક હોકમ ધણી દુર અંદેશીથી આપજો. તારી પરહેજગારીનો ખોટો દેખાવ ખીજાઓ આગળ કરતો ના. તારી પ્રજાની દરેક અરજ સાંભળીને તેપર પુખ્ત ધ્યાનથી વિચાર કરજો, અને તેઓને પુરતી મદદ આપજો. ડાહ્યા પુરોષોની આગળ કાંઈખી બોલવાની આગમત તારા સખુનોનો ટોલ કરજો. સધળાંઓને માયાથી અને ખુશ મીજાજથી આવકાર દેજો. કોઈખી ગરીબ રાખસ તારી પાસ કાંઈ માગવા આવે તેની સાથ ધીકકારથી વરતતો ના. હોકમ તરીકે કોઈ અંદેખાં માણસની નેમનુક કરતો ના. કાંઈખી ગેરવર્તણુકને માટે કોઈ તારી પાસ માફી માગવા આવે તો તેને માફ કરજો, અને આગલો ક્રીનો તેની ઉપર રાખતો ના. જ્યારે તારો દુશમન તારેથી ખીહીને તારી વખાણુ કરે ત્યારે તરત તારે બરાકર એકંદુ કરીને તેની સામે લડાઈ કરવાની તૈયારી કરજો. જો તે સુલિહ કરવા અથવા તો ઈનસાફ માગવાને આવે તો તેની પાસ ખંડણી લેજો. પણ તેની ઉપર ક્રીનો લેતો ના યાને તેની આખા જલવજો. આજનું કામ કાલપર રાખતો ના. નીચ જુન્યાદના આદમીઓને તારા વિશ્વાસુ ખખર આપનાર ઠેરવતો ના. જો તું માયાણુ અને સખી ઢીલનો થયો તો માન પામશે; અને તે સાથે વળી જો તું બણેલો અને પ્રમાણુક હશે તો તું આખી દુન્યામાં મહાપ્રતાપી ગણારો. ઢીકરા, ઢુંકમાં આઠણુજ કહુંહું કે તારે રાજ એવી બાહોશી અને નેક્રીથી વધારજો અને ચલાવજો, કે તારી પ્રજા જોને તારી સંભાળ તલે તે પાકદાદાર અરો હોરમઝદ સોપેલી છે, તેઓના આશી-ર્વાદ બિબિખમાં તારી નેક કરણીથી મારાં અને તારાં રવાન ઉપર ઉતરે."

કારનામે અર્તજ્ઞીર પાપકાન.

પહલવી ઉપરથી કીધેલો

ગુજરાતી તરજુમો.

પ્રકરણ ૧ લું.

[નુરમંદ અને ફતેહમંદ દાદાર અહરમજ્જના નામથી (હું રાજ કહ્યું).]

(૧) પાપકના બેટા અર્તજ્ઞીરના કારનામામાં નીચે પ્રમાણેની હકીકત લખેલી છે કે :—અલેકઝેન્દર રૂમીનાં મરણ પછી ઈરાનનાં મુલકની સર જમીન ઉપર ૨૪૦ હાકમો (એક સરદારની પાદશાહી હેઠલ) રાજ ચલાવતા હતા. (૨) તેમાં ઈસ્ફહાન, પાર્સ અને એ શેહરોની હદને ઘણી જગતી જગ્યાએ અર્દવાન નામના તેઓના સરદારના હાથમાં હતી. (૩) પાર્સની સરહદમાં પાપક નામનો હાકમ હતો, અને અર્દવાનના એક મુમાસ્તા દાખલ ત્યાં તે નેમાયેલો હતો. (૪) અર્દવાનનું પાયતપ્તસ્તપ્રમાં (યાને હાલના જાણીતાં પરસેપોલીસ શેહેરમાં) હતું. (૫) વહી પાપકનો પોતાનો એકુબી નામવર બેટા હયાત નહી હતો.

૧. પહલવી “દીનકર્દ” માં એ નામની જોડણી “અર્તજ્ઞાતર” મળેછે.

૨. એક મહાન પુરુષના સહાસ કાંમોની પ્રાપ્તિ માને તારીખ.

૩. અસલમાં “અરૂમ” બોધ વાપરેલો છે, જેથી અસલી રૂમની બાહલી રાહનરાહાતનો મુલક સમજાયો. કદીમ મુનાબી નામ પહલવી ફરકે “અલેકઝેન્દર” ખી વાંચી શકાય. ફારસી નામ સીકંદર.

૪. પહલવી અસલ અર્થ “કુર્દુખ” યા “ખાનદાનના વડાઓ,” તે ઉપરથી “ખંડયા રાજાઓ,” યા “હાકમો.”

(૬) (ક્યાની) દારાએ પાદશાહના બેટા દારાખની તોખમથી ઉતરેલા સાસાન નામનો પાપકનો એક ભરવાડ હતો, જે હમેશાં પાપકના ઘોડા તથા ઢોરોની રખેવાલી કરતો હતો. (૭) અલેકઝેન્દરની જીલ્લમગાર પાદશાહીના અયામમાં સાસાનના વડવાએ દુરના દેશોમાં છુપી રીતે રહ્યા હતા, અને કુર્દના ભરવાડો સાથે તેઓએ ભતકટી જીંદગી ગુજરી હતી.

(૮) પાપકને ખબર નહી હતી કે તેનો ભરવાડ સાસાન દારાએનાં છોકરા દારાખની તોખમનો હતો. (૯) એક રાતે ખાખમાં પાપકે એવું બેયું કે સાસાનના માથા ઉપરથી ખુરશેદ (તકુ થઈ) પ્રકાશે છે, અને તમામ દુન્યાને રાશની આપે છે. (૧૦) બીજી રાતે તેણે ખાખમાં એમ બેયું કે એક ઢીમટી સાજથી સણગારેલા સફેદ હાથી ઉપર સાસાન સવાર થયેલો છે, અને તેના મુલકનાં લોકો બેચો તેની આસપાસ ઉભેલાં હતાં તેઓ સઘલાં તેની તરફ નમીને તેની સ્તુતિ કરે છે, અને તેને દુઆ આપે છે. (૧૧) ત્રીજી રાતે તેણે એવું બેયું કે સાસાન જે ધરમાં રહે છે તેમાં આદર ફેાખાગ, આદર ગોશરપ અને આદર ખુર્જીન મેહર નામના આતશો રાશન થયેલા છે, અને તમામ જગતને રાશની આપે છે. (૧૨) આ સઘલું બેઈ પાપક અચરત થયો, અને તેણે પોતાની હજુરમાં દાનાવોને અને ખાખની તાસીર સમજવનારાઓને બોલાવ્યા, અને પેલી ત્રણ રાતે જે બનાવો પોતાના સ્વપનાઓમાં બેયા હતા, તે સઘળા વિગટે તેણે કહી સંજલાવ્યા.

(૧૩) સ્વપનાની તાસીર કહેનારાઓએ નીચે મુજબ તેને એ વિશે ખુલાસો દીધો કે:—“જે શખ્સ સ્વપનામાં દેખાયો હતો,

તે, યા તે શખ્સના છોકરાઓમાંના કોઈબી એક, આ દુન્યાની પાદશાહીએ પોહોંચશે; કારણ કે પુરશેહ તથા ક્રીમટી સાજથી સણગારેલો સફેદ હાથી એ કૌવત અને દોલતની કૃતેહની નીશાનો છે; આદર ફેબાગ બુર્જેર્ગ મોબદોની દીનની દાનાઈની ઈધાની છે; આદર ગોથસ્પ પેહલવાનો અને સેપેહસાહારો વિશે ઈશારો કરેછે; અને આદર બુર્જીન મેહર કુલ દુન્યાના પુરજ્જારો તથા ખેડુતોની નીશાન ખતલાવે છે; જે ઉપરથી (જણાયે છે કે) આએ પાદશાહી તે શખ્સને કે તેના કોઈબી વારસને મલશે."

(૧૪) આએ સખુનો સાંભળી પાપકે એક કાસદને મોકલ્યો અને સાસાને પોતાની હજુરમાં તેડી મંગાવ્યો, અને તેને નીચે પ્રમાણે પુછ્યું:—“તું કોણની આલાદનો છે, અને કોણના કુટુંબથી તું ઉતરેલો છે ? તારા બાપ બપાવા કે ન્યાગાનોમાંથી કોઈએ રાજ કીધું હતું, યા સરદારી ભોગવી હતી ?”

(૧૫) સાસાને પાપકથી આસરો આહયો અને પોતાના જનની માફી માગી બોલ્યો કે:—“ મારી ઉપર દુઃખ કે આકૃત ગુબ્બરતા ના.” (૧૬) જે વિશે પાપક કયુલાત આપી, અને સાસાને પોતાનો ખાનગી હેવાલ જેવો હતો તેવો પાપકને કહ્યો. (૧૭) તેની હકીકત સાંભલી પાપક ખુશી થયો અને સાસાને ફરમાવ્યું:—“ (સાસાને) તારાં તનને સાફ કરીને આરાસ્તે કર.”

(૧૮) પછી પાપકે (પોતાના ખેદમતગારોને) હોકમ કીધો, અને તેઓ પાદશાહને લાયકના પોશાકની એક બેડ લઈ આવ્યા અને તે સાસાને આપી; જે પાદશાહી પોશાક સાસાને તરતજ પેહેલ્યો. (૧૯) વહી સાસાને સાડ (ખેદમતગારોને) પાપકે ફરમાવ્યું કે તેને પ્રુબ્તીકારક, તાઝગી આપનારો, અને લાયક

ખોરાક આપી કેટલાક હહાડા મુખી તેની પરવરથી કરે. (૨૦) ત્યાર પછી તેણે પોતાની એક લીકરી સાથે સાસાનને પરણાવ્યો, અને કુદરતી કાયદા મુજબ પેલી બાનું સાસાનથી હુરત હમેલકાર થઈ, અને તેણીથી અર્તપ્શીર જનમ્યો.

(૨૧) પાપકે ન્યારે અર્તપ્શીરને કઢાવર બદનનો અને આલાક બેયો, ત્યારે તે સમજ્યો કે જે સ્વપણા તેણે આગલ બેયો હતો તે ખરો હતો. (૨૨) તેણે અર્તપ્શીરને પોતાના એક (પાલક) ફરજંદ તરીકે કબુલ રાખ્યો, અને એક વહાલાં બચ્ચાં સમાન તેને ઉપાર્યો. (૨૩) અર્તપ્શીર કેળવણી લેવાની ઉમરે પેહોંચ્યો કે લખવા પઢવાની, થોડા ઉપર સવારી કરવાની, અને બીજા હુન્નરોની એવી કેળવણી લઈ તે પ્રવીણ થયો કે પાર્સની અંદર તે એક નામીયો (પુરુષ) થઈ પડ્યો હતો.

(૨૪) ન્યારે અર્તપ્શીર પંદર વરસની ઉમરનો થયો ત્યારે અર્દશાનને ખબર થઈ કે પાપકનો એક છોકરો છે, જે દાનાઈ અને પેહલવાનગીરીમાં સારી રીતે તરખ્યત પામી પ્રવીણ થયેલો છે. (૨૫) તેથી તેણે એક કાગજ પાપક ઉપર નિચે મુજબ લખ્યો:—“અમોએ એવું સાંભળ્યું છે કે તમારો એક લાયક બેટો છે જે દાનાઈ અને પેહલવાનગીરીમાં સારી રીતે તરખ્યત પામેલો છે, વાસ્તે અમારી ઈચ્છા એવી છે કે તેને તું મારી ફરખારમાં મોકલ કે મારી હજુરમાં તે આવે, જેથી મારા છોકરાઓ અને ઉમરાવ-બહાઓ સાથે તે સોબતી થાય, અને તેની કેળવણી મુજબ તેને ફરજબે અને ઈલામ બક્ષવાને હું ફરમાઈ.”

(૨૬) અર્ધવાન એક જળરૌ અને ધણે આપઅપ્પ્યાર (પાદચાહ) હતો, તેથી પાપક તેનાં કુરમાનથી ઉલટું ચાલી આ તેના હોકમનો અનાદર કરી ચક્ર્યો નહીં. (૨૭) તરતજ અર્તપ્શીરને તૈયાર કરી દસ ખેદમતગારૌ તથા ધણીક નાદર, શોભાયમાન, અને લાયક ચીજોની ભેત સાથે પાપક તેને અર્ધવાનની તરફ રવાને છીધો.

(૨૮) અર્તપ્શીરને જોઈ અર્ધવાન ખુશી થયો, અને તેને આખર બરેલો આવકાર આપ્યો, અને દરરોજ પોતાના છોકરાઓ અને બીજા ઉમરાવજાઓ સાથે શેકારગાહ તથા ફડીદાવ રમવા જવાને તેને કહ્યું. (૨૯) જે મુજબ અર્તપ્શીર (તેઓ સાથે) જતો હતો. (૩૦) ખોદાની મેહરખાનીથી ફડીદાવના તથા સવારીના મેદાનમાં, અને શેત્રંજ તથા 'વીને અર્તપ્શીર' નામની રમતોમાં, તેમજ બીજા હુત્રરૌમાં અર્તપ્શીર પોતાના સોબતીઓ કરતાં વધારે કુતોહમંદ અને બહાદુર નીકળ્યો હતો.

(૩૧) એક ફહાડે અર્ધવાન, અર્તપ્શીર અને બીજા સવારૌ સાથે, શેકારગાહે ગયો. (૩૨) જંગલમાં એક ગોરખર તેઓ આગલથી નાસતું જતું હતું તેની પછવાડે અર્તપ્શીર અને અર્ધવાનનો વડો ચડપથી દોડ્યા. (૩૩) અને અર્તપ્શીર જેવો તે ગોરખરની નજદીક આવી પોહોંચ્યો કે તુરત તેની ઉપર એક તીર એવો (જોરથી) તેણે માર્યો કે તે તીર તેનાં પીછ સુધી ગોરખરના પેટમાં પેવસ થઈને બીજા બાબુઓથી આરપાર નીકળ્યો, અને તે જનવર તરતજ મરણ પામ્યું.

(૩૪) એવામાં અર્દવાન અને તેની સાથના સવારો આવી લાગ્યા, અને આવી રીતે પેલાં ગોરખરને મારેલું જોઈ તેઓ અચરત થઈને પુછવા લાગ્યા:— “ આવી રીતે (જોરથી) તીર કાણે માર્યો ? ”

(૩૫) અર્તપ્શીરે જવાબ આપ્યો: “ મેં માર્યો. ”

(૩૬) અર્દવાનનો વડો બેટા બોલી ઉઠ્યો: “ નહી, મેં માર્યો. ”

(૩૭) એ ઉપરથી અર્તપ્શીરે ગુસ્સે થઈ અર્દવાનના છોકરાને કહ્યું: “ ખીજનો હુન્નર અને તેની મરદાનગી બસતી, નાપુશી, દરૂગી અને ગેરઈનસાફથી પોતાના કરી સફાય નહીં; આવાં સરસ જંગલમાં જ્યાં ગોરખર બનવરો ધણા છે ત્યાં હું અને તું ફરીથી અજમાયેશ કરીયે, અને આપણી બહાઈ કે ધુરાઈ તથા ચાલાકી (સધલાઓની નજર આગલ) આપણે દેખાડયે. ”

(૩૮) આવા સપુનો સમજી અર્દવાનને દુઃખ ઉપજ્યું, જેથી અર્તપ્શીરને ત્યારપછી ઘોડા ઉપર સવારી કરવાની તેણે મનાઈ કીધી. (૩૯) અને પોતાના ઘોડાઓના તબેલામાં અર્દવાને તેને મોકલ્યો અને હોકમ કીધો કે:— “ પેલાં બનવરોની તું નેગેહબાની કરજે, અને હવેપછી શું દીવસે કે રાતે તેઓની આગલથી રોકારગાહે કે હડીદાવ બેલવા, કે વિદ્યાબ્યાસની મદદેસામાં (હવે પછી) તું જતોના. ”

(૪૦) અર્તપ્શીર સમજી ગયો કે ધુરી મતલબ અને ખરાબ ઈઅગ્રથી અર્દવાન એવું બોલે છે, તેથી તરતજ સધલી હકીકતનો એક કાગળ તેણે લખીને પાપક ઉપર મોકલ્યો.

(૪૧) આ કાગળ વાંચીને પાપક ધણે દલગીર થયે, અને અર્તપ્રીતર ઉપર તેનો જવાબ નિચે મુજબ લખી જણાવ્યો:—
 “ એક નજીવી ચીજ જેથી તુંને કાંઈ નુકસાન થતે નહીં તેને સાડ બુઝોર્ગ લોકો સાથે તકરાર કરવામાં, અને બહેરમાં તેઓ સામે સખ્ત સખુનો વાપડવામાં, તે કાંઈ દાનાઈ વાપડી નહીં. (૪૩) વાસ્તે હવે પોતાના છુટકારાને સાડ માફી માગ અને પસ્તાવો કરી પોતાને લાચાર થયેલો ગણ, કારણ કે દાનાવોનો કોલ છે કે: “ એક નાદાન શખ્સ જેટલું દુઃખ પોતાની કરણીથી પોતા ઉપર લાવે છે, તેટલું એક દુશ્મનખી ખીજ દુશ્મન ઉપર લાવી શકતો નથી.” (૪૪) વલી એવી ખી કેહવત છે કે: “ જે કાંઈ શખ્સ વીનાં (યાને તેની દોસ્તી વીનાં) આપણી જીંદગી આખરથી યુબરી નહીં શકાય તેનાથી તું પોતાના દીલને સાંકડું મન રાખી આજુરદેહ કરતો ના.” (૪૫) તું પોતે બણે છે કે આ દુન્યામાં મારા, તારા અને ખીજા ધણાક લોકોનાં કરતાં તન, જન, દોલત અને હશમતની અંદર અર્દવાન પાદશાહ વધારે આપઅખત્યાર છે. (૪૬) સેવટે મારી તુંને હવે સખ્તમાં સખ્ત નસીહત એ છે કે (અર્દવાન તરફ) એક દીલ અને ફરમાનખરદાર તું રહેજે, અને તારી પોતાની કીર્તિને બંધ લગાડતો ના.”

પ્રકરણ ૨ જું.

(૧) અર્દવાનની સેવામાં એક પ્રવીણ કુમારી ખાતું હતી, જેણીને (તેના મેહલની) ખીજ કુમારી ઝારતો કરતાં તે વધારે

માન આપતો અને ચાહતો હતો, જેથી અર્દવાનને માન આપવાની હરેક સેવામાં તે કન્યા ભાગ લેતી હતી.

(૨) એક દહાડે જ્યારે અર્તપ્રીતિ ખારખરદાર બનવરોના તબેલા આગલ બેસી ઢોલ વજાડી, ગાયણ ગાઈ, તથા એવીજ બીજી ખુશી ખોરમીથી પોતાનો વખત ગુજારતો હતો, ત્યારે પેલી કન્યાએ અર્તપ્રીતિને જોયો, અને તેની ઉપર આશંક પડી; તેથી અર્તપ્રીતિની નજદીક તેણી વારે ધડીએ જવા લાગી, અને તેની સાથે તેણીએ દોસ્તી અને પ્યાર વધાર્યો. (૩) ત્યાર પછી દરરોજ રાતને વખતે જ્યારે પેલો બદબખ્ત અર્દવાન મુઠ્ઠા જતો ત્યારે પેલી બાનું છુપી રીતે અર્તપ્રીતિની નજદીક જતી હતી, અને બામદાદ સુધી તેની આગલ રહીને પછી અર્દવાન (ના મેહલ) તરફ પાછી ફરતી હતી.

(૪) એક દહાડે અર્દવાને કાનાવો અને નજુમીઓ, જેઓ તેની દરબારને લગતા હતા, તેઓને પોતાની હજુરમાં બોલાવી મંગાવ્યા, અને નીચે મુજબના સવાલો કીધા:—“ સાત મહો અને બાર રાશીઓની ચાલ ઉપરથી તમોને શું જણાય છે ? સેતારાઓનું મઠક અને તેઓની ચાલ કેવી છે ? જુદાં જુદાં ચેહરોના હાલના પાદશાહોની હાલત કેવી માલમ પડે છે ? દુન્યાની જુદી જુદી મંજાઓની હાલત વિશે, તેમજ મારા વિશે, મારાં ફરજંદોવિશે અને મારા કુટુંબીઓ વિશે તમો કેવું બવિધ્ય વરતો છો ? ”

(૫) નજુમીઓના સરદારે જવાબ આપ્યો:—“ ત્રીહા-ઝીગનું નક્ષત્ર ઉઘું પડેલું છે; હોરમબદ સેતારો પાછો પોતાની સહથી હચી તોચ ઉપર ચઢેલો છે, તથા બેહરામ અને અનાહીતજી દુર ગયેલો છે; વહી હફતોરંગ અને

સહીનું નક્કર એક બાબુ તરફ ધલીને (લકાઈ કરેછે, અને) હોરમજદના* મદદગાર થયાં છે; જે સખખને લીધે એવું નજરમાં આવેછે કે એક નવો સરદાર યાને પાદશાહ બહેર થશે, અને તે ઘણાક વડા હાકમોને કતલ કરશે, અને આખી દુન્યાને ફરીથી એક પાદશાહના તાબા તળે લાવશે." (૬) વલી નજુમીઆના બીજા સરદારે પાદશાહની હજુરમાં આવીને વધુ ખોલાસો કરી કહ્યું:— " એમ ખુદલું માલમ પડે છે કે (તમારા) ખેદમતગાર મરદોમાનો જે કાંઈ શખ્સ આજથી ત્રણ દીવસમાં પોતાના હાકમની તાબેદારી- માથી નાહાસી જશે, તે શખ્સ ખુઝોર્ગી તથા પાદશાહીએ પોહો- અશે; અને પોતાના હાકમ ઉપર ગાલેખ† અને કૃતેહમંદ થશે."

(૭) જેવી પેલી કુમારી બાબુ અર્તખશીર આગલ ફરીને રાતે આવી કે તરતજ જે સખુનો નજુમીઆએ અર્દવાનને કહ્યા હતા તે તેણીએ અર્તખશીરને કહી સંભલાવ્યા. (૮) જ્યારે અર્તખશીરે તે સખુનો સાંભળ્યા ત્યારે તેનું દીલ તે જગ્યાથી નાહાસી જવાનું થયું. (૯) તેણે પેલી બાબુને કહ્યું:— " જે તારો વિચાર મારી સાથે તદ્દન એક મલતો હોય; અને બીજું એ કે, દાનાવો અને સેતારેશનાસોના કહેવા મુજબ, જે પેલા ત્રણ ચોકસ દીવસોમાં જે કાંઈ પોતાના હાકમની તાબેદારીમાંથી નાહાસી જાય તે ખુઝોર્ગી તથા પાદશાહી- એ પોહોચે, અને પોતાના હાકમ ઉપર ગાલેખ અને કૃતેહમંદ થાય, એમ હોય તો આ જગ્યાથી દુન્યામાં જ્યાંથી આપણાથી જવાએ ત્યાં આપણે નાહાસી જઈએ. (૧૦) ખોદા- એતાલાની મેહરબાનીથી ઈરાન શેહરનું પાદશાહી 'ખોરેહ'

* બહસ્પતિના.— જિલ્લિખાલનો અર્થ: ' પોતાની મુરાદ પામેલા. '

આપણી ઉપર જે વારંદ થાય તો આપણે તેથી છુટકારો પામશું, અને સુખ તથા લલાઈ હાંસલ કરશું; અને ત્યારે તારી સાથની મારી વર્તણૂક એવી થશે કે આ દુન્યામાં કાંઈખી તારા કરતાં વધારે ભાગ્યસાક્ષી નહીં ગણાશે.” (૧૧) પેલી બાનુ આ વિચાર સાથે એકમલતી થઈ અને બોલી:—“હું તુને એક ઉમરાવજાદો ગણું છું; માટે જે કાંઈ તું કરમાવશે તે કરવાને હું તાબે છું.”

(૧૨) જેવો આમદાદનો વખત નજદીક આવ્યો કે પેલી બાનુ રાખેતા મુજબ અર્દવાનની નજદીક, પોતાને મકાને, પાછી ફરી.

(૧૩) રાતની વખતે જ્યારે અર્દવાન આખમાં પડેલો હતો, ત્યારે તેના ખજાનામાંથી એક હિન્દી શમશીર, સુનેરી જીન, સોભાયમાન ચામડાનો કમરબંદ, સુનેરી તાંબે, જવાહેર તથા દેરમ અને દીનારથી ભરેલી સુનેરી જામો, ખખતર, ખુખ સણગારેલાં લડાઈના હથ્થારો, અને ઘણીક બીજી ઉમદા ચીજો છુપી રીતે અર્તપ્શીરની નજદીક તે બાનુ લઈ આવી.

(૧૪) એટલામાં અર્દવાનના બે ઘોડાઓ, કે જેઓ એક દહાડામાં સીતેર ફરસંગ ચાલે એવા હતા, તેઓ ઉપર જીન નાખીને અર્તપ્શીરે તૈયાર રાખ્યા હતા. (૧૫) જેમાના એક ઉપર અર્તપ્શીર, અને બીજા ઉપર પેલી બાનુ સવાર થઈ, અને પાર્સ તરફ જવાનો તેઓએ રસ્તો પકડ્યો, અને (અર્દવાનના પાય-તખ્ત શેહરમાંથી) ઘોડા દોડાવતાં તેઓ જલદીથી નાહાસી ગયાં.

(૧૬) એમ કહે છે કે, રાતની વખતે તેઓ એક

૧. જે પહેલવી બોલ ‘આઝાદીહ’ને ‘આવાદીહ’ વાંચીયે તો : ‘આપણી આબાદીને સાડે ત્રણે મારા આવંદ તરીકે હું કબુલ રાખું છું’ એવા અર્થ સ્પષ્ટ રહે.

મામડાંની નજદીક જઈ પોહોંચ્યાં, જ્યાં અર્તપ્રશીરનાં
મનમાં ધાસ્તી પેદા થઈ કે જે મામડાંના લોકો એશે
અને બોલખશે તો તેઓને પકડ્યા વીના રહેશે નહીં;
તેથી તેઓ મામડાંમા દાખલ થયા વગર તેની સરહદની
બાહેરથી ગુપચુપ પસાર થઈ ગયાં. (૧૭) આગલ
ચાલતાં રસ્તામાં બેઠેલી બે આરતોએ^૧ તેઓને પસાર
થતાં જોયાં, જણીઓ જોતાં વાર બુલંદ અવાજે બોલવા
લાગી:—“ દારાબ પાદશાહની આલાદથી ઉતરેલા, સાસા-
નની બુન્યાદના, પાપકના દીકરા અને ક્યાની શેહનશાહ
અર્તપ્રશીર તું ખીહી ના; કારણ કે ઈરાનના મુલક
ઉપર ધણા વરસો સુધી રાજ ચલાવવાનું તારાં તકદીરમાં
નેમેલું છે, વાસ્તે કાઈખી બુરી ચાલનો આદમી તુને
પકડી શકનાર નથી. (૧૮) (વોરકશ) દરયો;
તારી નજરે પડે ત્યાંસુધી તારો ઘોડો એસથી દપતાવ;
અને જ્યારે તું તે દરયો તારી નજર આગલ જોયે ત્યારે
તારા જનની તુને સંભાળ કરવાની જરૂર રહેશે નહીં;
કેમકે જોવો દરયો તારી નજરે પડશે કે તારા દુશમનોની
ધાસ્તીથી તું તરત મોકલો થશે.” (૧૯) આ સખુનો સાંભળી
અર્તપ્રશીર ધણો મધન થયો, અને ઘણી શેતાખીથી (પેલી
બાનુ સાથે) ત્યાંથી આગલ ચાલ્યો.

પ્રકરણ ૩ જું.

(૧) બામદાદનો વખત થયો ત્યારે પેલી જવાન બાનુ-
ને અર્દવાને બોલાવી, પણ તેણી પોતાના આરડામાં નહીં

૧. ફરેદાસીના રાહનામાં ‘બે જવાનો’ મળે છે.

હતી. (૨) એટલામા ઘોડાઓનો રખેવાણ આવીને અર્દ-
વાનને કહેવા લાગ્યો:— “તમેલામાં તમારા બે ઘોડાઓ
નથી, અને અર્તપ્રશ્નીરખી તેના મકાનમાં નથી.” (૩) જે
ઉપરથી અર્દવાન સમજી ગયો કે પેલી જવાન બાનુ (ગુલનાર)
અર્તપ્રશ્નીર સાથે નાહાસી ગઈ. (૪) જ્યારે પોતાના
ખજાનામાંથી થયેલી ચોરીની વીગટ અર્દવાને બહુ ત્યારે તે
અત્યંત દલગીર થયો.

(૫) તેણે સેતારેશનાસોના (યાને બેશીઓના) સરદારને પોતાની હજુરમાં બોલાવી મંગાવ્યો, અને તેને કૂરમા-
વ્યું:—“હતાવલથી (સેતારાઓની ચાલ) તપાસો અને કહો
કે પેલો ગુનેહગાર (અર્તપ્રશ્નીર) પેલી છીનાલ બદકાર
આરત* સાથે કઈ જગ્યાએ નાહાસી ગયોછે, અને તેઓને
આપણે ક્યારે પકડી શકશું ?”

(૬) પેલા વડા બેશીએ તરતજ મહેાની હાલત તપાસી-
ને† અર્દવાનને જવાબ આપ્યો:—મેશનું નક્ષત્ર સની અને
મંગલથી દુર થયેલું છે, અને બ્રહ્મરૂપિ તથા બુધની
નજદીકમાં આવેલું છે, તેમજ આસ્માનના મધ્ય ભાગનો
સરદાર ખુરશેદની હંથામાં હંથી પ્રકાશીત જગ્યાથી નીચે ઉતરેલો
છે; જેથી એવું ખુલ્લી રીતે માલમ પડેછે કે અર્તપ્રશ્નીર નાહાસી
ગયો છે, તે આ દેશની હદની બહાર નીકળી ગયો છે,
અને હમણા પાર્સની સરહદની તરફના રસ્તાપર છે;
જે ત્રણ દીવસમાં તેને પકડી નહી શકાશે તો પછી કાઠબી
કાલે તે પકડાવાનો નથી.”

* અર્દવાન ઘણાં ગુસ્સામાં હતો, તેથી જે બાનુને તે દરબારમાં અત્યંત
માન આપતો હતો તેણીને હવે આવી રીતની માન દેવા પડ્યો હતો.

† બોલેબોલનો અર્થ: “વખતની મણત્રી કરીને.”

(૭) તરતજ ચાર હજાર આદમીઓનું લશકર તૈયાર કરી, અર્દવાને અર્તખશીરની શોધમાં, પાર્સીનો રસ્તો ધર્યો. (૮) બપોરની વખતે તે એક જગ્યાએ જઈ પુગ્યો કે જ્યાંથી પાર્સી જવાનો રસ્તો લાગેલો હતો. (૯) હયાંના રહેવાસીઓને તેણે પુછ્યું:— “આ તરફ બે સવારો આવીને ક્યારે ગયા ?”

(૧૦) લોકો બોલ્યા:—“ બામદાદને વખતે જ્યારે ખોરશેદ પોતાના પ્રકાશીત કીરણો ફેંકવા લાગ્યો, ત્યારે તેજ પવનની મીસાલે તેઓ હયાંથી પસાર થયાં હતાં; અને તેઓની પછવાડે એક સહથી હતી જતનું બેરાવર ગરૂડ* પક્ષી ઉડતું જતું હતું; અમોને લાગેછે કે હમણા સુધીમાં તેઓ ઘણા કાસ જમીન આગલ જવાં બેઠયે, અને હવે તેઓ તમારાથી પકડી શકાવાના નથી.”

(૧૧) આવા (નિરાશ કરનારા) બોલો સાંભળી* અર્દવાન કાંઈ ઠોખ્યો નહી, પણ ઉતાવલથી આગલ ચાલ્યો. (૧૨) વસ્તીવાલી બીજી જગ્યા તરફ અર્દવાન જઈ પોહોંચ્યો, અને ત્યાંના આદમીઓનેબી ઉપર પ્રભાણેજ તેણે સવાલ કીધો:— “પેલા બે સવારો આ જગ્યા તરફથી ક્યારે ગયા ?” (૧૩) તેઓએ જવાબ કીધો:—“બપોરને વખતે તેજ પવનની મીસાલે તેઓ ગયાં, અને તેઓની પુઠે એક બાઝ પક્ષી ઉડતું હતું.”

(૧૪) આ સાંભળી અર્દવાન અચરત થયો, અને પુછવા લાગ્યો:—“વિચારો કે તે બેહ્યા સવારોને આપણે ઝાલખ્યે છીયે, પણ બાઝ પક્ષી તેઓની પુઠે શા માટે હોવું બેઠયે ?”

૧. અથવા “એક પાદશાહી બાઝ પક્ષી.”

૨. પહલવીના બોલેબોલનો અર્થ: “ એ ઉપરથી.”

(૧૫) પોતાના વજીર [હસ્તુર]ને તેણે એજ સવાલ કીધો, અને હસ્તુરે જવાબ આપ્યો:—“ તે (પક્ષી) કયાની પાદ્યા-હીના ખોરેહ (ની નીચાન છે), જે હજુર સુધી (અર્તપ્શીર)ને પોહોંચ્યું નથી, તેથી આપણે જલદીથી સવારી કરવી જોઈયે, કદાચ તે નુર તેને મહે તેની આગમજ આપણે તેને પકડી શકશું.”

(૧૬) અર્દવાન પોતાના સવારો સાથે ધણી ઝડપથી આગલ ચાલ્યો, અને બીજે દહાડે તેણે સીતેર ફરસંગ જટલી મંજલ કાપી હતી. (૧૭) એક કારવાનનું ટોલું તેઓ-ની સામે આવ્યું, જેઓને અર્દવાને પુછ્યું:—“ કહી જાઓ તમોને પેલા બે સવારો મર્યા હતા ? ”

(૧૮) કારવાનના આદમીઓએ જવાબ આપ્યો:—“ તમારી અને તેઓની વચ્ચે હજુર વીસ ફરસંગનો તફાવત છે; અને એક ધણું મોટું અને ચાલાક બાઝ પક્ષી એક સવાર સાથે ઘોડાપર બેઠેલું અમોએ જોયું હતું. ”

(૧૯) [તે ઉપરથી] અર્દવાને પોતાના વજીર-હસ્તુરને પુછ્યું:—“ પેલું બાઝ પક્ષી કે જે તેઓની સાથે ઘોડા ઉપર છે તે શું દેખાડે છે ? ”

(૨૦) હસ્તુરે જવાબ આપ્યો:—“ તમો અમર રહેજો ! અર્તપ્શીરને કયાની ખોરેહ મર્યા છે, વાસ્તે તે હવે પકડી શકાય એમ નથી; તેથી હવે પછી તમોએ અને તમારા સવારોએ વધારે રંજ ખેંચવી નહી, અને ઘોડાઓને કાંઈબી એવી સખ્તી ગુજરી મરણુતોલ કરવા નહી; પણ અર્તપ્શીરની સામે થવાનો કોઈ બીજો ઉપાય તમોએ શોધવો જોઈયે.”

(૨૧) જ્યારે અર્દવાને એવી સલાહ સાંભળી ત્યારે તે

પાછો ફરીને પોતાની રાજધાનીમાં આવ્યો. (૨૨) પછી એક લશ્કર તેના અમલદારો સાથે તેણે તૈયાર કીધું, અને અર્તખશીરને પકડવા સાડ તે લશ્કર પોતાના એક છોકરા સાથે પાર્સ તરફ રવાને કીધું.

પ્રકરણ ૪ થું.

(૧) અર્તખશીરે હવે દરીયા કાંઠાનો રસ્તો લીધો હતો, અને પોતાની મુસાફરી ચાલુ રાખી હતી. (૨) એ અરસામાં પાર્સના કેટલાક રહેવાસીઓ કે જેઓ અર્દવાનથી દુઃખી થયા હતા, તેઓએ પોતાની દોલત, માલ-મત્તા અને પોતાના તનને અર્તખશીરને સોંપ્યાં, અને તેની સાથે એક દીલથી રેહી તેની તાબેદારી કરી દેખાડી. (૩) જેવારે રામીખે અર્તખશીર નામની જગ્યા આગલ તે જઈ પોહોંચ્યો, ત્યારે બનાક નામનો એક ઉમદા ખવાસનો પુરુષ, કે જે ઈસ્ફહાનનો રહેવાસી હતો અને અર્દવાનથી છુટકારો પામી તેના હાથમાંથી નાહાસી ગયો હતો, તે પોતાના છ દીકરાઓ, લશ્કર અને પહેલવાનો સાથે અર્તખશીર આગલ (તેની મદદે) આવ્યો. (૪) અર્તખશીર બનાકને બેઈ પેહેલાં બીહીધો કે રખેને તે તેને પકડે, અને અર્દવાનને સવાધીન કરે.

(૫) સેવટે અર્તખશીરની હજુરમાં જઈ સોગંદ ખાઈ બનાકે તેની ખાતરી કરી કહ્યું:—“ જ્યાં સુધી હું જીવતો છેહ ત્યાં સુધી હું અને મારા છોકરાઓ તારા તાબેદાર છીએ. ”

(૬) આ સખુનો સાંભલી અર્તખશીર ખુશી થયેા, અને તે જગ્યા ઉપર તેણે એક શેઢેર, કે જે રામીખને અર્તખશીરના નામથી ઓલખાયે છે, તે ખાંધી વસાવવાનો હોકમ ક્રીધો. (૭) બનાકને એક ઘોડેસવાર ટુંકડી સાથે તે જગ્યાની અર્તખશીરે હાકમી સોંપી, અને પોતે દરીયા કીનારા તરફ આગલ ચાલ્યે. (૮) જેવો દરીયો પોતાની નજરે તેણે જોયો કે તરત તેણે ખોદાના શુકરાના ક્રીધા, અને તે જગ્યાને ખુપ્ત અર્તખશીરનું નામ આપ્યું; અને તે દરયાના કીનારા પર એક આતશમેહરામ તખ્તનશીન કરવાનો તેણે હોકમ ક્રીધો.

(૯) ત્યાંથી તે બનાક અને તેના ઘોડેસવાર લશકરની છાવણી આગલ પાછો આવ્યેા, અને લશકર તૈયાર ક્રીધું. (૧૦) હુયાંથી અર્તખશીર ફોખાગ આતશના સવાબકાર કેબલાને સેજદો કરવા ગયેા, અને તે પાક આતશથી બક્ષેશ ચાહી. (૧૧) પછી અર્દવાનના^૧ લશકર સાથે લડાઈમાં તે હત્યો, અને તે લશકરના મોટા ભાગને કટલ કરી તેઓનો માલ, ખબ્બનો, ઘોડા અને છાવણીની મીલકત સર્વે અર્તખશીરે પોતાના કબજામાં લઈ લીધી, અને પોતે સ્તખ્ર^૨ (પરસીપોલીસ) ની રાજધાનીમાં દાખલ થઈ ત્યાં ઠરીઠામ બેઠો. (૧૨) કેરમાન, મોકરસ્તાન, ઇસ્ફહાન અને પાર્સને લગતા જુદા જુદા કસબાઓમાંથી સંખ્યાબંધ લશકર અર્તખશીરે જમા ક્રીધું, અને તે લશકર સાથે ખુદ અર્દવાન રાજ સાથે લડાઈમાં હત્યો. (૧૩) ચાર મહીના^૩ સુધી રાત અને દહાડો ભારે ખુનરેજ સાથની લડાઈ ચાલી હતી. (૧૪) જેથી રએ, દમાવંદ, કેરમાન, અને પતશખારગરની

૧. પહેલાં અર્દવાનના બેઠા બહમનના લશકર સાથે.

૨. એટલે ‘ ઇસ્તખર ’ માં પોતાનું પાથતખ્ત અર્તખશીરે સ્થાપ્યું હતું, અને સાસાન્યન પાદશાહીનો અમલ આ વખતથી ઈરાનમાં ચાલુ થયો હતો. શાહનામા પ્રમાણે “ બમદાદ શેઢેરમાં ” અર્તખશીર તખ્તઉપર બેઠો.

૩. શાહનામા પ્રમાણે “ ચાલીસ દહાડા સુધી.”

જુદી જુદી સરહદો તરફથી વધુ લશકર તથા ખોરાક અર્દવાનને મંગાવવો પડ્યો હતો. (૧૫) હમણા કયાની ખોરેહ અર્તખ્શીર ઉપર ઉતરેલું હતું, વાસ્તે તેનેજ ક્રૂતેહ મલી. (૧૬) અને અર્દવાનને તેણે કટલ કરીધો, તેનો સઘલો માલ ખજનો અર્તખ્શીરે પોતાને સવાધીન કરીધો, અને અર્દવાનની છોકરી સાથે પોતાના લગ્ન કરીને પાર્સ તરફ તે પાછો આવ્યો.

(૧૭) અર્તખ્શીરે (પાર્સ તરફ) અર્તખ્શીર ખોરેહ નામનું એક શેહર (આ ક્રૂતેહના અયામમાં) બાંધીને તે શેહરમાં એક ગંજવર તલાવ [પાણીનો સરોવર] ખોદાવ્યો હતો, જેમાં ચાર નેહરો બાંધી દુરનુ પાણી ઉતાર્યું હતું. (૧૮) વળી એક બુલંદ પાહાડ કોતરી, નહીં જણાય તેવી રીતે, એક નદીના પાણીને તે સરોવરમાં વેહેતું કરીધું હતું; અને તેની નજદીકમાં એક આદરાન સ્થાપ્યું હતું. (૧૯) આ વખતે અર્તખ્શીરે ઘણાંક શેહરોને પૈસાની મદદ કરીને ઘણા આબાદ કરીધાં હતાં, અને વળી ઘણાંક આતશબેહરામના પાક કેબલાઓને તેના હોકમથી તખ્તતથીન કરવામાં આવ્યા હતા.

પ્રકરણ ૫ મું.

(૧) ત્યાર પછી જબુલી લશકરીઓ તથા પેહલવાનોની એક મોટી ફોજ અર્તખ્શીરે એકઠી કરીધી, અને કુર્દ લોકોના રાજ માદીગની સામે તેણે લડાઈ ઉઠાવી. (૨) હીયાં પુષ્કળ ખુનરેજ સાથની ઘણી લડાઈઓ થઈ, જેમાં અર્તખ્શીરનું લશકર હારી ગયું. (૩) તેથી પોતાના લશકરને સાડ અર્તખ્શીર પુર ચીંતામાં હતો. (૪) રાતને વખતે પોતાના બાકી રહેલા સવાસે

સાથે એક જંગલ તરફ તે નીકલી ગયો, જેમાં પાણી કે ખોરાક જડ્યો નહીં, જેથી અર્તપ્રશ્નીર તથા તેના લશકરીઓ અને ખારખરદાર જનવરો જીખાં અને પ્યાસાં થયાં. (૫) જંગલમાંથી આગલ વધતાં અર્તપ્રશ્નીરને દુરથી ભરવાડોની છાવણીમાં આતશ બળતો જણાયો, અને તે જગ્યા તરફ તે ગયો, જ્યાં એક પાહાડી ટેકડી હપર ગાયદોર પાલી ગુજરાણ ચલાવતા એક બુઢા મદને રહેઠાણ કરી પડેલો તેણે જોયો. (૬) હીયાંજ અર્તપ્રશ્નીરે તે રાત ગુજરી, અને બીજે દીવસે પેલા ભરવાડોને આગલ જવાના રસ્તાની ખબર પુછી. (૭) તેઓએ કહ્યું:— “હીયાંથી ત્રણ ફરસંગ દુર એક ઘણુંજ ફલવંત ગામડું આવેલું છે, જ્યાં ધણાક આદમીઓની વસ્તી છે અને ખોરાકબી પુષ્કળ મલી થકે એમ છે.” (૮) અર્તપ્રશ્નીર તે ગામડાં તરફ ગયો, અને ત્યાંથી એક કાસદની મારફતે પેખમ મેકલી પોતાના સલાલશકરને પોતાની રાજધાનીમાં એકડું થવાને ફરમાવ્યું.

(૯) હવે કુદના રાજા માડીગ નું લશકર એવા ખ્યાલમાં રહ્યું હતું કે, તેઓ સથની લડાઈમાં અર્તપ્રશ્નીરે હાર ખાધા પછી તે પાર્સ તરફ પાછો ફર્યો છે, એટલે તેના હુમલા ની હમણા આપણને કાંઈ ધારતી નથી.

(૧૦) પણ તે દરમિયાનમાં અર્તપ્રશ્નીર ચાર હજાર માણસોની ફોજ તૈયાર કીધી હતી, જેથી કુદ લોડાના લશકર હપર તેણે એકદમ ધસારે કીધો, અને રાતની વેલાએ હુમલો કરી ભારી કટલ ચલાવી. (૧૧) કુદના ત્રયશૂના એક હજાર આદમીઓને તેણે મારી નાખ્યાં, અને બાકીનાઓ જખમી થઈ કેદ પકડાયાં હતાં; જેઓમાંથી કુદના રાજાને

તેના છોકરાઓ, ભાઈઓ, ફરજદો, અને પુષ્કલ માલ ખજાના સાથે પાર્સની તરફ અર્તપ્રશીરે રવાને કીધો.

મકરણ ૬ થું.

(૧) રસ્તામાં જતાં અર્તપ્રશીરના સવારો સાથે કેરમના માત્રેક હફતાન-ઓપ્ત ના લશકરને અઠડા અઠડી થઈ, અને તેઓએ (પેલા કેદીઓ સાથેના) સંઘર્ષો ખજનો, માલમતા, તથા જાવણીનો સામાન સવારો પાસેથી છીનવી લીધો, અને ગુલારના ગુજરાન નામના કસબામાં, જ્યાં પેલા કેરમનું મઠક હતું, ત્યાં તે સંઘર્ષો ખજનો અને માલમતા લઈ ગયા.

(૨) શહરઝુરનો સરદાર યઝ્દાનકર્દ, જે એક જોરાવર લશકરની સાથે શહરઝુરની હદમાંથી બાહર આવ્યો હતો, અને કેરમાનના હાકમ સાથે કાલકારો કરી તેની સાથે મળી ગયો હતો, તેની સામે થવા સાડ આરમીન્યા તથા આતરોપાતમાં તરફ કુચ કરવાના અનદેશામાં અર્તપ્રશીર આ વખતે હતો. (૩)

પણ તેવામાં જ્યારે તેના લશકર ઉપર હફતાન-ઓપ્તના છોકરાઓએ ચલાવેલા જુલમ અને ઘાટકીપણની અર્તપ્રશીરને ખબર થઈ, ત્યારે પ્રથમ પાર્સને તાબેના મુલકોનો ખંદોખસ્ત કરવાની તેને જરૂર જણાઈ, અને તે જગ્યાએથી દુશ્મનોનાં ભયને બરતરફ કીધા પછી ખીજાં શેહરોને પોતાના તાબા તલે લાવવાનું કામ પુર્ણ કરવાનો તેણે ઠરાવ કીધો.

(૪) હવે પેલો ખુતપરસ્તીનો કેરમ દેવ ગુજરાનની અંદર એટલો બધો જોરાવર અને જલેમ થયો હતો કે, તેને મદદ કરવા સાડ સીંદ પ્રગણના જુદા જુદા ભાગોમાંથી તથા દરીયા કીનારા ઉપરના શેહરોમાંથી ૫૦૦૦ માણસોનું એક

મોટું લશકર એકદું મલ્યું હતું. (૫) તેથી કરમની સામે લડાઈમાં ઉતરવા સારૂ અર્તપ્રશ્નીરે જુદી જુદી જગ્યાએ જઈ પડેલાં પોતાના લશકરો અને શુરાઓને પોતાની તરફ ખેલાવી એકઠા કરીધા હતા. (૬) ખીજી તરફથી હજૂતાન બોખ્તે પોતાના પાયતપ્ત આગલ પોતાના સઘલાં લશકરને એકદું કીધું હતું.

(૭) આ વખતે પોતાના સેપેહસાલારો સાથે એક જખરું મોટું લશકર કરમની સામેની લડાઈને સારૂ અર્તપ્રશ્નીરે રવાને કરીધું. (૮) આવો મામલો બાણી કરમને લગતા પુંજરીઓ ગુજરાનના મજબુત કીલ્લામાં પોતાનો સઘલો માલ અને ખજનો સુકી, તેઓ પોતે (ગભરાયેલા) છુપી રીતે પાહડોની ખીણોમાં ભરાઈ બેઠા હતા. (૯) અર્તપ્રશ્નીરના સવારો આ ખીનાથી નાવાકેડૂ હતા, તેથી ગુહારના કીલ્લાની નજદીક આવી પોહોંચતાં તેઓએ તે કીલ્લાને ઘેરો ઘાલ્યો. (૧૦) જવી રાત પડી કે કરમનું લશકર જે અંદર ભરાઈ બેઠેલું હતું, તેને અર્તપ્રશ્નીરના સવારો ઉપર હુમલો કરીધો, અને અંધારામાં ખુનરેજ ચલાવી ધણાક સવારોને કાપી નાખ્યા, અને તેઓની પાસેથી ઘોડા, જીન, હથ્યારો, સઘલો ખજનો, અને રહેઠાણનો સામાન લુટી લીધો. (૧૧) અક્સોસ અને જરી કરતું અર્તપ્રશ્નીરનું બાકી રહેલું લશકર હથ્યાર વગર ચીઠડે હાલ હાલતમાં તેની તરફ પાછું ફર્યું.

(૧૨) આવી હાલતમાં અર્તપ્રશ્નીરે તેઓને બોલ્યા ત્યારે તેનું દીલ ધણું દુઃખ્યું, જેથી પોતાના તામેના શેહરો અને કસબાઓમાંથી પોતાની રાજધાની તરફ લશકરો ખેલાવ્યાં, અને તે સઘલાં એકઠાં લશકર સાથે કરમની લડાઈ લડવા ગયો.

(૧૩) ગુજરાનના ક્રીસ્તાની નજદીક જઈ પોહોંચતા સધલું કેરમનું લશકર ક્રીસ્તાની અંદરના ભાગમાં છાવણી નાખી પડેલું તેણે જોયું, તેથી તેણે ક્રીસ્તાની બાહર પોતાના લશકરનો ઘેરો નાખવો પડ્યો હતો.

(૧૪) કેરમના માલેક હકતાન-બોખ્તના સાત છોકરાઓ હતા, જેઓમાંના દરેકને જુદાં જુદાં શેહરના હાકમ તરીકે એક હબર માણસના લશકર સાથે તેણે નેમેલા હતા.

(૧૫) આ વખતે એક છોકરો જે અરવાસ્તાનમાં હતો, તે અરબસ્તાન અને માજનદરાનના લશકરીઓની એક મોટી ફોજ સાથે સમુદ્રને માર્ગે આવી પોહોંચ્યો, અને પોતાનાં લશકરની સફ સમારીને અર્તખશીર સામે લડાઈ કરવાને હોમો રેહ્યો.

(૧૬) કેરમનું લશકર જે ક્રીસ્તામાં છાવણી નાખી પડેલું હતું, તે તરતજ બાહર નીકળી પડ્યું, અને જીવપર આવી અર્તખશીરનાં સવારો સામે પુર જેસથી થયું, જેમાં એક તરફના ઘણાક લશકરીઓ માર્યા ગયા હતા. (૧૭) વળી કેરમનું લશકર ક્રીસ્તામાંથી એવે આડકતરે રસ્તે બાહર નીકળ્યું હતું, કે તેથી અર્તખશીરના લશકરમાંનો કાંઈબી બાહર આવીને પોતાને સાડ કે પોતાના ઘોડાને સાડ કાંઈબી ખોરાક લાવી શક્યો નહીં, અને ખોરાકી વગર સઘલાં આદમીઓ તથા ચોપગાં બનવરો આસુદગીને બદલે હુબમરો અને બતંગીમાં આવી પડ્યાં હતાં.

(૧૮) અનોશીપાતનો છોકરો 'મિત્રાક', જે પાર્સના મુલકમાં આવેલાં જરહમ નામના શેહરનો રહેવાસી હતો,

તેણે જેવી ખબર સાંભળી કે અર્તજ્ઞીર કેરમના ક્રીડલા આગલ ખોરાક વગર પડેલો છે, અને કેરમના લશકર ઉપર કુતેહ મેલવી શક્યો નથી, કે તરતજ તેણે કેટલુંક લશકર લઈને અર્તજ્ઞીરના રહેવાના મકાન ઉપર હુમલો કરીધો, અને તેની તીબેરીમાથી સઘલો જર ખળનો તેણે લુટી લીધો.

(૧૯) મિત્રોક અને પાર્સના બીજા રહેવાસીઓએ કરેલા આવા વીસ્વાસઘાતની ખબર જેવી અર્તજ્ઞીરે સાંભળી કે તરતજ તેને એવી સુચના થઈ કે હવે કેરમ સાથની લડાઈ માટે દીલ કરી મિત્રોક સાથની લડાઈ લડવા સાડ તેણે જવું જોઈયે. (૨૦) જે સખખને લીધે પોતાના સઘલાં લશકરને પોતાની તરફ તેણે પાછું ખેલાવી મંગાવ્યું, પોતાના સેપેહસાલાશે સાથે તેણે મશવરત કીધી, અને પોતાને તથા લશકરને બચાવવાના કેવા ઉપાય લેવા તે વિશે નક્કી કરી પોતે નાસ્તો ખાવા બેઠો.

(૨૧) જેવો અર્તજ્ઞીર નાસ્તો ખાવા બેઠો કે ક્રીડલા ઉપરથી ફેંકેલો એક જખરો તીર જમવાની મેજ તરફ આવ્યો, અને તેની ઉપર મુકેલાં (પકાવેલાં) બકરાંના ખોરતની અંદર તે તીર તેના પીછ સુધી પેવસ થયો.

(૨૨) આએ તીરની ઉપર નીચે પ્રમાણે લખાણ કીધેલું હતું:— “ક્રીતિ આપનાર કેરમના માલેકના સવારોએ આએ તીર ફેંકેલો છે; તારા જેવા એક મહાન પુરૂષને મારી નાખવાનું કાંઈ અમોને સંભવાર નથી, વાસ્તે અમોએ એ તીર બકરાંને માર્યો છે. ” (૨૩) આવી રીતનો મામલો જોઈ અર્તજ્ઞીરે લશકરની છવણી ત્યાંથી તરત ઉઠાવી, અને કુચ કીધી.

(૨૪) પણ કેરમનું લશકર અર્તખશીરની પુઠે શેતાબીથી ગયું, અને આસપાસ ફરી વલી તેના સીપાઈઓને બીજી વાર એવી રીતે ઘેરી લીધા કે અર્તખશીરના લશકરથી આગલ વધી શકાયું નહીં. (૨૫) જે ઉપરથી અર્તખશીરને ફરીયા કીનારાને છુપે માર્ગે એખલું નીકલી જવાની ફરજ પડી હતી.

પ્રકરણ ૭ મું.

(૧) એમ કહે છે કે કયાની ખોરેહ, જે હમણા સુધી અર્તખશીરથી (સેજ) દુર હતું, તે આસ્તે આસ્તે તેની નજદીક આવતું ગયું, હીયાંસુધી કે અર્તખશીર દુશમનોના હાથમાંથી અને બીકટ રસ્તાઓમાંથી ઈબ પામ્યા વગર સલામત બાહર નીકળ્યો, અને માવદ નામના ગામમાં જઈ પોહ્યો. (૨) રાતની વખતે તે બુર્જ અને બુર્જ-આતર નામના બે ભાઈઓના ઘર આગલ જઈ લાગ્યો, અને તેઓને આ પ્રમાણે કહ્યું:—“ હું અર્તખશીરના સવારો મધેનો એક સવાર છું, અને કેરમની લડાઈમાં હાર ખાધને આવ્યો છું; આજે તમે મહેરબાની કરીને મને હીયાં થોડા વખત ઉતારો આપો, કે તેથી અર્તખશીરના લશકરે કહી જગ્યાએ છાવણી નાખી છે તે વિશે મને ખબર મલે.”

(૩) તેઓએ ધણીજ દીલસોજીથી અર્તખશીરને જવાબ આપ્યો:—“ પાપી હેરેમનનો નાશ થયો ! કે જેનાથી ખુતપરસ્તી એટલી બધી હીમતમાં અને જોરમાં વધી છે કે, તેની (યાને કેરમની) સરહદની નજદીકના ગામડાંઓના તમામ કોડોનો અહુરમજદની અને અમેશાર્પંદોની દીન પરનો એતેકાદ ઉઠી ગયો છે; અને (જે હેરેમનને લીધે) અર્તખશીર જેવા મોટા

હાકેમને, અને તેની સાથની સઘલી ફેળને, તેઓના દુશ્મન પાપી ખુતપરસ્તોને હાથે સેવટે હાર ખાવી પડી છે.”

(૪) (એટલું કહીને) તેઓએ અર્તજ્ઞીરના ઘોડાને લગામે વતી પકડીને પોતાના ખાગમાં લઈ ગયા, અને તેને તમેલામાં બાંધ્યો, અને જવ, સુકું તથા વેલાતી ઘાસ ખવાડી તેને તાજે કીધો; પછી અર્તજ્ઞીરને સહ્યતાથી તેઓ બેઠકના ચારડામાં લઈ ગયા, જ્યાં તે બેઠો (અને આસા-યેશ લીધી). (૫) અર્તજ્ઞીર ઘણેજ દલગીર હતો, અને તે સઘલો વખત વિચારમાંજ હતો.

(૬) પછી પેલા ભાઈઓએ દરન ઈજને બાજ ધરી, અને અર્તજ્ઞીરને ખાદેશ ખતલાવી (કહ્યું):-“ મેહર-ખાની કરી તમે બાજ ધરો, ખાણું ખાવો, અને (આવી) દલગીરી તથા ગમ છોડી દેવો; કારણકે અહુરમજ્દ તથા અમેશાસ્પંદો સર્વે દુઃખના તાલનાર છે, તેથી આવી રીતે દુઃખી વખત ચાલવા દેશે નહીં; કેમકે જતેમ ઝોહાક, તુરકી અફરાસીયાખ, અને રમી સેકંદર ઉપર તેઓના જીલમથી છેલ્લે સરવારે ખુદાનો ડોપ ઉતર્યો હતો, અને તેઓની કીર્તિ અને દબદબાં છતાં તેઓને એવી નંખ અચન્દેહ લાગી હતી કે ગોયા તેઓ આ દુન્યામાં જણાયેલાજ ન હોય તે પ્રમાણે તેઓના હાલ થયા હતા ” (૭) અર્તજ્ઞીર આવા સખુનો સાંભળી પોતાના મનમાં ખુશી થયો, અને બાજ ધરીને ખાણું ખાવા બેઠો. (૮) પેલા ભાઈઓ પાસે દારૂ નહીં હતો તોપણ તેઓ દાદમ અને બીજે તાજે મેવો લઈ આવ્યા, અને અચન્દના હૃદય સાથે આર્દ્રગિાન કીધું.

(૯) જ્યારે અર્તપ્રશીર તે ભાઈઓની પરહેઝગારી, દીન-દોસ્તી, એકદીલી, અને ખેદમત યુજરીથી શકમંદ નહીં રહ્યો, ત્યારે યુર્જક અને યુર્જઆતર આગલ પોતાનો ભેદ તેણે ખુલ્લો કીધો અને બોલ્યો:— “ હું પોતે અર્તપ્રશીર છું; હવે તમે વિચાર કરી સલાહ આપો કે આએ કેરમ અને તેના સવારોનો નાસ કરવાને કેવી રીતે (આપણથી) ઉપાય સોધી કહાય ? ”

(૧૦) તેઓએ જવાબ આપ્યો:— “ જો તારે ખાતર ઈરાનની પાદશાહી મેલવવામાં અમારા જન, તન, દોલત, મીલકત, ઓરત અને છોકરાં ફીદા કરવાની જરૂર પડે તો તેમ કરવાને અમે ચુકશું નહીં. (૧૧) પણ અમે એમ સમજ્યે છીએ કે, આ દરજને મારવાનો ઉપાય આ પ્રમાણે લઈ શકાય; જો તું એક દુરના રોહરના રહેવાસીની ઠપનો પોશાક પેહેરે, અને કીલ્લાના ઠરવાજામાં દાખલ થાય, અને તે કેરમની ખેદમતગારી અને બંદગીમાં તું પોતે મશગુલ રહે; વળી જો બે જણા, કે જેઓએ દીનની તર-બીયત લીધી હોય, તથા દીનથી વાકેફ હોય, તેઓને તું સાથે લીધે, અને તેઓ સાથે તું બુલંદ આવાજે અહુર-મઝદ તથા અમેશાસ્પદોની યજ્ઞને અને નીયાયશ કરે; અને કેરમનો ખાણુ ખાવાનો જ્યારે વખત આવે ત્યારે એવો બંદોબસ્ત રાખે કે તાવેલું કાંસું તારી પાસે તૈયાર હોય, જે તે બુરા દરજના મોહકમાં તું રેડે, કે જેથી તે મરી જાય, તથા અહુરમઝદની બંદગી અને સેતાયશ કરવાથી તેના જેબી દરજનો નાસ થાય.”

(૧૨) અર્તપ્રશીરે આએ સલાહ પસંદ કીધી, તથા તેની

ઉપર સારી રીતે દર્શાવ્યું કરીને યુર્જક અને યુર્જ-આતરને કહ્યું:—
 “આજે કામ તમારી મદદને લીધે મારાથી બળવી શકાશે.”
 (૧૩) તેઓએ જવાબ આપ્યો:— “જાણી કાંઈ તમે અમોને
 ફરમાવશો તે કરવાને તનો બનથી (યાને તન અને બન
 ફીદા કરવાને) અમો તૈયાર છીએ.”

પ્રકરણ ૮ મું.

(૧) ત્યાંથી અર્તપ્શીર પાછો અર્તપ્શીર-ગદમન (નામના
 શેહર) તરફ ગયો, અનોશેપાતના છોકરા મિત્રોક સાથે લડાઈ કીધી
 અને મિત્રોકને (લડાઈમાં) મારી નાખ્યો, અને તેના સધલાં
 શેહરો, ગામડાંઓ, દોલત, અને માલ મીલકતનો તેણે કબજો
 લીધો. (૨) કેરમ સાથની લડાઈનો છેડો લાવવા સાર
 એક શખ્સને તેણે યુર્જક અને યુર્જ-આતર પાસે મોકલાવ્યો,
 અને તેઓને પોતાની હજુરમાં બોલાવી મંગાવ્યા, તેઓ સાથે
 મશવરત કીધી, અને પોતે એક ખોરાસાનના રહેવાસીની ઢપનો
 પોશાક પેહન્યો, અને ઘણાએક દેરમ, દીનાર અને કપડાં લઈ
 યુર્જક અને યુર્જ-આતરની સાથે અર્તપ્શીર ગુલારના કીલ્લા તરફ
 ગઈ (કીલ્લાના રખેવાલોને) કહેવા લાગ્યો:— “હું ખોરાસાનનો
 એક રહેવાસી છું, અને કીર્તિવાલા સાહેબ (કેરમ) પાસે
 હું એક બક્ષેશ માગું છું, અને તે એ કે હું તેનાં હંધર-
 ને સેજદો કરું.”

(૩) પેલા યુતપરસ્ત લોકોએ અર્તપ્શીરને પોતાના બે
 મરદ સાથીઓ સાથે દાખલ કીધો, અને કેરમના મકાનમાં
 તેઓને રહેવાની જગ્યા આપી. (૪) ત્રણ દહાડા સુધી
 અર્તપ્શીરે ઉપર જણાવ્યું તે પ્રમાણે પોતાનો વખત કેરમની
 પૂંજ કરવામાં અને તેની તરફ એકદીલી દેખાડવામાં ગુજાર્યો;

અને પેલા દેરમ, દીનાર અને પોશાકો, કે જે તે પોતાની સાથે લાવ્યો હતો, તે યુતપરસ્તોને આપી દીધા; અને બધા સાથે એવી રીતે વર્ત્યો કે તે ક્રીસ્તામાંના દરેક જણ અન્યથા થવા અને તેની વખાણ કરવા લાગ્યા. (૫) થોડો વખત પછી અર્તખ્શીરે (કેરમના રખેવાલો પાસે) માગી લીધું કે:— “મને ત્રણ દહાડા સુધી મારા પોતાના હાથે કેરમને ખાણું ખવાડવાની ખુશીથી રજા આપશો.” (૬) કેરમના યુતપરસ્ત અમલદારોએ તેની માગણી કબુલ રાખી.

(૭) હવે અર્તખ્શીરે એક કાસદને એવો હોકમ કરીને પોતાના લશકર તરફ મોકલાવ્યો કે, ચારસો હુન્નરમંદ, લડાયક અને ઉમદા ખવાસના મરદોની એક ટુંકડીને પાહોડોની કઠણમાં છુપાઈ રહેવાનો હોકમ કરે, અને વળી નીચે મુજબ ફરમાવે:—“જો આસમાન શેજે તમો કેરમના ક્રીસ્તામાંથી ધુમાડો નીકલતો જુવો, તો તમો તમારી બહાદુરી તથા હુન્નર વાપડજો અને ક્રીસ્તાનાં મુખ્ય મઠક ઉપર ધસારો કરજો.” (૮) તેજ દહાડે અર્તખ્શીરે પોતે થોડુંક કાંસું ગળાવી રાખ્યું, જ્યારે યુર્જક અને યુર્જ-આતરે ઈજરનેની પવિત્ર ક્રીયા ક્રીધી, અને ખોદાની સ્તુતિ કરી દુઆ ચાહી.

(૯) હવે જ્યારે કેરમનો ખાણનો વખત થયો ત્યારે તેણે દરશેજના રખેતા મુજબ પોકાર ક્રીધો. (૧૦) જેની થોડોક વખત અગાજી અર્તખ્શીરે પેલા યુતપરસ્ત કારોબારીઓને ખાણ ઉપર છકટ અને બેભાન કરી નાખ્યા હતા; અને જેમ દરશેજ ગોસપંદોનું લોહી કેરમને (પીવા સાડ) આપવામાં આવતું હતું, તેમ તે (દહાડે) પોતે પોતાના ફરમાખરદારો સાથે તે લોહી તે (કેરમ) ની તરફ લેઈ ગયો; અને જેવું કેરમે તે પીવા

સાડ પોતાનું ડાચું વકાચું કે અર્તપ્શીરે (લોહીને બદલે) તેના મોહડામાં પેલું તાવેલું કાંસું રેડ્યું. (૧૧) જેવું કાંસું ફરમના આખાં દીલમાં ફેલાઈ ગયું કે તેના ચીરાઈને બે ટુકડા થઈ ગયા, અને તેથી એવો મોટો આવાજ થયો કે ક્રીલ્લામાંના સધલાં માણસો ત્યાં દોડી આવ્યા અને આખા ક્રીલ્લામાં ગભરાત થઈ રહ્યો.

(૧૨) અર્તપ્શીર પોતાના એક હાથમાં ઢાલ અને બીજા હાથમાં તલવાર પકડી, ક્રીલ્લામાં ભારે ખુનરેજી અને કટલ કરવા પડ્યો; અને તેણે આતશ રોશન કરવાનો હોકમ કીધો કે જેથી કરીને ક્રીલ્લાની બાહર છાવણી નાખી પડેલા તેના સવારો ધુમાડો બેઈ શકે. (૧૩) તેના ફરમાબ-રદારોએ એ સુજબ કીધું. (૧૪) પાહડની કઠણેમાં સંતાયલા અર્તપ્શીરના સવારોએ ક્રીલ્લામાંથી નીકલતો ધુમાડો જોવો જોયો કે તેઓ અર્તપ્શીરને મદદ કરવા સાડ ક્રીલ્લાની ઈમારત તરફ દોડતા આવ્યા, અને ક્રીલ્લાના દરવાજાની અંદર આ પ્રમાણેના સખુનો બોલતા બોલતા ધસ્યા:— “પાદશાહોના પાદશાહ અને પાપકના બેટા અર્તપ્શીરની કૃતેહ કૃતેહ થાઓ!” (૧૫) તરતજ તેઓએ લડવાને સાડ મયાનમાંથી તલવાર બાહર કાઢી, અને એવી રીતે ક્રીલ્લાના માલેકને મારી નાખવામાં આવ્યો, અને તેને લગતી સધલી ચીજોનો તેઓએ નાસ કીધો, કે ફરમના કેટલાક સીપાહઓ લડાઈની એકદમ આવેલી ખુનરેજીના જોસમાં ક્રીલ્લાની ભીંત ઉપરથી ટુટી પડ્યા, અને બાકીનાઓએ પોતાના બનની સલામતી માગી, અને અર્તપ્શીરના બંદા તથા ફરમાબરદાર તરીકે તેને તપે થયા.

(૧૬) અર્તપ્રશ્નીરે (ત્યાર પછી) તે ક્રીલ્લો તોડી પડાવ્યો તથા વેરાણુ કીધો, અને તે જગ્યાએ ગુઝારાન નામનું શેહર બાંધ્યું. (૧૭) હીયાં તેણે આતશબેહરામનો કબલો તાપ્તનશીન કીધો. (૧૮) અને તે ક્રીલ્લામાંનો ખજનો માલ મીલકત, તથા સોનુ રૂપું એક હજાર હંટોપર લાદીને ગુઝાર નામના શેહર તરફ રવાને કીધું. (૧૯) વહી ખુર્જક અને ખુર્જ-આતરને ઘણીજ જનફેશાનીથી લડનારા પેહલવાનોને લાયકનો અર્તપ્રશ્નીરે ઘણો કીમતી બદલો આપ્યો, અને તે શેહર અને તેને લગતા વજ્રકાઓની સરદારી અને હાકિમીથી બેઠ ભાઈઓને બક્ષી.

પ્રકરણ ૯ મું.

(૧) કેરમને મારી નાખ્યા પછી અર્તપ્રશ્નીર ગોબાર તરફ પાછો ફર્યો. (૨) તેનું લશકર અને ખજનો કેરમાનની સરહદ તરફ, અને ખારઝાનની લડાઈ સામે, મોકલવામાં આવ્યાં. (૩) હમણા તેની (યાને અર્તપ્રશ્નીરની) સાથે અર્દવાનના (ચાર) છોકરાઓમાંના બે છોકરાઓ હતા, કે જેઓમાંના બીજા બે જણાઓએ કાબુલના અમીરની દર-બારમાં નાસી જઈને આસરો લીધા હતા.

(૪) છેલ્લા બે ભાઈઓએ પોતાની બેહન કે જેણી અર્ત-પ્રશ્નીરની ચારત હતી તેણીની ઉપર નીચે મુજબનો એક કાગળ લખી મોકલાવ્યો હતો:— “આરતોને લોકો પોતાનો ભેદ નથી ખોલતા તે વાજબી છે; કારણકે જે પાપી અને ખોદાના દુશ્મને નાલાયક રીતે તારા પોતાના અતલગના ખેતીઓને, અને તારા પોતાના નામાંકીત સગાંઓને મારી નાખ્યાં છે, તેઓના ભોત

તું જીવી ગઈ છે. (૫) અને તેથી તારા બે બદબપ્ત ભાઈઓ કે જેઓ દેશનીકાલ હાલતમાં અને લકાઈમાં ગુટાયેલાં શેહરમાં દુઃખ, સખ્તી, ખીક, ધાસ્તી અને અપમાનમાં ગીરફતાર પડેલા છે તેઓ પરની, તેમજ વળી પેલા ખીજ બે તારા કમનસીબ ભાઈઓ કે જેઓને પેલા દગલબાજ મેહરદરજે બંદીખાનામાં કેદ રાખેલા છે, અને જેઓ હુમેશાં જીવ્યા કરતાં મરવું બેહતર સમજે છે, તેઓ પરની તારી પ્યાર અને મોહબતની દરેક નીશાન ગુમ થઈ ગઈ છે. (૬) તારૂં મન પેલા નીમકહરામ સાથે તદન લાગેલું હોવાથી તુને અમારે સાડ કાંઈ દાઝ કે દયા નથી. (૭) જે સપ્ત આ દુન્યામાં હવે પછી કોઈખી (આવી) ઝોરત પર ભડસો રાખે તે માર્યો જવાનો. (૮) હવે તારાથી અમે એવું માગ્યે છીયે કે અમારે માટે તું કાંઈ ઉપાય કર, અને તારા બાપતું, તારા અ-તલગના ખેશીઓનું, તેમજ તારા પોતાના નામાંકીત પુર-ષોનું વેર લેવાને (આ ટક મલવે) ચુકતી ના; આજે મારા વફાદાર સગાઓમાંના એક જણ સાથે મોકલેલું નાશકારક ઝેર તું કબુલ રાખજે; અને ન્યારેખી લાગ આવે ત્યારે પેલા પાપી નીમકહરામને ખાણું ખાવાની આગમચ તું તે પાજે, કે જે પીને તે તરત મરણ પામે, અને જેથી તારા બેહ ભાઈઓનો બંદીખાનામાંથી છુટકારો થાય, અને અમેખી અમારાં વતન, દેશ અને ખુલકમાં પાછા આવ્યે. (આવી કરણીથી) તારો આત્મા બેહસ્તમાં જવા લાયક થશે, તથા તારી કીર્તિ (આ દુન્યામાં) કાયમ રહેશે; અને વલી ખીજ બાનુઓ આ દુન્યામાં તારાં સારાં કામોને ઘણા માન અને વખાણને લાયકના ગણશે. ”

(૯) ન્યારે અર્દવાનની છોકરીએ આવી રીતે ઝેર

સાથ આવેલો ડાગળ જોયો ત્યારે તેણીએ વિચાર કીધો કે
“ મારે આ પ્રમાણે ચાલવું જોઈયે, અને પેલા બે ભાઈઓને બંદી-
ખાનામાંથી છોડવવા જોઈયે.”

(૧૦) એક દહાડે અર્તજ્જીર ઘણો જુખ્યો અને તરસ્યો
થયો, અને શેકારગાહેથી ખાણું ખાવા પોતાને ધરે પાછો ફર્યો;
અને (મેજ ઉપર બેસી) જમવાની બાજુ ધરી રહ્યો કે તેની
સીએ તેને રવા તથા દુધની સાથે પેલાં ઝેરનું ભેલેલું પ્યાલું
આપ્યું, અને બોલી:—“ પેહેલાં તમે આગે પીણું પીજાઓ,
કે જેથી તમારી થાક અને પરસેવો જતો રહેશે અને તમો
પાછા તાજ થશો.”

(૧૧) અર્તજ્જીર પેલું પ્યાલું પોતાના હાથમાં ધરીને પીવા
જતો હતો, તેવામાં અંમ કહે છે કે, બુઝેર્ગ, પવિત્ર, અને કૂતે-
હમંદ આતશ દોબાગ એક રાતા બાજ પક્ષીના તનમાં તે ઝોરડા-
માં ઉડી આવ્યો, અને પોતાની પાંખો રવાથી ભરેલાં પેલાં પ્યા-
લાને મારી, જેથી તમામ પ્યાલું અર્તજ્જીરના હાથમાંથી જમીન-
પર પડી ગયું. (૧૨) અર્તજ્જીર અને તેની ઝોરત આ
જોઈને ગભરાઈ ગયાં. (૧૩) એક બીલાડી અને કુતરો કે જોઈ
ધરમાં હતાં તેઓ ભોંયપર પડેલું રવાનું દુધ ચાટી ગયાં અને
તરતજ મરણ પામ્યાં.

(૧૪) અર્તજ્જીરની ખાતરી થઈ કે, રવાવાલું દુધ તો
તેને મારી નાખવાને માટે ઝેર બનાવેલું હતું. (૧૫)
તરતજ તેણે વડા મોખદને બોલાવી મંગાવ્યો, અને તેને
સવાલ કીધો કે:—“ ઓ અઝેરપત ! જે કોઈ અબલા પોતાના
ખાવંદનો જન લેવાની કાશેશ કરે તેને માટે તું શું ધારે-
છે ? અને તેણીને શું કરવું જોઈયે ? ”

(૧૬) પેલા દસ્તુરે જવાબ આપ્યો:—“તું અમર રહેજે ! તારી મુરાદ પાર પડજે ! તેણી કે જે પોતાના ધણીની જીદગી લેવાની કાસેશ કરે તે મોતની સજાને પાત્ર છે, વાસ્તે તેણીને મારી નાખવી જોઈયે.”

(૧૭) અર્તપ્રશ્નીરે હુકમ કીધો:—“આજે બુરાં કર્તુકની બદગુર સ્ત્રી, જેણી બુરાં માખાપથી અવતરેલી છે, તેણીને જલ્લાદ આગલ લઈ જઈને મારી નાખવાનો હોકમ આપ.”

(૧૮) પેલો દસ્તુર રાજની સ્ત્રીનો હાથ પકડી દરબાર છોડી ગયો. (૧૯) તેણીએ (દસ્તુરને) કહ્યું:—“અર્તપ્રશ્નીરને જણાવો કે આજે હું સાત મહીના થયા હમેલદાર છેહ; અગરજો હું કટલ થવાને લાયક હોહ તો શું આ બચ્ચું કે જે હજુર મારા પેટમાં છે તેખી મોતની સજાને વળી લાયક છે ?

(૨૦) જ્યારે દસ્તુરે આવા સંખુનો સાંભળ્યા ત્યારે તે અર્તપ્રશ્નીર આગલ પાછો ગયો અને બોલ્યો:—“તું અમર રહેજે ! આજે આરત હમેલદાર છે, માટે જ્યાં સુધી તેણી તે ફરજંદનો જન્મ નહીં આપે ત્યાં સુધી તેણીને મારી નાખવી નહીં જોઈયે; કારણ કે તેણી મગરબન ગુનાહને લાયકની થઈ છે, વાસ્તે જે બાળક તારા તોખમથી તેણીના પેટમાં છે તેને એ ગુનાહને લાયક ગણીને મારી નાખવું ન જોઈયે.”

(૨૧) અર્તપ્રશ્નીર પોતાના ક્રોધમાંજ હતો તેથી ચીરકાને બોલ્યો:—“એક પલખી હીયાં હશે ના રેહ, તેણીને કટલ કરાવ.”

(૨૨) પેલા દસ્તુરે જોયું કે અર્તપ્રશ્નીર ધણો ગુસ્સે થયેલો છે (તેથી આવો હુકમ કરે છે), પણ તેને તે (કામ) નો ખસ્તાવો (લવિધ્યમાં) કરવો પડશે; જે (વિચાર) થી તે સ્ત્રીને

તેણે કટલ કરવા કીધી નહી, પણ તેણીને પોતાને ધરે લઈ જઈ ત્યાં છુપી રીતે રાખી. (૨૩) પછી તેણે પોતાની ઓરતને કહ્યું:— “ આ બાઈને માન બરેલી હાલતમાં તું રાખજે, અને કાઠને પણ તેણી વિશે કાંઈ હકીકત કહેતી ના. ”

(૨૪) જ્યારે જનવાનો વખત નજદીક આવ્યો ત્યારે પેલી રાણીએ એક ઘણાજ લાયક બેટાનો જન્મ આપ્યો. (૨૫) તેનું નામ પેલા મોબદે ‘ ચહપુર ’ રાખ્યું, અને સાત વરસ સુધી (પોતાને ધરે) તેને ઉધારીને મોટો કીધો.

પ્રકરણ ૧૦ મું.

એક હહાડો અર્તખશીર શેકારે ગયો, અને પોતાના ઘોડાને એક સાબરીની પુઠે બેઠાંકાવ્યો; પણ તેણીનો બેઠ્યો સાબર અર્તખશીરની સામે થયો, અને તેના તીરના જખમ પોતાના તન ઉપર લઈ, પોતાનો જન આપી, પેલી માઠાને છુટી કીધી. (૨) અર્તખશીરે તે નરને ઠાર કરી, તેનાં બચ્યાં તરફ ઘોડો દોડાવ્યો. (૩) સાબરીએ પોતાનાં બચ્યાં સામે ઘોડો બેઠાંકાવતો (બેવો) અર્તખશીરને બેથો, કે તરત તેણી પોતે વચમાં આડી પડી, પોતાનો જન આપી, પોતાના બચ્યાને બચાવ્યું.

(૪) અર્તખશીર આવો બનાવ બેઠને ઈબ હમો રહ્યો; તેનું કીલ અંદર ખાણેથી બલવા લાગ્યું, અને થોડો વાર પછી પોતાના ઘોડાને તે જગ્યાએથી (પોતાના મહેલ તરફ) ફેરવીને મનમાં આવો વિચાર કરતો આગલ ચાલ્યો :— “ માણસ જાત પર અક્સોસ હોજે ! આજે મુગાં અને વાચા વગરના મુર્ખ ચોપગાં જનવરોનો દાખલો તેઓએ લેવો બેઠયે, કે જે જનવરો એક ખીજાં તરફ કેટલાં વફાદાર છે અને પોતાની માઠા અથવા તો

અચ્ચાને ખાતર પોતાનો જન કેવો ફીડા કરે છે.” (૫) તરતજ ખેતાની સ્ત્રીના હમેલ વિશેની તેને યાદ આવી, અને (મહેલમાં દાખલ થતાં) ઘોડાપર બેઠેલાએજ એક પોકાર કરી હાથે મારી.

(૬) લશકરી અમલદારો, ઉમરાવો, અમીરો અને શાહ-બ્રાદરો (જેઓ તેની આગલ હતા તેઓ) એ જ્યારે આવી રીતનો મામલો જોયો, ત્યારે તેઓ (થોડોક વખત) ગભરાતમાં રહ્યા, અને વડા મોખદની આગલ જઈ પુછવા લાગ્યા:—“અર્તપ્શીરને આવા હુકમ ચેહરે દલગીર, ગમગીન અને દુઃખી થવાનું કારણ શું હશે, તથા એકલો આ પ્રમાણે રડણુ શા માટે કરતો હશે ?”

(૭) મોખદાન મોખદ, ઈરાનના લશકરનો સેનાધીપતિ, પાદશાહના હજુરી પેહલવાનોનો વડો, મુખ્ય મુન્શીઓ, અને શાહબ્રાદરોનો નીતિધર્મશિક્ષક, અર્તપ્શીરની હજુરમાં જઈ તેને પગે પડી, સર. નમાવીને, બોલ્યા:—“ તમો અમર રહેજો ! મેહરબાની કરી આવી રીતે ઉદાસ ના થાઓ, અને તમારાં દીલને આજુરદે ના કરો; કારણકે જો તમારાપર આવી પડેલાં દુઃખને દુર કરવાનો ઇલાજ માણસ અતથી થઈ શકે તો તે અમોને તમો જાહેર કરો, કે જો ને સાડ અમે અમાઈ તન, મન, દોલત, ધન, ખઠરાં, છોકરાં, સઘણું તમારી ઉપર ફીડા કર્યે અને તે કામ ખજા લાવયે; પણ કદાચ તે એવી મુસ્તીખત હોય કે જેનો ઇલાજ અમારેથી થઈ ન શકે તો (તે વિશે) તમો પોતે ગમગીન ના થાઓ, અને અમો જેઓ આંખે મુલકની પ્રજા ફીચે તેઓને શોકાતુર અને દલગીર ના કરો.”

(૮) અર્તપ્શીરે જવાબ આપ્યો:— “ કાંઈખી દુઃખકારક ખનાવ મારા બાળમાં હમણા બન્યો નથી; પણ આજે સવારે જંગલમાં મુર્ગ, જામા વગરના, તથા મુર્ખ જનવરોને

ચોકસ હાલતમાં મેં જોયાં કે જેથી મારી જ્યારત અને જે નીહોંષ બાળક કે તેણીના પેટમાં હતું, અને જેઓને મારી નાખવાને મેં હોકમ તથા ન્યાય આપ્યો હતો, તેની મને યાદ આવી; એવું જખુન પાપ મારાથી થઈ ગયું જેનો મારા રવાનને જવાબ આપવો પડશે.”

(૯) પેલા મોબદાન મોબદે (યાને વડા મોબદે) જોયું કે અર્તપ્રશીર પોતાના કર્તુકનો હવે પસ્તાવો કરે છે, ત્યારે તે પાદશાહને પગે પડ્યો, અને બોલ્યો:—“તમે અમર રહેજો ! તમે હોકમ કરો કે મર્જરઝાન ગુનેહગારને, યાને રાજનું ફરમાન તોડનારાઓને, જેવી સજા લાયકની છે તેવી સજા મને કરે.”

(૧૦) અર્તપ્રશીર બોલ્યો:—“તું એમ કાંઈ કહે છે ? તારાથી શું ગુનાહ થયો છે ?”

(૧૧) મોબદાન મોબદે જવાબ વાલ્યો:—“જે જ્યારતને તેનાં બચ્ચાં સુધાં તમેએ કટલ કરવાનો હોકમ આપ્યો હતો, તેણીને અમેએ મારી નાખી નથી; તેણીએ એક બેટાનો જન્મ આપ્યો છે, કે જે બેટો બીજાં સંધર્ષાં નવાં જન્મેલાં બચ્ચાંઓ અને શાહઝાદાઓ કરતાં વધારે ખુબસુરત અને લાયક છે.”

(૧૨) અર્તપ્રશીરે અચરત થઈને કહ્યું:—“તું શું બોલે છે ?”

(૧૩) પેલા દસ્તુરે ફરીને ઉત્તર આપ્યો:—“તમે અમર રહેજો ! જેમ હમણાં મેં તમોને કહ્યું તેમજ બન્યું છે.”

(૧૪) જે ઉપરથી અર્તપ્રશીરે (પોતાના હજુરી માણસોને) હોકમ દીધો:—“માણક, પાદશાહને લાયકના મોતી, અને જાગેર સાથની ઉમદા બેટોની દસ્તુરને બક્ષેશ કરો.”

(૧૫) (એવામાં) તરતજ એક જણ શાહપુરને લઈને (દરબારની) અંદર દાખલ થયો.

(૧૬) બ્યારે અર્તખ્શીરે પોતાના દીકરા શાહપુરને બેયો ત્યારે તે પાક દાદારની યાદ કરી નમ્યો, અને અહુરમઝદ, અમે-શાસ્પદો, કયાની પાદશાહોના ખોરેહ (ના મવકલ યજ્ઞ) ની, અને પવિત્ર આતશોના ફતેહમંદ પાદશાહની તરફ શુકરચુબરી કરીને બોલ્યો:—“ જે (બક્ષેશ) મને (હમણા) મલ્લી છે, તે (વી બક્ષેશ) કોઈ આગલા રાજા કે શેહનશાહના તકદીરથી તેને મલ્લી નથી; કારણ કે એવો કાણુ સખ્સ થઈ ગયો છે કે જે આ મારાં ખુબસુરત બાળકની માફક સોશયોસના હજારાની આગમચ, તથા રસ્તાખીઝના અને તનપસીનના વખતની આગમચ, મુવેલો જીવતો થયો હોય ?”

(૧૭) ત્યાંની સરહદમાં તેણે એક શેહર વસાવવાનો હોકમ આપ્યો, કે જે શેહરને ‘રાયેઈ ચહપુર’ (શાહપુરની ઇવણી) કરીને કહે છે. (૧૮) વળી તે શેહરમાં તેણે આતશબેહરામ તખ્તનશીન કરાવ્યા, અને તે પાક આતશોના પાદશાહના મકાનમાં ઘણોક ધન અને ખજનો મોકલાવ્યો, તથા ત્યાં ઘણીક દીનને લગતી સવાબકાર ક્રિયાઓ ચાલુ કરવાને ફરમાવ્યું.

મકરણુ ૧૧ મું.

(૧) આ બનાવ પછી અર્તખ્શીરે બુદ્દી બુદ્દી સરહદો તરફ જઈને ઈરાન દેશના મુખ્ય રાજાઓ સાથે ઘણીક ખુબખાર લકાઈઓ કીધી. (૨) એક બાબુની સરહદને તે સાંત અને ખંદોખસ્તી ભરેલી હાલતમાં બેવો લાવતો હતો, કે તરતજ બીજી બાબુએથી તેની સામે બલવો અને નાફરમાનીનો બુંડો લોકો ઉઠાવતા હતા.

(૩) આ સખબને લીધે તેણે પોતાની ધણીકે દોષત ખરચી નાખી, અને મનમાં આવો અંદેશો કરવા લાગ્યો:—“શું ઈરાનનો મુલક મારી એકલાની પાદશાહી તલે લાવવાનું મારાં નસીબમાં નેમેલું નથી?” (૪) અને તે ઉપરથી તેને આ ખ્યાલ આવ્યો:—“ઈરાન દેશની પાદશાહી કરવાનું મારાં નસીબમાં નથી કે કેમ, તે વિશે મારે કેટલાક દાનાવો અને ડાલા રાખ્યો, જેઓ બવિધ્ય જેનારા હોય, તેઓની મથવરત પુછવી જોઈયે; જે મારા નસીબમાં એવું ન હોય તો મારાં (હાલનાં) નસીબના હીસ્સાથી મારે સંતોષી રહેવું જોઈયે, અને આવી લઘઈ તથા પુનરેજી છોડી દેઈ, તથા આ દુન્યાની જેહમત તર્ક કરી, આસા-યશમાં મારો વખત મને ગુજારવો જોઈયે.”

(૫) તેણે પોતાના એક વીશાસુ ખેદમતગારને ઈરાનનો મુલક એકજ પાદશાહના તાબા તલે આવશે કે નહીં તે વિશેનો હીંદના કઈત (રાજ) ને સવાલ પુછવા રવાને કીધો.

(૬) જ્યારે અર્તખશીરનો કાસદ હીંદુસ્તાનના કઈત પાસ જઈ પોહ્યો ત્યારે તે જ્ઞેશીરાજે, પેલો કાસદ પોતાના પેગામથી તેને વાકેફ કરે તે આગમચ તેને (અર્તખશીરના) સંદેશાની મતલબ કહી લીધી:—“તુને પારસીઓના પાદશાહે શું આ સવાલ પુછવા મોકલ્યો છે:—‘ઈરાનના મુલકની પાદશાહી મને એકલાને મલી શકશે કે નહીં?’” (૭) તરત તું પાછો ફર અને તેને જઈને આ મારો જવાબ કહે:—‘આવી પાદશાહી તે શખ્સને મલશે કે જે બે જુદાં કુટુંબોથી જન્મ લેશે, જેમાંનું એક કુટુંબ તારું પોતાનું છે, અને બીજું અનોરોપાતના બેટા મિત્રોકનું છે, તે શખ્સ સીવાય કોઈ બીજે (આવી) પાદશાહી મોગવશે નહીં.’”

(૮) પેલો કાસદ અર્તખશીરની હજુરમાં પાછો આવ્યો, અને

હીંદુસ્તાનના કહતે કરેલા ખુલાસાથી તેને વાકેફ થીયો. (૯) તેના સપ્તનો સાંભળતાંને વાર અર્તજ્ઞીર બોલી ઉઠ્યો:—
 “એવો દહાડો નહીં આવે કે જ્યારે પાપી રવાનવાલા મિત્રોક-
 ની આલાદથી ઉતરેલો કાઠ ચમ્પ્સ ઈરાનના મુલકમાં એક આપ-
 અખત્યાર પાદશાહ થાય; કારણ કે એક પાપી અને દીતુરી
 આલાદથી ઉતરેલો મિત્રોક પોતે મારો દુશ્મન હતો, અને તેના
 ફરજદા કે જેઓ જીવતાં છે તેઓ મારાં તેમજ મારાં ફરજદાના
 દુશ્મન છે; તેથી એવો અંદેશો મને આવે છે કે જે મિત્રોકના
 વારસો બળવાન થશે, અને તેઓના આપનો ક્રીનો લેવાને
 આહરે, તો મારાં ફરજદાને દુઃખ દીધા વીના તેઓ રહેશે નહીં.”

(૧૦) ગુસ્સા અને ક્રીનાથી ઉસકેરાઈને અર્તજ્ઞીર મિત્રોકના
 ઘર આગલ ગયો, અને તેના સઘળાં છોકરાઓને માર મારી, યા
 હથ્યારના જખમથી ધાયલ કરી, મારી નાખવાનો તેણે હોકમ
 થીયો. (૧૧) મિત્રોકની એક તણ વરસની છોકરી હતી, કે જેણી-
 ને તે ગામડાના પટેલે મિત્રોકના ઘરમાંથી છુપી રીતે લઈ જઈને
 એક ખેડુતને પાલવા અને પોષણ કરવા સોંપી હતી. (૧૨)
 પેલા ખેડુતે એ પ્રમાણે તેણીને પાલી હતી, અને ઘણી સારી રીતે
 તેણીની માવજત કરી ઉધારી હતી. (૧૩) કેટલાંક વરસ
 ગુજરવા પછી તેણી આરતની ઉમ્મરમાં આવી, અને તેણીનું
 સરીર એટલું તો ખુબસુરત થયું અને તેણીનો દેખાવ, તેણીનું
 જ્વેર, આલાદી અને કૌવત એટલું બધું ખીલ્યું હતું, કે બધી
 આરતોમાં તેણી સહથી ખુબસુરત તથા વખણાયલી ગણાતી હતી.

પ્રકરણ ૧૨ મું.

(૧) કુદરત અને વખતના નેમવાં પ્રમાણે એક દહાડે અર્ત-
 જ્ઞીરના દીકરા શાહપુરને સેકારે જતાં તે (પાતુના) સેહર તરફથી

જયું થયું, અને શેકાર કીધા પછી તે પોતે નવ ઘોડેસવારો સાથે પાછો ફરતાં જ વજ્રદ્રામાં પેલી બાનુ રહેતી હતી ત્યાં આવી લાગ્યો. (૨) ખેડુતની (કહેવાતી) દીકરી કુવામાંથી પાણી કાઢી ઘેરોને પાતી હતી. (૩) ખેડુત કાંઈ કામ સર બાહર ગયેલો હતો.

(૪) પેલી કુમારી બાનુ શાહપુર અને તેના સવારોને બેતાને વાર તરતજ ઉભી થઈ, અને સર નમાવી બોલી:—“તંદરેસ્તી, નેકી, અને આશીશ સાથે તું ભલે પધાર્યો ! મેહરબાની કરી અહીયાં બેસીને તું આસાયશ લે, કારણ કે આ જગ્યા ખુશનુમા છે, અને ઝાડોની ગટા અહીયાં થંકક આપેતેવી છે; વળી હમણા તાપનો વખત છે તેથી હું કુવામાંથી પાણી કઢાડી આપું, તે તમો પીઓ, તથા તમારા ઘોડાઓને પાઓ.”

(૫) થાક, જીખ, અને તરસને લીધે શાહપુર કંટાળેલો હતો, તેથી તેણે તે બાનુને જવાબ કીધો:—“અમો અમારે માટે પાણી કધાવીશું, તમને પોતાને તસદી લેવાની કાંઈ જરૂર નથી.” (૬) (આ સખુનો સાંભળી) તેણી દલગીર થઈને ચાલી ગઈ, અને દુર જઈને બેઠી.

(૭) શાહપુરે ઘોડેસવારોને પછી હોકમ કીધો:—“કુવામાંથી પખાળે પાણી ખેંચી કઢાડો, કે તે આપણે પીજીએ, અને જનવ-રોનેખી તમો પાઓ.” (૮) ઘોડેસવારોએ તે પ્રમાણે (પાણી કઢાડવા) કુવામાં પખાળ નાખી, પણ પખાળ મોટી હોવાને લીધે તેઓથી તે પાણીની ભરેલી ઉપર ખેંચી શકાઈ નહી. (૯) પેલી બાનુ આ બનાવ દુરથી બેતી હતી.

(૧૦) બ્યારે શાહપુરે બેયું કે તેના સવારો કુવામાંથી પખાળ કાઢી નહી શકતા, ત્યારે તે ગુસ્સે થઈને કુવાની પાર આ-

ગલ મથો અને સવાશેને ધમકાવીને કહેવા લાગ્યો:— “ તમા-
રાપર સરમ અને લ્યાનત હોએ! તમે એક બાયડી કરતાંબી
ઝોઝાં કૌવતના અને હારતા ગુણના છેઓ. ” (૧૧) (એટલું
કહીને) શાહપુરે તેઓના હાથમાંથી દોરડું ખેંચી લીધું, અને
ઝેરથી કુવામાંથી પખાળ ખેંચી કહાડી.

(૧૨) શાહપુરનું ઝેર, ચાલાકી અને કૌવત આ
પ્રમાણે બેઈ પેલી કન્યા અચરત પામી. (૧૩) અને ઝે-
રને વાર, પોતાની જવાનીના બલ, હુશયારી અને ઝેરથી
તેણીએબી કુવામાંથી તેજ પખાળ (પાણીની ભરેલી) ખેંચી
કહાડી, અને શાહપુર આગલ દોડી જઈ, નમીને સલામ કીધી,
તથા આશીર્વાદ દઈ આ સખુનો બોલી:— “ અર્તજ્ઞીરના દીકરા
અને (દુન્યાના) સર્વેથી સરસ પેહલવાન, શાહપુર, તમે અમર
(યાને સુખી) રહેએ! ”

(૧૪) આવા દુન્યાના સખુનો સાંભળી શાહપુર હસી
પડ્યો, અને પેલી બાનુને સવાલ કીધો:— “ તું કેમ બણે છે કે
હું શાહપુર છેઉં ? ”

(૧૫) બાનુએ જવાબ આપ્યો:— “ મારા સાંભળવામાં આવ્યું
છે કે ઈરાન દેશમાં અર્તજ્ઞીરના બેટા શાહપુરની સાથે ઝેર,
મર્દાનગી, ખુબસુરતી, કદાવરી અને ચાલાકીમાં બરાબરી કરી
શકે એવો કોઈ પણ ઘોડેસ્વાર (પેહલવાન) હેયાત નથી. ”

(૧૬) શાહપુરે તે ઉપરથી બાનુને પુછ્યું:— “ મને સાચું
કહે કે તું કોણનું દુરબંદ છે ? ”

(૧૭) બાનુ બોલી:— “ જે ખેડુત આ ગામડામાં રહેછે તેની
હું દીકરી થાઉં છું. ”

(૧૮) શાહપુરે દીકરા કીધો:— “ તું સાચું કહેતી નથી, કારણકે

એક ખેડુતની છોકરીમાં તારા જેવી ચંચલાઈ, ભેર, ચાલવાની લયન, અને સલુકાઈ નહીં હોય; હવે ન્યાં સુધી તું સાચું બોલશે નહીં ત્યાં સુધી હું તારૂં કહેલું માનવાનો નહીં."

(૧૯) પેલી બાનુએ કહ્યું: "જે તું મારો જન બચાવવાનો કાલ આપે તો હું તુંને ખરેખર કહું."

(૨૦) શાહપુર*:- "(હું તુંને) ઈજ થવા નહીં દેઉં, તું બીહના."

(૨૧) બાનુ*:- "હું અનોરોપાતના બેટા મિલોકની દીકરી છેઉં, અને અર્તખશીરની ધાસ્તીને લીધે મને આ જગ્યાએ લાવવામાં આવી છે; મિલોકના સાત છોકરાઓમાંનું કાઈબી હાલ મારા સીવાય હોયત નથી."

(૨૨) શાહપુરે પેલા ખેડુતને પોતાની આગલ બોલાવ્યે, પેલી બાનુને પોતાની મહેરદાર તરીકે કબુલ રાખી, તેણીની સાથે પોતાના લગ્ન કીધાં, અને તે રાત તેણીની સાથે ત્યાંજ ગુબરી.

(૨૩) આદમીની પેઢાયથ અને કુદરતના કાયદા પ્રમાણે તેજ રાતે તેણીને શાહપુરના બેટા હોરમઝદના હમેલ રહ્યા.

(૨૪) શાહપુરે તેણીને પાદશાહી દરબાજા અને માન સાથે ત્યાં રાખી હતી, અને તેણીને પેટે શાહપુરના બેટા હોરમઝદનો જન્મ થયો હતો.

પ્રકરણ ૧૩ મું.

(૧) હોરમઝદ સાત વરસનો થયો ત્યાં સુધી શાહપુરે તેને પોતાના બાપથી છુપો રાખ્યો હતો. (૨) એક દહાડે હોરમઝદ અર્તખશીરના ખાનદાનના જવાનો અને શાહઆદાઓ સાથે થોડાની સરતના રસ્તા ઉપર ચોગાનની રમત રમતો હતો. (૩) ન્યાં

અર્તપ્રશ્નીર, - (ઈરાનનો) મોખદાન મોખદ, લશ્કરી સેનાધીપતિ, અને ઘણાક હમરાવો, અને અમીરો સાથે, બેસીને ધ્યાનથી તેઓની રમત બેતો હતો.

(૪) હોરમઝદ અને તેના જવાન સોબતીઓ ઘોડેસવારીની રમતમાં ફતેહમંદ અને એકા હતા. (૫) તેથી તેઓ-માંના એક યોગાનની લાકડીથી એક દડો એવો તો બેરથી માર્યો, કે તે દડો અર્તપ્રશ્નીરની બાબુએ જઈ પડ્યો; પણ અર્તપ્રશ્નીર કંઈ બણતો નહીં હોય તેમ બેસી રહ્યો. (૬) પેલા જવાનો દંગ થઈ મુઠે મોઢે ઉભા રહ્યા, અને અર્તપ્રશ્નીરના તાપને લીધે કા-ઈએ તેની આગલ પોતાનો ઘોડો દોડાવવાની હીમત કીધી નહીં. (૭) પણ હોરમઝદ બહાદુરીથી તેની નજદીક દોડ્યો, અને દડાને હથે ઉડારીને હીમતથી પાછો માર્યો, અને ખુશાલીનો પોકાર કીધો.

(૮) અર્તપ્રશ્નીરે હાજર રહેલાઓને પુછ્યું:—“આએ કાણનો છોકરો છે ?”

(૯) તેઓ સઘળાઓએ કહ્યું:—“તમે અમર રહેજો! અમે આએ છોકરાને ઝાળખતા નથી.”

(૧૦) અર્તપ્રશ્નીરે એક જણને મોકલીને પેલા છોકરાને પોતાની આગલ બેલાવી મંગાવ્યો, અને પુછ્યું:—“તું કાણનો છોકરો છે ?”

(૧૧) હોરમઝદે જવાબ આપ્યો:—“હું શાહપુરનો બેટો છેહું.”

(૧૨) તરતજ તેણે (યાને અર્તપ્રશ્નીરે) એક ચપ્પને મોકલાવીને શાહપુરને પોતાની આગલ બેલાવી પુછ્યું:—“આએ કાણનો છોકરો છે ?”

(૧૩) શાહપુર પોતાને સાડ માફી આહી બોલ્યો:—“અમે અર્તપ્રશીર! તમે મને માફ કરજો.” (૧૪) જે અરજ અર્તપ્રશીરે કબુલ રાખી હતી.

(૧૫) ત્યાર પછી શાહપુરે ખોલાસો કીધો:—“તમે અમર રહેજો! આમે મારો પોતાનો બેટો છે; આજે ધણીક વરસ થયાં મેં એને તમારાથી છુપો રાખ્યો હતો.”

(૧૬) અર્તપ્રશીરે (ગુસ્સે થઈ) કહ્યું:—“શા વાસ્તે આવાં નેક ફરજદને અનધર્તી રીતે સાત વરસ સુધી તે મારેથી છુપું રાખ્યું?”

(૧૭) (આટલું કહીને) તેણે હોરમઝદને ધ્યાર અને માનથી પોતાની નજદીક બોલાવ્યો, અને ધણીક ભેટો અને ધણીક પાદશાહી પોશાકો તેને આપ્યા; અને ખોદાના શુકરાના કીધા. (૧૮) તેણે (મજલસના લોકો તરફ જઈ) કહ્યું:—“પેલા હીંદુઓના કઈત રાજ્યે જેમ વર્તયું હતું તેમજ થયું.”

(૧૯) પછી જ્યારે હોરમઝદ પાદશાહ થયો, ત્યારે આખો ઈરાનનો મુલક ફરીથી એકજ પાદશાહની સરદારી તલે લાવવાને તે શક્તિવાન થયો હતો, અને જુદી જુદી સરહદના મુખ્ય પાદશાહોને પોતાના તાબા હેઠળ તે લાવી રાખ્યો હતો. (૨૦) તેણે રૂમ અને હીંદુસ્તાનના દેશો પાસેથી ખંડણી માગી હતી, અને ઈરાનના મુલકને આગલના કરતાં વધારે સોભાયમાન, ટૂંકવાયલો, અને પ્રખ્યાત બનાવ્યો હતો. (૨૧) રૂમનો શેહનશાહ, કાબુલનો ‘તાખ’, હીંદુઓનો રાજા, તુર્કીઓનો ખાકાન, અને બીજા મુલકોના પાદશાહો શીરીન જખાનથી દુઆ ગુજારવા તે (શેહનશાહ) ની ફરબારમાં આવતા હતા.

અસલ નકલની સેવટે આવેલું લખાણ.

(૧) ખુશી, ખુરરમી અને સંતોષ સાથે આ ક્રેતાબ પુરી કીધી છે. (૨) પાદશાહેનો પાદશાહ તથા પાપકનો બેટો, અર્તજ્ઞીર, (તેમજ) પાદશાહેનો પાદશાહ તથા અર્તજ્ઞીરનો બેટો, શાહપુર, (તેમજ) પાદશાહેનો પાદશાહ તથા શાહપુરનો બેટો, હોરમઝદ અમર્ગ રહેજો ! (૩) અનોશીહરવાન મિલોઆવાન (મેહર-ખાન) નો બેટો ફસ્તમ, જેણે આગ્રે નકલ લખી છે, તેખી એવો (અમર્ગ), અને વધારે એવો (અમર્ગ) થજો ! આમીન.

۱. *va* *ôl Sâsân yehabûnt hûmand*, aîgh *patmûzan*
Sâsân hamgûnê kard. (19) *Va Pâpak Sâsân râ framûd aîgh vad*
chand yôm pavan khûrishne i dârishne, nyok va sajâkvâr parvard.
 ۲. *Avash âkhar bentman i nafshman pavan nishmanih dâd, va*
min Sâsân âvâyed yehevûntan râ bân zimân zak kanizak âpûstan
yehevûnt, va Artakhshîr azash zarkhûnt.
 ۳. *Pâpak amatash tan bahâr va châpûkîh i Artakhshîr*
barâ khaditûnt, khavîtûnast aîgh:—Zak khelmû ziam khadî-
tûnt, râst yehevûnt. (22) *Avash Artakhshîr pavan frazandash¹*
mekadlûnt, va garâmig dâsht, va parvard. (23) *Va amat ôl dâd*
i aôgâm i frâhang yâmtûnt, pavan dapîrîh va asvabârih va
avâig frâhang aêdûn frâkht, aîgh bân Pârs nâmig yehevûnt.

1. Perhaps *frazandîh* 'a child,' where *îh* is used in the sense of *ô* 'one.'

۱. ملهس-ط ۱ راک ۲ ک ۲ ملهسور ۳ سبط ۴ ک
 ترل ۵ سسور: (33) ۱ ملهس-ط ۲ ع لعلو ملط سسور
 ۱ ترل ۲ سسور ۳ س سبط ۴ ا مل ۵ س-و-و ۶ ع اکلور
 ۱ لعلظ ۲ و ۳ راک ۴ ا ترل ۵ ع و ۶ سسور:
 (34) ملهسور ۱ سسور ۲ لاس ۳ سسور ۴ سسور ۵ سسور
 کسور ۶ ک و ۷ و ۸ سسور ۹ سسور ۱۰ سسور ۱۱ سسور
 کسور ۱۲ و ۱۳: (35) ملهس-ط ترل ۱ سسور ۲ و ۳ سسور:
 (36) راک ۱ ملهسور ترل ۲ سسور ۳ لک ۴ و ۵ سسور:
 (37) ملهس-ط ۱ سسور ۲ سسور ۳ سسور ۴ سسور ۵ سسور
 سسور ۶ سسور ۷ سسور ۸ سسور ۹ سسور ۱۰ سسور
 سسور ۱۱ سسور ۱۲ سسور ۱۳ سسور ۱۴ سسور ۱۵ سسور
 ترل ۱۶ سسور ۱۷ ل ۱۸ ل ۱۹ ل ۲۰ ل ۲۱ ل ۲۲ ل ۲۳ ل ۲۴ ل ۲۵ ل ۲۶ ل ۲۷ ل ۲۸ ل ۲۹ ل ۳۰ ل

va Artakhshir va benman i mas i Ardavân min âkhar i zak gûr
 tâkht. (33) Va Artakhshir bân rasid tîr-i aêdûn ôl gûr makhi-
 tûnt aigh tîr vad par pavan ashkamb bân vazlûnt, va dedîgar
 sù barâ vidard, va gûr madam jivâk yemitûnt. (34) Ardavân va
 asvabârân frâj yâmtûnt hûmand, va amatehân zanishne pavan zak
 âinîné did avad medammûnast, va pûrsid aigh:—Denman zan-
 ishne mûn kard? (35) Artakhshir gûft aigh:—Li kard hûmanam.
 (36) Benman i Ardavân gûft aigh:—Lâ, meman li kard hûma-
 nam. (37) Artakhshir aishma girast; avash ôl benman i Ardavân
 gûft aigh:—Hûnar va mardângih pavan stahmbagih va dûsh-
 ramih va kadbâ adâdistânih ôl nafshman kardan lâ tôbân; denman
 dasht nyôk, va gûr li-tamman kabad, li va lak li-tamman dedîgar

1. P. ۵۵ — 2. D. ۴۱۱ ; P. ۴۱۱ — 3. D., P. ۴۱۱ — 4.

So D.; P. ۴۱۱ — 5. D., P. ۴۱۱.

1. 𐭠𐭣𐭥𐭥𐭥𐭥 𐭠𐭣𐭥𐭥𐭥𐭥 𐭠𐭣𐭥𐭥𐭥𐭥 𐭠𐭣𐭥𐭥𐭥𐭥 𐭠𐭣𐭥𐭥𐭥𐭥 (38) 𐭠𐭣𐭥𐭥𐭥𐭥
𐭠𐭣𐭥𐭥𐭥𐭥 𐭠𐭣𐭥𐭥𐭥𐭥 𐭠𐭣𐭥𐭥𐭥𐭥 𐭠𐭣𐭥𐭥𐭥𐭥 𐭠𐭣𐭥𐭥𐭥𐭥
𐭠𐭣𐭥𐭥𐭥𐭥 𐭠𐭣𐭥𐭥𐭥𐭥 𐭠𐭣𐭥𐭥𐭥𐭥 (39) 𐭠𐭣𐭥𐭥𐭥𐭥
𐭠𐭣𐭥𐭥𐭥𐭥 𐭠𐭣𐭥𐭥𐭥𐭥 𐭠𐭣𐭥𐭥𐭥𐭥 𐭠𐭣𐭥𐭥𐭥𐭥 𐭠𐭣𐭥𐭥𐭥𐭥
𐭠𐭣𐭥𐭥𐭥𐭥 𐭠𐭣𐭥𐭥𐭥𐭥 𐭠𐭣𐭥𐭥𐭥𐭥 𐭠𐭣𐭥𐭥𐭥𐭥 𐭠𐭣𐭥𐭥𐭥𐭥
𐭠𐭣𐭥𐭥𐭥𐭥 𐭠𐭣𐭥𐭥𐭥𐭥 𐭠𐭣𐭥𐭥𐭥𐭥 𐭠𐭣𐭥𐭥𐭥𐭥 𐭠𐭣𐭥𐭥𐭥𐭥

(40) 𐭠𐭣𐭥𐭥𐭥𐭥 𐭠𐭣𐭥𐭥𐭥𐭥 𐭠𐭣𐭥𐭥𐭥𐭥 𐭠𐭣𐭥𐭥𐭥𐭥
𐭠𐭣𐭥𐭥𐭥𐭥 𐭠𐭣𐭥𐭥𐭥𐭥 𐭠𐭣𐭥𐭥𐭥𐭥 𐭠𐭣𐭥𐭥𐭥𐭥 𐭠𐭣𐭥𐭥𐭥𐭥
𐭠𐭣𐭥𐭥𐭥𐭥 𐭠𐭣𐭥𐭥𐭥𐭥 (41) 𐭠𐭣𐭥𐭥𐭥𐭥 𐭠𐭣𐭥𐭥𐭥𐭥
𐭠𐭣𐭥𐭥𐭥𐭥 (42) 𐭠𐭣𐭥𐭥𐭥𐭥 𐭠𐭣𐭥𐭥𐭥𐭥 𐭠𐭣𐭥𐭥𐭥𐭥
𐭠𐭣𐭥𐭥𐭥𐭥 𐭠𐭣𐭥𐭥𐭥𐭥 𐭠𐭣𐭥𐭥𐭥𐭥 𐭠𐭣𐭥𐭥𐭥𐭥 𐭠𐭣𐭥𐭥𐭥𐭥

azmâyishné vabîdûnim; nyôkîh va saryâ va châpûkîh pavan khaditûnt yâityûnim. (38) Ardavân min zak dûshkhvâr medam-mûnast, va âkhar min zak Artakhshîr lâ shedkûnt ôl sûsyâ yetîbûnast. (39) Avash Artakhshîr râ ôl âkhûr î stôrân firistad va framûd aîgh: Nigîr aîgh yôm va lêlyâ min nazdik î stôrân ôl nakhchîr va chûpâân va frâhangistân lâ vazlûnih.

(40) Artakhshîr khavîtûnast aîgh Ardavân dûsh-chashmîh va vadkâmagîh râ yemalêlûnêd; avash bèn zamân dâdistân ohêgûn bûd nâmê ôl Pâpak nipisht. (41) Pâpak amatash nâmê did, andûhgîn yehevûnt. (42) Avash pavan paskhûn ôl Artakhshîr kard nipisht aîgh: Lak lâ dânakîhâ kard, amat

1. Better 𐭠𐭣𐭥𐭥𐭥𐭥 'manliness'—2. So P.; D. 𐭠𐭣𐭥𐭥𐭥𐭥—3. P. 𐭠𐭣𐭥𐭥𐭥𐭥
—4. D., P. 𐭠𐭣𐭥𐭥𐭥𐭥—5. So D.; P. 𐭠𐭣𐭥𐭥𐭥𐭥

۱۱۰ لعل ۱۱۰ ۱۱۰ ۱۱۰ ۱۱۰ ۱۱۰ ۱۱۰ ۱۱۰ ۱۱۰ ۱۱۰ ۱۱۰
 ۱۱۰ ۱۱۰ ۱۱۰ ۱۱۰ ۱۱۰ ۱۱۰ ۱۱۰ ۱۱۰ ۱۱۰ ۱۱۰
 ۱۱۰ ۱۱۰ ۱۱۰ ۱۱۰ ۱۱۰ ۱۱۰ ۱۱۰ ۱۱۰ ۱۱۰ ۱۱۰
 ۱۱۰ ۱۱۰ ۱۱۰ ۱۱۰ ۱۱۰ ۱۱۰ ۱۱۰ ۱۱۰ ۱۱۰ ۱۱۰

(4) ۱۱۰ ۱۱۰ ۱۱۰ ۱۱۰ ۱۱۰ ۱۱۰ ۱۱۰ ۱۱۰ ۱۱۰ ۱۱۰
 ۱۱۰ ۱۱۰ ۱۱۰ ۱۱۰ ۱۱۰ ۱۱۰ ۱۱۰ ۱۱۰ ۱۱۰ ۱۱۰
 ۱۱۰ ۱۱۰ ۱۱۰ ۱۱۰ ۱۱۰ ۱۱۰ ۱۱۰ ۱۱۰ ۱۱۰ ۱۱۰
 ۱۱۰ ۱۱۰ ۱۱۰ ۱۱۰ ۱۱۰ ۱۱۰ ۱۱۰ ۱۱۰ ۱۱۰ ۱۱۰
 ۱۱۰ ۱۱۰ ۱۱۰ ۱۱۰ ۱۱۰ ۱۱۰ ۱۱۰ ۱۱۰ ۱۱۰ ۱۱۰
 ۱۱۰ ۱۱۰ ۱۱۰ ۱۱۰ ۱۱۰ ۱۱۰ ۱۱۰ ۱۱۰ ۱۱۰ ۱۱۰

vastê hamâ pavan lëlyâ amat Ardavân barâ vazlûntê-bakht
 barâ khelmûnt, zak kanîzak pavan nîhân ôl nazdîkîh î
 Artakhshîr vazlûnt, va vad nazd bâm levatman Artakhshîr
 bûd, va âkhar lakhvâr ôl pîsh î Ardavân vazlûnt.

(4) Yom-f Ardavân dânakân va akhtarmârân î pavan babâ yehe-
 vûnt, ôl levîn bavîhûnast va pûrsîd aîgh:—Meman hamâk khadîkû-
 nîd pavan mandavam î haftân va dvâzdahân, va aîstîshnê varôbîsh-
 nê î stâragân, va mandavam î aûbâm khûdâyân î shatrô shatrô,
 chêgûn anshûtâân î gêhân, va mandavam î li frazandân î
 anshûtâân î lenman? (5) Akhtarmârân sardâr pavan paskhûn gûft
 aîgh:—Nahâzîgân aûpastê, va stârê î Aûharmazda lakhvâr bâlist

1. D., P. 1; better ۱—2. D., P. ۱۱۱۱—3. D., P. ۱۱۱۱, perhaps
 some unknown star named "Dûajdân."

۱۰۰۰۰۰۰۰ (8) ۱۰۰۰۰۰۰۰ ۱۰۰۰۰۰۰۰ ۱۰۰۰۰۰۰۰
 ۱۰۰۰۰۰۰۰ ۱۰۰۰۰۰۰۰ ۱۰۰۰۰۰۰۰ ۱۰۰۰۰۰۰۰ (9) ۱۰۰۰۰۰۰۰
 ۱۰۰۰۰۰۰۰ ۱۰۰۰۰۰۰۰ ۱۰۰۰۰۰۰۰ ۱۰۰۰۰۰۰۰
 ۱۰۰۰۰۰۰۰ ۱۰۰۰۰۰۰۰ ۱۰۰۰۰۰۰۰ ۱۰۰۰۰۰۰۰
 ۱۰۰۰۰۰۰۰ ۱۰۰۰۰۰۰۰ ۱۰۰۰۰۰۰۰ ۱۰۰۰۰۰۰۰
 ۱۰۰۰۰۰۰۰ ۱۰۰۰۰۰۰۰ ۱۰۰۰۰۰۰۰ ۱۰۰۰۰۰۰۰
 ۱۰۰۰۰۰۰۰ ۱۰۰۰۰۰۰۰ ۱۰۰۰۰۰۰۰ ۱۰۰۰۰۰۰۰ (10)
 ۱۰۰۰۰۰۰۰ ۱۰۰۰۰۰۰۰ ۱۰۰۰۰۰۰۰ ۱۰۰۰۰۰۰۰
 ۱۰۰۰۰۰۰۰ ۱۰۰۰۰۰۰۰ ۱۰۰۰۰۰۰۰ ۱۰۰۰۰۰۰۰
 ۱۰۰۰۰۰۰۰ ۱۰۰۰۰۰۰۰ ۱۰۰۰۰۰۰۰ ۱۰۰۰۰۰۰۰ (11)
 ۱۰۰۰۰۰۰۰ ۱۰۰۰۰۰۰۰ ۱۰۰۰۰۰۰۰ ۱۰۰۰۰۰۰۰
 ۱۰۰۰۰۰۰۰ ۱۰۰۰۰۰۰۰ ۱۰۰۰۰۰۰۰ ۱۰۰۰۰۰۰۰

âvâz gûft. (8) Artakhshîr amat zak milayâ vashammûnt,
 minishnê ôl varîkûntan min tamman hankbetûnt. (9) Avash
 ôl kanîzak gûft aigh: Hatat minishnê levatman li râst va ayô-
 kânê âit; hânich bân denman sê yôm i vichîdê i dânakân va
 akhtarmârân gûft yekavîmûnêd, kôlâ mûn min khûdâê i nafsh-
 man barâ varîkûnêd ôl vazôrgîh va pâtaekhshahîh yâmtûned,
 min li-tammen vad gêhân râtûnîm, va barâ vazlûnîm. (10) Hat
 Yeheân gadman i Airân shatrô ôl aiyabârîh i lenman yâmtûnêd
 barâ bôkhtûm, ôl nyôkih va khûpîh yâmtûnîm; va aêdûn vabîdû-
 nam aigh min lak frakhantar bân gêhân aish lâ yehevûnêd.
 (11) Kanîzak hamdinâ yehevûnt, va gûft aigh:—Pavan âzâdîh
 yakhsenunam, va kôlâ memân lak framâi vabîdûnam.

1. So D.; P. ۱۰۰۰۰۰—2. D., P. ۱۰۰۰—3. D., P. ۱۰۰۰۰۰ Better ۱۰۰۰۰۰
 as in § 6.—4. D., P. ۱۰۰۰۰—5. D., P. ۱۰۰۰—6. D. ۱۰۰۰; P. ۱۰۰۰

(12) وایو ځنځوړ وکړه وې ځې ځنځوړ لاسه وې ځې ځنځوړ
 وایو وکړه ځې ځنځوړ وکړه ځې ځنځوړ (13) لاسه ځې ځنځوړ
 ځنځوړ ځنځوړ ځې ځنځوړ ځې ځنځوړ ځې ځنځوړ
 ځې ځنځوړ ځې ځنځوړ ځې ځنځوړ ځې ځنځوړ ځې ځنځوړ
 ځې ځنځوړ ځې ځنځوړ ځې ځنځوړ ځې ځنځوړ ځې ځنځوړ
 ځې ځنځوړ ځې ځنځوړ ځې ځنځوړ ځې ځنځوړ ځې ځنځوړ
 ځې ځنځوړ ځې ځنځوړ ځې ځنځوړ ځې ځنځوړ ځې ځنځوړ

(14) ځنځوړ ځنځوړ ځې ځنځوړ ځې ځنځوړ ځې ځنځوړ
 ځې ځنځوړ ځې ځنځوړ ځې ځنځوړ ځې ځنځوړ ځې ځنځوړ (15) ځې ځنځوړ
 ځې ځنځوړ ځې ځنځوړ ځې ځنځوړ ځې ځنځوړ ځې ځنځوړ
 ځې ځنځوړ ځې ځنځوړ ځې ځنځوړ ځې ځنځوړ ځې ځنځوړ

(12) Kanîzak chêgûn nazd ôl bâm yehevûnt, lakhvâr ôl gûs
 i nafshman nazdik i Ardavân vazlûnt. (13) Lêlyâ amat
 Ardavân khelmûnt yekavîmûnâd, min ganj i Ardavân shamshîr-
 i i Hindû, va zayan i zahbâin, va kamar i mêshshîr, va avîsari
 zahbâin, va mâlman i zahbâin i pavan gôhar va jûjan va dînâr
 kand, va zarah va zayanavzâr i pêrâstê visyâr, va avârik kabad
 mandavam yansegûnt ôl levîn i Artakhshîr yâftûnt.

(14) Artakhshîr sûsyâ dô min bâragân i Ardavân, mûn
 pavan yôm-i haftâd fraasang barâ sâtûnd, zîn kard. (15) Aêvak
 benafshman va aêvak kanîzak madam yetibûnast, va râs ôl Pârs
 vakhdûnt, va pavan aûshtâv hamâ raft.

תִּשְׁמְרוּן מִיַּד הַיָּדוֹן : (19) מִלְּפָנֶיךָ יְיָ אֱלֹהֵינוּ
וְכִי יִשְׁמְרוּן מִיַּד הַיָּדוֹן : (20)

CHAPTER III.

(1) אִמַּת יוֹם בּוֹד אַרְדָּוָן קַנִּיזָק בַּבִּיחֻנָּסְת, וַאֲמַת
שׁוּן מִיַּד הַיָּדוֹן : (2) שְׁטֹרְפָן מַת אֵל אַרְדָּוָן
גִּיט אִיגְח אַרְתַּחְשִׁיר לֵוַטמָן דּוֹ בָּרֵהּ אֵל לַאֲכֻם לֵא פַאבָּן
יִבְאֵק אִיט. (3) אַרְדָּוָן קְחַבִּיחֻנָּסְת אִיגְח קַנִּיזָק אֵל לִי לֵוַט-
מָן אַרְתַּחְשִׁיר וַרִּיקֻנְט וַזְּלֻנְט. (4) וַאֲמַתַּשׁ אֲכָאִיח
מִן גַּנְי וַשְּׁחַמֻּמֻּנְט, דִּלְהַנְגֻלֻּדֵה וַבִּבִּידֻנְט. (5) אַוַּשׁ אַחְ-
תַּרְמָרָן סַרְדָּר בַּבִּיחֻנָּסְת וַאֲגִיט אִיגְח: זִידֻד יִשְׁמְרוּן וַאֲבָרָא
נִיגִיר וַאֲזַק וִינֶאֱשָׁר לֵוַטמָן זַק יָח אֵל רִיֶּסְפִּיג קַאֲדָם
יִבְאֵק וַזְּלֻנְט, וַאֲאֵמַת שְׁחַיִּימ וַאֲכַחְדֻּנְט. (6) אַחְתַּרְמָרָן

dûshmanân avibîm yehevûnih. (19) Artakhshîr khurram barâ
yehevûnt, va min tamman pavan aûshtâv barâ raft.

CHAPTER III.

(1) Amat yôm bûd Ardavân kanîzak bavîhûnast, va
kanîzak pavan jivâk lâ bûd. (2) Stôrpân mat âl Ardavân
gûft aigh Artakhshîr levatman dô bârê i lakûm lâ pavan
jivâk aît. (3) Ardavân khavitûnast aigh kanîzak i li levat-
man Artakhshîr varikûnt vazlûnt. (4) Va amatash âkâsih
min ganj vashammûnt, dîl hangulûdê vâbidûnt. (5) Avash akh-
tarmârân sardâr bavîhûnast va gûft aigh: Zîd yehevûnih va barâ
nîgîr vad zak vinâskâr levatman zak jah i rûspîg kadâm
* jivâk vazlûnt, va aêmat shâyîm vakhdûntan. (6) Akhtarmârân

וְאַחֲרָיו לֵב סֹרֵסוֹ מִבְּרִית וְשִׁטְתוֹ מִן הַסֵּדֶר וְהַסִּמְלָה לְדָוִד מֶלֶךְ
 שְׁלֵמֹה וְהַסִּמְלָה מֶלֶךְ לְדָוִד וְהַסִּמְלָה מֶלֶךְ וְהַסִּמְלָה מֶלֶךְ
 דָּוִד וְהַסִּמְלָה מֶלֶךְ כִּדְשׁ רַחֲמֵי רַחֲמֵי (21)
 מִלְּפָנֶיךָ שְׁפָתֶיךָ שֶׁ כִּדְשׁ מִלְּפָנֶיךָ לְפָנֶיךָ וְהַסִּמְלָה
 שֶׁכִּדְשׁ וְהַסִּמְלָה מֶלֶךְ וְהַסִּמְלָה מֶלֶךְ (22) מֶלֶךְ כִּדְשׁ
 מִלְּפָנֶיךָ וְהַסִּמְלָה מֶלֶךְ לְפָנֶיךָ וְהַסִּמְלָה מֶלֶךְ וְהַסִּמְלָה
 וְהַסִּמְלָה מֶלֶךְ מִלְּפָנֶיךָ לֵב סֹרֵסוֹ מִבְּרִית וְשִׁטְתוֹ מִן הַסֵּדֶר

CHAPTER IV.

(1) מִלְּפָנֶיךָ לֵב סֹרֵסוֹ וְהַסִּמְלָה מֶלֶךְ וְהַסִּמְלָה מֶלֶךְ
 שְׁלֵמֹה וְהַסִּמְלָה מֶלֶךְ (2) מִלְּפָנֶיךָ לֵב סֹרֵסוֹ וְהַסִּמְלָה
 מֶלֶךְ מִלְּפָנֶיךָ לֵב סֹרֵסוֹ וְהַסִּמְלָה מֶלֶךְ

tōbân; âkhar nafshman tan va asvabârân ranjê al yakh-
 senunîd, va aspân al ranjinîd, va tapâh al vabidûnîd; chârê î
 Artakhshîr min zakâe babâ bavîhônîd. (21) Ardavân
 amatah pavan zak âfinînê ashnûd lakhvâr vasht, ôl jivâk î
 yetîbûnast î nafshman yâtûnt. (22) Âkhar min zak sepâh va
 gûrd ârûst va levatman benman î nafshman ôl Pârs vakhdûntan
 î Artakhshîr râ shedrûnîd.

CHAPTER IV.

(1) Artakhshîr râs ôl bâr î dariyâv vakhdûnt, va aêdân chê-
 gûn hamâ vazlûnt. (2) Chand gabrâ min mardûmân î Pars, mûn
 min Ardavân mûstagar bûd hûmand, avashân chabûn va khvâstê

לִשְׁוֹ לִשְׁמֹנֶה :: (19) וְהָיָה כִּי יִשְׁכַּח וְיִשְׁכַּח מִן הַיָּד וְיִשְׁכַּח
 * וְהָיָה כִּי יִשְׁכַּח וְיִשְׁכַּח מִן הַיָּד וְיִשְׁכַּח

CHAPTER V.

(1) וְהָיָה כִּי יִשְׁכַּח וְיִשְׁכַּח מִן הַיָּד וְיִשְׁכַּח
 , וְהָיָה כִּי יִשְׁכַּח וְיִשְׁכַּח מִן הַיָּד וְיִשְׁכַּח :: (2) וְהָיָה
 וְהָיָה כִּי יִשְׁכַּח וְיִשְׁכַּח מִן הַיָּד וְיִשְׁכַּח
 וְהָיָה כִּי יִשְׁכַּח וְיִשְׁכַּח מִן הַיָּד וְיִשְׁכַּח :: (3) וְהָיָה כִּי יִשְׁכַּח
 וְהָיָה כִּי יִשְׁכַּח וְיִשְׁכַּח מִן הַיָּד וְיִשְׁכַּח :: (4) וְהָיָה כִּי יִשְׁכַּח
 , וְהָיָה כִּי יִשְׁכַּח וְיִשְׁכַּח מִן הַיָּד וְיִשְׁכַּח
 וְהָיָה כִּי יִשְׁכַּח וְיִשְׁכַּח מִן הַיָּד וְיִשְׁכַּח :: (5) וְהָיָה כִּי יִשְׁכַּח
 וְהָיָה כִּי יִשְׁכַּח וְיִשְׁכַּח מִן הַיָּד וְיִשְׁכַּח

râzê râyînîd. (18) Kabad matâ yadman kard avâd khûsh kard, va kabad Âtâsh î Vâhrâm tamman framûd yetibûnast.

CHAPTER V.

(1) Âkhar min zak kabad sepâh va gûrd î Zâvâl ôl ham kard, va ôl kârizâr î Kûrdân shah Mâdig fravaft. (2) Kabad kârizâr î khûnrizishnfh bûd, va sepâh î Artakhshir stâbîh mekad-lûnt. (3) Artakhshir min sepâh î nafshman niyâzân barâ bûd. (4) Bân lēlyâ ôl viyâvân-i mat, mûnash hîch mayâ va khûrishnê bân lâ bûd, va khûd levatman asvabârân va stôrân kâdman ôl gûrsigîh va tishnigîh mat. (5) Avash min arîk âtâsh î shapânân dîd, va Artakhshir ôl tamman vazlûnt, gabrâ-i

1. Also it can be read *avâdânîh*.—2. So D.; P. 6—3. So D.; P. 12

וְהָיָה וְהָיָה וְהָיָה וְהָיָה וְהָיָה וְהָיָה וְהָיָה וְהָיָה
וְהָיָה וְהָיָה וְהָיָה וְהָיָה וְהָיָה וְהָיָה וְהָיָה וְהָיָה

CHAPTER VI.

(1) וְהָיָה וְהָיָה וְהָיָה וְהָיָה וְהָיָה וְהָיָה וְהָיָה וְהָיָה
וְהָיָה וְהָיָה וְהָיָה וְהָיָה וְהָיָה וְהָיָה וְהָיָה וְהָיָה
וְהָיָה וְהָיָה וְהָיָה וְהָיָה וְהָיָה וְהָיָה וְהָיָה וְהָיָה
(2) וְהָיָה וְהָיָה וְהָיָה וְהָיָה וְהָיָה וְהָיָה וְהָיָה וְהָיָה
וְהָיָה וְהָיָה וְהָיָה וְהָיָה וְהָיָה וְהָיָה וְהָיָה וְהָיָה
וְהָיָה וְהָיָה וְהָיָה וְהָיָה וְהָיָה וְהָיָה וְהָיָה וְהָיָה
(3) וְהָיָה וְהָיָה וְהָיָה וְהָיָה וְהָיָה וְהָיָה וְהָיָה וְהָיָה

avazad, avârik khvâstê dast-vakhdûn kard; va min Kûrdân shah levatman pâsarân, brâtarân, frazandân, kabad chabûn va khvâstê ôl Pârs vâdâi kard.

CHAPTER VI.

(1) Bèn râs sepâh i Haftân-bôkht i Kerm khudâê patash pat-kôstê zak âimandîn chabûn va khvâstê va bânê min zak asva-bârân i Artakhshîr barâ yansegûntê ôl Gûzârân, dast-kard-i i Gûlâr, tamman aigh Kerm bânê dâst, yâltûnt. (2) Artakhshîr pavan zak mînishnê bûd aigh ôl Arman va Âtarôpâtgân vazlûnam, meman Yazdân-kard i Shaharzârîg levatman kabad sepâh va gurd min zak kôstê i Shaharzârîg mitrân kardê, pavan Kermân bôrdâr aûbash mat yekavimûnâd. (3) Barâ min

1. So D.; P. "وہا" perhaps *vâshî*.—2. D., P. "وہا" —3. D. "وہا"; P. "وہا".—4. So D.; P. "وہا" —5. D., P. "وہا", perhaps *Kavâd*.

ܐܘܬܝܪܐ ܕܐܬܝܪܐ ܕܐܬܝܪܐ ܕܐܬܝܪܐ ܕܐܬܝܪܐ ܕܐܬܝܪܐ
 ܕܐܬܝܪܐ ܕܐܬܝܪܐ ܕܐܬܝܪܐ ܕܐܬܝܪܐ ܕܐܬܝܪܐ ܕܐܬܝܪܐ
 ܕܐܬܝܪܐ ܕܐܬܝܪܐ ܕܐܬܝܪܐ ܕܐܬܝܪܐ ܕܐܬܝܪܐ ܕܐܬܝܪܐ
 ܕܐܬܝܪܐ ܕܐܬܝܪܐ ܕܐܬܝܪܐ ܕܐܬܝܪܐ ܕܐܬܝܪܐ ܕܐܬܝܪܐ
 ܕܐܬܝܪܐ ܕܐܬܝܪܐ ܕܐܬܝܪܐ ܕܐܬܝܪܐ ܕܐܬܝܪܐ ܕܐܬܝܪܐ ܕܐܬܝܪܐ

(18) ܐܬܝܪܐ ܕܐܬܝܪܐ ܕܐܬܝܪܐ ܕܐܬܝܪܐ ܕܐܬܝܪܐ ܕܐܬܝܪܐ

ܐܬܝܪܐ ܕܐܬܝܪܐ ܕܐܬܝܪܐ ܕܐܬܝܪܐ ܕܐܬܝܪܐ ܕܐܬܝܪܐ
 ܐܬܝܪܐ ܕܐܬܝܪܐ ܕܐܬܝܪܐ ܕܐܬܝܪܐ ܕܐܬܝܪܐ ܕܐܬܝܪܐ
 ܐܬܝܪܐ ܕܐܬܝܪܐ ܕܐܬܝܪܐ ܕܐܬܝܪܐ ܕܐܬܝܪܐ ܕܐܬܝܪܐ
 ܐܬܝܪܐ ܕܐܬܝܪܐ ܕܐܬܝܪܐ ܕܐܬܝܪܐ ܕܐܬܝܪܐ ܕܐܬܝܪܐ
 ܐܬܝܪܐ ܕܐܬܝܪܐ ܕܐܬܝܪܐ ܕܐܬܝܪܐ ܕܐܬܝܪܐ ܕܐܬܝܪܐ
 ܐܬܝܪܐ ܕܐܬܝܪܐ ܕܐܬܝܪܐ ܕܐܬܝܪܐ ܕܐܬܝܪܐ ܕܐܬܝܪܐ

zektelûnt. (17) Sepâhî Kerm birûn mat, avash râs va vadarg
 ucdûn barâ vakhdûnt aigh hîch aish min sepâhî Artakhshîr
 birûn vazlûntan va vashtamûntan î nafshman va patashnih î
 stôrân yûityûntan lâ sbâyêd, va min sîr aîmandîn anshûtâân
 va stôrân ôl niyâz va achârâgîh mat hûmand.

(18) Mitrôk î Anôshêpâtân î Zarham î Pârs amat ashnûd
 aigh Artakhshîr pavan babâ î Kerm apardazishnê, avash
 madam sepâh î Kerm lâ vindêd, sepâh va gûrd ârast ôl jîvâk î
 Artakhshîr vazlûnt; avash aîmandîn chabûn va khvâstê î
 ganj î Artakhshîr bôrd. (19) Amatash mitrôân-drûjîh î
 Mitrôk va avârik mardûmân î Pârs pavan zak âînînê ashnûd,

1. P. ܐܬܝܪܐ; D. ܐܬܝܪܐ altered to ܐܬܝܪܐ—2. P., D. ܐܬܝܪܐ; Firdusi
 نوازشاد Nûshzâd—3. Zarham; D., P. ܐܬܝܪܐ; comp. Firdusi زهره, a corrupt
 form of the Pahl. زهره—4. Better ܐܬܝܪܐ

אֶתְּ כִּי אֶלֶּם כִּי (23) מִלְּמִשְׁכַּת מִלְּמִשְׁכַּת מִלְּמִשְׁכַּת
 דִּלְמִשְׁכַּת מִלְּמִשְׁכַּת מִלְּמִשְׁכַּת מִלְּמִשְׁכַּת מִלְּמִשְׁכַּת מִלְּמִשְׁכַּת

(24) מִלְּמִשְׁכַּת מִלְּמִשְׁכַּת מִלְּמִשְׁכַּת מִלְּמִשְׁכַּת מִלְּמִשְׁכַּת מִלְּמִשְׁכַּת
 מִלְּמִשְׁכַּת מִלְּמִשְׁכַּת מִלְּמִשְׁכַּת מִלְּמִשְׁכַּת מִלְּמִשְׁכַּת מִלְּמִשְׁכַּת
 מִלְּמִשְׁכַּת מִלְּמִשְׁכַּת מִלְּמִשְׁכַּת מִלְּמִשְׁכַּת מִלְּמִשְׁכַּת מִלְּמִשְׁכַּת
 מִלְּמִשְׁכַּת מִלְּמִשְׁכַּת מִלְּמִשְׁכַּת מִלְּמִשְׁכַּת מִלְּמִשְׁכַּת מִלְּמִשְׁכַּת

CHAPTER VII.

(1) מִלְּמִשְׁכַּת מִלְּמִשְׁכַּת מִלְּמִשְׁכַּת מִלְּמִשְׁכַּת מִלְּמִשְׁכַּת מִלְּמִשְׁכַּת
 מִלְּמִשְׁכַּת מִלְּמִשְׁכַּת מִלְּמִשְׁכַּת מִלְּמִשְׁכַּת מִלְּמִשְׁכַּת מִלְּמִשְׁכַּת
 מִלְּמִשְׁכַּת מִלְּמִשְׁכַּת מִלְּמִשְׁכַּת מִלְּמִשְׁכַּת מִלְּמִשְׁכַּת מִלְּמִשְׁכַּת

mân ôl denman varak zad, (23) *Artakhshir amatash pavan zak*
âinînê did, *sepâh min tamman khafrûnt barâ gasht*.

(24) *Sepâh i Kerm min âkhar i Artakhshîr aûstâft*, *va*
jivâk i tanîd madam ôlmaushân aêdûn barâ vakhdûnt aigh
sepâh i Artakhshîr barâ vidardan lâshâyest. (25) *Va Artakh-*
shîr benafshman tanîhâ ôl bâr i dariyâv aûpast.

CHAPTER VII.

(1) *Aêdûn yemalelûnd aigh gadman i Kayân i pavan dûr*
barâ bûd, *kûn bèn levîn i Artakhshîr yekavîmûnûd*, *va andak*
andak hamâ sâtûnt vad Artakhshîr min zak jivâk i dûshvadarg,

1. D., P. *ghî narmê* 'softly,' 'not vigorously.'—2. D., P. *ghî narmê*.

۱. مەنمە کەن- لەمە مەنمە مەنمە مەنمە مەنمە مەنمە مەنمە مەنمە مەنمە مەنمە
 ۲. مەنمە مەنمە مەنمە مەنمە مەنمە مەنمە مەنمە مەنمە مەنمە مەنمە
 (4) مەنمە مەنمە مەنمە مەنمە مەنمە مەنمە مەنمە مەنمە مەنمە مەنمە
 ۳. مەنمە مەنمە مەنمە مەنمە مەنمە مەنمە مەنمە مەنمە مەنمە مەنمە
 مەنمە مەنمە مەنمە مەنمە مەنمە مەنمە مەنمە مەنمە مەنمە مەنمە
 ۵. (5) مەنمە مەنمە مەنمە مەنمە مەنمە مەنمە مەنمە مەنمە مەنمە مەنمە
 ۶. (6) مەنمە مەنمە مەنمە مەنمە مەنمە مەنمە مەنمە مەنمە مەنمە مەنمە
 ۷. مەنمە مەنمە مەنمە مەنمە مەنمە مەنمە مەنمە مەنمە مەنمە مەنمە
 ۸. مەنمە مەنمە مەنمە مەنمە مەنمە مەنمە مەنمە مەنمە مەنمە مەنمە
 ۹. مەنمە مەنمە مەنمە مەنمە مەنمە مەنمە مەنمە مەنمە مەنمە مەنمە
 ۱۰. مەنمە مەنمە مەنمە مەنمە مەنمە مەنمە مەنمە مەنمە مەنمە مەنمە

ich gabrâ chêgân Artakhshîr va sepâh zîash levatman
 sîmandîn min yadman î ôlmanshân dûshmanân î dravandân
 aûzdês parastagân rôeshman ôl stûbîh vardînêd.

(4) Avashân sûsây î Artakhshîr vakhdûnt bân sarâê yedrânt,
 pavan âkhûr bast, pavan shag va tabnâ va aspîst nyôk dâsht, va
 Artakhshîr ôl yetîbûnast gâs va jîvâk pavan âînîn yezderûnt,
 va barâ yetîbûnast. (5) Va artakhshîr kabað andûhgîn bûd, va
 hamâ handîshîd. (6) Va ôlmanshân darûn yasht, ôl Artakhshîr
 khvâyishnê kard aîgh :—Vâz framâi vakhdûnt, va khûrishnê
 vashtamûn, va andûh va tîmâr al yakhsenun, meman Âûhar-
 mazda va Ameshûspendân chârê î denman mandavam bavîhûnd,
 va denman patiyârak aêdûn barâ lâ shedkûnd, meman levatman

וְעַל כִּפְּתוֹ אֵלֶּיךָ שָׁפָךְ וְלֹא שָׁח מִלְּטָמוֹ שׁוּן טָמֹא בְּאַשְׁמֹרֶת
 סוּרָה :: (6) לֹא תִּפְּסֶנּוּ ד' וְעַל שֶׁלֹּא תִּפְּסֶנּוּ שְׁמֹרֶת סוּרָה
 מִלְּטָמוֹ ::

(7) מִלְּטָמוֹ שֶׁלֹּא תִּפְּסֶנּוּ מִיָּדָה לֹא תִּפְּסֶנּוּ בְּשׁוֹרָה
 מִיָּדָה ד' מִיָּדָה מִלְּטָמוֹ וְעַל שֶׁלֹּא תִּפְּסֶנּוּ ד' מִיָּדָה
 שׁוּן וְעַל שֶׁלֹּא תִּפְּסֶנּוּ וְעַל שֶׁלֹּא תִּפְּסֶנּוּ וְעַל שֶׁלֹּא תִּפְּסֶנּוּ
 מִיָּדָה מִלְּטָמוֹ שֶׁלֹּא תִּפְּסֶנּוּ ד' וְעַל שֶׁלֹּא תִּפְּסֶנּוּ
 וְעַל שֶׁלֹּא תִּפְּסֶנּוּ וְעַל שֶׁלֹּא תִּפְּסֶנּוּ :: (8)
 וְעַל שֶׁלֹּא תִּפְּסֶנּוּ ד' מִיָּדָה מִיָּדָה וְעַל שֶׁלֹּא תִּפְּסֶנּוּ
 וְעַל שֶׁלֹּא תִּפְּסֶנּוּ וְעַל שֶׁלֹּא תִּפְּסֶנּוּ :: (9)
 שֶׁלֹּא תִּפְּסֶנּוּ ד' מִיָּדָה מִיָּדָה וְעַל שֶׁלֹּא תִּפְּסֶנּוּ
 וְעַל שֶׁלֹּא תִּפְּסֶנּוּ וְעַל שֶׁלֹּא תִּפְּסֶנּוּ

medammûnîd amat Kerm sê yôm khûrîshnê pavan yadman î
 benafshman yehabûnam. (6) Parastagân î kâr framânân
 ham-dînâ yehevûnt hûmand.

(7) Artakhshîr aîsh firistâd, va sepâh î chahâr sad gabrâ î
 hûnar hûmand va jân avispâr va pavan pur gôbarî, zak jivâk î
 pavan kôf jivâk î shikastê, nîhân (or nîshân) framûd kardan ;
 va framûd aîgh:—Âsmân yôm amat min diz î Kerm dûd kha-
 dîtûnîd, mardânagîh va hûnarâvandîh vabîdûnîd, va ôl bûn î diz
 yâtûnîd. (8) Benafshman zak yôm rûî î vidâkhtê dâst, va
 Bûrjak va Bûrj-âtarô yazîshnê va azbâyîshnê î Yeheân frâj vabî-
 dânt. (9) Amat hangâm î khûrîshnê bûd, Kerm pavan âninê

1. D., P. 1.—2. D., P. 1000—3. D., P. 1000—4. D., P. 1000
 mard-khapukîh, Pers. مردخوکی "the killing of men by strangulation
 or suffocation."—5. D., P. 1000

۱۱۱۱۱۱۱۱ : (24) ۲۲۲۲۲۲۲ ۲۲۲۲۲۲۲ ۲۲۲۲۲۲۲ ۲۲۲۲۲۲۲ ۲۲۲۲۲۲۲
 ۲۲۲۲۲۲۲۲۲۲۲۲۲۲ : (25) ۲۲۲۲۲۲۲۲۲۲۲۲۲۲ ۲۲۲۲۲۲۲۲۲۲۲۲۲۲
 ۲۲۲۲۲۲۲۲۲۲۲۲۲۲ ۲۲۲۲۲۲۲۲۲۲۲۲۲۲ ۲۲۲۲۲۲۲۲۲۲۲۲۲۲ :

CHAPTER X.

(1) ۲۲۲۲۲۲۲۲۲۲۲۲۲۲ ۲۲۲۲۲۲۲۲۲۲۲۲۲۲ ۲۲۲۲۲۲۲۲۲۲۲۲۲۲
 ۲۲۲۲۲۲۲۲۲۲۲۲۲۲ ۲۲۲۲۲۲۲۲۲۲۲۲۲۲ ۲۲۲۲۲۲۲۲۲۲۲۲۲۲ ۲۲۲۲۲۲۲۲۲۲۲۲۲۲
 ۲۲۲۲۲۲۲۲۲۲۲۲۲۲ ۲۲۲۲۲۲۲۲۲۲۲۲۲۲ ۲۲۲۲۲۲۲۲۲۲۲۲۲۲ ۲۲۲۲۲۲۲۲۲۲۲۲۲۲
 ۲۲۲۲۲۲۲۲۲۲۲۲۲۲ : (2) ۲۲۲۲۲۲۲۲۲۲۲۲۲۲ ۲۲۲۲۲۲۲۲۲۲۲۲۲۲ ۲۲۲۲۲۲۲۲۲۲۲۲۲۲
 ۲۲۲۲۲۲۲۲۲۲۲۲۲۲ ۲۲۲۲۲۲۲۲۲۲۲۲۲۲ : (3) ۲۲۲۲۲۲۲۲۲۲۲۲۲۲ ۲۲۲۲۲۲۲۲۲۲۲۲۲۲
 ۲۲۲۲۲۲۲۲۲۲۲۲۲۲ ۲۲۲۲۲۲۲۲۲۲۲۲۲۲ ۲۲۲۲۲۲۲۲۲۲۲۲۲۲ ۲۲۲۲۲۲۲۲۲۲۲۲۲۲
 ۲۲۲۲۲۲۲۲۲۲۲۲۲۲ : (4) ۲۲۲۲۲۲۲۲۲۲۲۲۲۲ ۲۲۲۲۲۲۲۲۲۲۲۲۲۲ ۲۲۲۲۲۲۲۲۲۲۲۲۲۲

yakhsenun, ôl aîsh mandavamîch al yemalelûn. (24) Amat
 zamân i zâdan frâj mat, avash benman i avîr âvâyishnig zâd. (25)
 Avash Shahpûhr shem hankhetûnt; avash hamâ parvard, vad
 ôl dâdê i haft shantê mat.

CHAPTER X.

(1) Yêm-i Artakhshir ôl nakhchîr vazlûnt, avash sûsyâ
 ôl gûr i mâdê shedkûnt, va zak gûr i zakar ôl tîh i Artakhshîr
 mat, avash gûr i mâdê rastâr kard, va nafshman tan ôl marg
 avispârd. (2) Artakhshîr zak gûr shedkûnt, va sûsyâ ôl
 vachê ramîtûnt. (3) Gûr i mâdê amatah khaditûnt aîgh
 asvabâr sûsyâ ôl vachê ramîtûnt mat, avash vachê rastâr kard,
 va nafshman tan ôl marg avispârd. (4) Artakheir amatah

1. ۲۲۲۲ follows ۲۲۲۲ in D., P.—2. So D.; P. ۲۲۲۲

لښتو، د دغو سترگو و نه ستر ستر، د ستر ستر
 له من ستر ستر^۱ :: (3) اوله او ولس ولس
 د ستر ستر ::

(4) ولسو ستر ستر ستر ستر، د ستر ستر د ستر ستر
 و دس ستر ستر، د ستر ستر ستر ستر، د ستر ستر
 لښتو ستر ستر ستر ستر ستر ستر ستر ستر ستر
 دس د ستر ستر ستر ستر ستر ستر ستر ستر ستر
 ولس ستر ستر ستر ستر ستر ستر ستر ستر ستر :: (5)
 دس ستر ستر، د ستر ستر ستر ستر ستر ستر ستر ستر
 ولس ولسو ستر ستر ستر ستر ستر ستر ستر ستر
 له ستر ستر :: (6) ولسو ستر ستر ستر ستر ستر
 ولسو ستر ستر ستر ستر ستر ستر ستر ستر ستر ::

pavan rôshman i châh yehevûnt, va maya hamâ hékht, va chahârpâyân râ mayâ hamâ yehabûnt. (3) Varzîgar pavan kâr-i vazlûnt yekavimûnâd.

(4) Kanîzak amatash Shahpûhr va asvabârân did khâst, va nassadman yedrûnt, va gûft aîgh:—Dûrust va shapîr va pavan drûd li-pammanîd, barâ framâîd yetibûnast, meman jivâk basim, va sâyak i drakhtân khûnuk, va hangâm garm, vad li mayâ hanjam bonafshman va stôrân mayâ vashtamûnîd. (5) Shahpûhr mândagîh va gûrsagîh va tishnagîh râ aêshma-gûn yehevunt, avash ôl kanîzak gûft aîgh:—Barâ dârim ôl lenman mayâ, lak pavan kâr lâ âvâyed. (6) Kanîzak pavan timâr vazlûnt, va pavan kôstê-i barâ yetibûnast.

1. So D.; P. ۴۳—2. So D.; P. ۴۱۳—3. So D.; P. ۴۶ و ۴۷

APPENDICES.

I.

The Existing Pahlavi Books.

II.

Historical Sketches.

III.

Extracts from the Shâh-Nâmeh relating to the subject-matter of the Pahlavi "Kârnâmê î Artakhshêr î Pâpakân."

THE EXISTING PAHLAVI BOOKS.

1. THE OLDEST PAHLAVI WRITINGS NOW EXTANT.*

Among the numerous and miscellaneous writings on papyrus, discovered in the Fayûm district in Egypt during the last few years, are many fragments of Pahlavi manuscripts written probably in the eighth century, being the oldest specimens of Pahlavi writing known to exist. This writing is intended to be similar to that used in the Pahlavi MSS. of the present day, and many words can be read with ease after a little practice, but it is often careless and hardly legible. Some of the fragments appear to contain portions of daily memoranda of sales or expenditure; but, as there are many varieties of handwriting, the papyri are evidently the remains of a collection of miscellaneous documents.²

As specimens of old Pahlavi writing may also be mentioned ten signatures of witnesses on a copper-plate grant to the Syrian Church in Southern India (J. R. A. S. VII., 343), supposed to have been engraved in the ninth century; and four Pahlavi inscriptions, dated A. Y. 378 and 390 (A.D. 1009 and 1021), containing the names of Parsi visitors to the Kanheri Buddhist caves in Salsette, near Bombay. Although both these specimens are engraved, they must first have been written upon the copper-plate and rock, before the engraver began his work. Three centuries after those Parsees left their names in one of the Kauheri caves, the oldest surviving

1. Extracted from the "Grundriss der Iranischen Philologie" von Wilh. Geiger und Ernst Kuhn. "Die Pahlavi Litteratur," von Dr. E. W. West, pp. 79-81 *seq.*, §§ 11-17, 33 and 95, B and II., Lieferung I. Strassburg, Trübner, 1896."

2. Fragmente von Pahlavi-Papyri aus Aegypten, von Sachau, 1878—Zur Entzifferung der Pehlevipapyrus, von Paul Horn, 1889.

MS., preserved by the Parsees in India, was written in Kambay in 1323.¹

2. THE ORIGIN OF THE PAHLAVI LITERATURE PRESERVED BY THE PARSEES.

There is every reason to believe that an extensive Pahlavi literature, in all branches of knowledge, had come into existence before the end of the sixth century A. D. ; and, although the troublous times which then followed, and soon led to the Arab conquest of Persia, must have checked all literary pursuits, we shall find that Pahlavi works were still being written as late as the end of the ninth century. In the meantime the modern Persian alphabet had been invented, and the use of Pahlavi was then soon confined to the Parsi priests, who seem to have continued to make additions to some Pahlavi works, such as the *Bândahishn*, till the end of the eleventh century. Since that time, Pahlavi writers have rarely attempted to compose anything in Pahlavi beyond invocational introductions and kolophons to the MSS. they have copied, with probably some attempts at translating short Avesta texts. They have also prepared Pâzend or Parsi versions of old Pahlavi texts, in which the Pahlavi words are transcribed in Avesta or modern Persian characters ; the Semitic portion of them being always replaced by their Iranian equivalents. As the priests diminished in number, they found it impossible to provide sufficient copies to keep all their religious MSS. in existence ; far less could they attempt to reproduce MSS. on other subjects. Under these circumstances much of the old Pahlavi literature was, no doubt, lost between the ninth and twelfth centuries.

The Parsee priests who emigrated to India in the eighth century had probably very few MSS., and most of these they,

1. The Pahlavi Inscriptions at Kanheri, by E. W. West.—*Essay on Pahlavi* by Haug.

no doubt, lost before the end of the twelfth century, as we find, from kolophons preserved in various MSS., that they received from Irân a copy of the Vendidâd with Pahlavi in 1205, and one of the *Artâ Virâf Nâmê* after 1269, about which time several other MSS. were probably brought from Irân by an emigrant priest. Copies of such imported MSS. were certainly made in India between 1320 and 1325. But it appears from letters received from Irânian priests in 1478, that the Indian Parsees had then become ignorant of Pahlavi and wanted information on many subjects. Copies of these letters from Iran, and of others received on fourteen later occasions, down to 1673, are preserved in the Persian *Ricdyats* of the Indian Parsees; and it appears from some of them that a Pâzend *Yôst i Fryânô* was sent to India from Irân in 1553, and MSS. of the Visparad and Vishtâsp Yasht from Kirmân in 1627. During the eighteenth century the *Nirangistân* and *Dinkard* first reached India, and they have been followed by the *Dâdistân-i-Dîni*, the Iranian *Bundahishn*, and other important texts during the present century, so that the Parsees in India now possess copies of all the Pahlavi literature known to exist, and their priests are beginning to understand it far better than any of the Iranian priesthood.

This Pahlavi literature may be divided into three classes. First, Pahlavi translations of Avesta texts, intermingled with Pahlavi commentary. Second, purely Pahlavi texts on religious subjects, or connected with religion. Third, Pahlavi texts on miscellaneous subjects not intimately connected with religion.

3. THE PAHLAVI TRANSLATIONS OF AVESTA TEXTS.

1. Vendidâd.—2. Yasna.—3. Aîrpatastân and Nirangistân.—4. Vishtâsp Yasht.—5. Visparad.—6. Farhang i Oim Aêvak.—7. Aûharmazda Yasht.—8. Bahrâm Yasht.—9. Hâdôkht Nask.—10. Aôgemadaêcha.—11. Chidê Avistâk i Gâsân.—12. Âtash Nyâyesh.—13. Part of Vizîrkard i Dîni.—14. Afrîngân i

Gâhânbâr.—15. Haft Ameshaspend Yasht.—16. Srôsh Yasht Hâdôkht.—17. Sîrûzê I.—18. Sîrûzê II.—19. Khûrshîd Nyâyesh.—20. Âvân Nyâyesh.—21. Âfrînagân î Dahmân.—22. Afrînagan î Gâthâ.—23. Khûrshîd Yasht.—24. Mâh Yasht.—25. Yasht fragment XXII. in Westergaard's edition.—26. Afrînagân î Fravardîgân.—27. Mâh Nyâyesh.

4. THE PAHLAVI TEXTS ON RELIGIOUS SUBJECTS.

28. Dînkard, Books III—IX.—29. Bûdahishn.—30. Dâdîstân î Dînî.—31. Commentary on the Pahlavi Vendidad.—32. Rivâyat accompanying No. 30.—33. Rivâyat of Hîmîd î Ashavahishtân.—34. Rest of Vizîrkard î Dînî.—35. Selections of Zâdsparam.—36. Shikand-gûmânî Vîzâr.—37. Shâyast Lâshâyast, with appendix.—38. Dînâ î Maînû î Khrat.—39. Epistles of Mânûshchîhr.—40. Artâ Virâf Nâmê.—41. Stâyishn î Sî Rôzê.—42. Jâmâsp Nâmê.—43. Vohûman Yasht.—44. Mâdigân î Yôst Fryân.—45. Questions answered by Avesta texts.—46. Andarz î Âtarôpât î Mâraspendân.—47. Patît î Irânî.—48. Ganj î Shâyîgân î Vazôrg Mitrô.—49. Patît î Âtarôpât î Mâraspendân.—50. Pandnâmê î Zaratushtira.—51. Andarz î Aôshnar î Dânak.—52. Afrîn î Shash Gâhânbâr.—53. Vâchê Aêchand î Âtarôpât î Mâraspendân.—54. Mâdigân î Gujastê Abâlîsh.—55. Mâdigân î Sî Rôz.—56. Patît î Viçardagân.—57. Patît î Khûd.—58. Mâdigân î Haft Ameshaspend.—59. Admonitions to Mazdayasnians.—60. Injunctions to Vehdîns.—61. Mâdigân î Mâh î Fravardîn Rôz î Khûrdâd.—62. Characteristics of a Happy Man.—63. Afrîn î Haft Ameshaspend.—64. A father instructing his Son.—65. Stâyishn î Darûn.—66. Afrîn î Artâ-Fravash.—67. Andarz î Dânak Mard.—68. Âshîrvâd.—69. Âfrîn î Myazd.—70. Andarz î Khûsrû î Kavâtân.—71. Chîm î Darûn.—72. Namâz î Âuharmazda.—73. Sayings of Âtarô-Frôbag and Bakhtâfrîd.—74. Nîrang î Bôî-dâdan.—75. Nâm-stâyishnîh.—76. Five Dispositions of Priests and Ten Admonitions.—77. Âfrîn î Vazôrgân.—78. Afrîn î Gâhânbâr Châshnîh.—79. Coming of Vâhrâm î

Varjâvand.—80. Dârûk î Khûrsandîh.—81.. Replies of Three Learned Men to the King.—82. Mâdîgân î Sî Yazdân.

5. THE PAHLAVI TEXTS ON NON-RELIGIOUS SUBJECTS.

83. Social Code of the Parsees in Sâsânian times.—84. Kârnamê î Artakhshîr î Pâpakân.—85. Yâdgâr î Zarîrân.—86. Khûsrû î Kâvâtân and his Page.—87. Farhang î Pahlavî.—88. Forms of Epistles.—89. Cities in the Land of Irân.—90. Mâdîgân î Chatrang.—91. Darakht î Asîrî.—92. The Form of Marriage Contract.—93. Wonders of the Land of Sajastân.

HISTORICAL SKETCHES.

I.*

The Sāsānian Emperor Ardashīr I.

The emblems on the coins show that Persis was always loyally Zoroastrian, and at Istakhr stood the famous fire-temple of the goddess Anāhēdh. Its priest was Sāsān, whose marriage with a Bāzrangian princess, Rāmbehisht, laid the foundation of the greatness of his house, while priestly influence, which was very strong, doubtless favoured its rise. Pūbak, son of Sāsān, and Ardashīr, son of Pūbak, begin the history of the Sāsānian dynasty. Artabanus did nothing to check the use of the new power till Ardashīr had all Persis in his hand and had begun to erect a place and temple at Gōr (Firuzabad). Nīrofar, King of Elymais, was then sent against him, but was defeated, and now Ardashīr passed beyond Persis and successively reduced Ispahan (Parætacene), Ahwaz (Elymais), and Mesene. After this victory Ardashīr sent a challenge to Artabanus himself; their armies met by appointment in the plain of Hormizdjān, and Artabanus fell (28th April 227). Ctesiphon and Babylonia must have fallen not much later, though Volagases V. seems to have re-established himself there on his brother's death, and a tetradrachm of 539 Sel. shows that he held the city till autumn 227. The conquest of Assyria and great part of Media and Parthia is assigned by Dio expressly or by implication to the year 228, and so the Parthian empire was at an end.

Of the minor kings who ruled in Persis, in the Arsacid period, in real or nominal allegiance to the Parthian "king of kings," we know some names from coins or ancient writers, but we cannot tell whether they were all of one dynasty. In the beginning of the 3rd century the kings, who then belonged to a dynasty of which the name probably was Bāzrangik, had lost much of their power; lesser potentates ruled in various parts of the land, which, by being all mountainous, falls naturally into ill-connected sections. One of these local princes was Pāpak, or, in the more modern pronunciation, Pābak, son or descendant of Sāsān, a native of the village of Khīr on the southern margin of the great salt lake east of Shīrāz. Pābak overthrew Gōzihr, the last prince of the Bāzrangik, and became master of the district of Istakhr (Persepolis), and the coins and inscriptions of his son give him the title of king. His legitimate heir was his son Shāpūr, for whom Pābak is said to have asked recognition from the Arsacids; but on Pābak's death a second son,

* Extracts I-II, from '*The History of the Reign of Ardashīr*,' by Dr. Theodore Nöldeke, Edinburgh, 1885.

Ardashîr, refused to acknowledge his brother, and was in arms against him when Shâpûr died suddenly, and hardly by mere accident. That Ardashîr's claims were opposed by his brothers and that he put them to death are not to be doubted, as we have these facts from a tradition of strictly legitimist tendency.*

Tradition names various local princes conquered by Ardashîr for himself or for his father, and perhaps Pâbak before his death was already lord of all Persis. Ardashîr, at least presumably, was so when he struck the coins still extant. Ardashîr, who is to the Sâsânian what Cyrus was to the Achæmenian empire, probably came to the throne in 211/212 A. D. From the first he plainly leaned on the clergy of the Zoroastrian faith, which all through the Macedonian and Parthian eras had undoubtedly continued to be the religion of the people in Irân proper, and especially in Persis. The Parthian monarchs were Zoroastrians, but probably often very lukewarm in the faith. Ardashîr, on the contrary, ostentatiously placed symbols of sacred fire on his coins, and on his inscriptions boasts himself a "Mazdayasn" or orthodox Zoroastrian. From his days onward the often fanatical and persecuting clergy enjoyed great power in the Sâsânian empire, and the hierarchical organization of the state church, so similar to that of the Christian clergy, probably dates from Ardashîr; it is referred to, at least, on the inscriptions of his immediate successors. Popularity and a certain religious prestige were the natural fruits of this orthodox zeal on the part of Ardashîr, but his success was essentially the fruit of his energy and valour. Slowly and not without toil he rose from king of Persis to be king of the kings of Irân. He began by subduing successively Kirmân, Susiana, and the petty states at the mouth of the Tigris. But after this he came into conflict with the great king, whom, according to the contemporary account of Dio Cassius, he smote in three battles. The decisive engagement with Ardavân (Artabanus) in which the last Parthian monarch fell, and where Ardashîr gained the title of "king of kings" seems to have been on 28th April 224 (or 227, according to A. V. Gutschmid), and was probably fought in Babylonia or Susiana, for the next enterprise of Ardashîr was an unsuccessful attack on the strong walls of Hatra, which perhaps was not taken and destroyed till the reign of his successor. Ardashîr conquered Media, where an Arsacid prince was his adversary, and gained the greater part of the Irânian highlands, but failed in Armenia, whither a son of Ardavân had fled.

The Romans saw with concern the rise of a prince who already directed his aims against their Asiatic possessions, and seems to have had some success in this quarter, till in 233 he was smitten by Alexander Severus in a great battle. Henceforth, though peace was often made between the two powers, they remained constant rivals,—and rivals on equal terms, for, though under able rulers and when

* Very doubtful.

the inner condition of the empire was not greatly disturbed, the Europeans of Rome or Byzantium were still too strong for the Asiatics, the tables were not seldom turned, and Rome sustained many a shameful defeat. This struggle fills the chief place in the political history of the Sāsānians; and the inner development of the empire, its martial and political institutions, its art and industry, were also most powerfully influenced by the superior civilization of the West.

The nominal capital was always at Istakhr. . . . But the real metropolis was the Arsacid capital of Ctesiphon, with Ardashîr's new foundation of Veh-Ardashîr, just across the Tigris on the site of the old Seleucia. The rich alluvial land that surrounded these twin cities was no part of Irân proper, and its inhabitants were mainly Semites; but old example, and probably its vicinity to Roman soil, marked it out for the true seat of government.

The extent of the empire at the time of Ardashîr's death is uncertain, for the national tradition ascribes to him some conquests that were really made by his successors, and others which the Sāsānians never made at all. Shâpûr, his son, calls himself on his inscriptions king of the kings of Irân and non-Irân, where his father says only "of Irân;" so that it was the son who first extended the realm beyond the bounds of what was then known as Irân. Non-Irân may refer to districts in the far East, where, however, the Sāsānian power never reached so far as that of the Achæmenians, and it may also include Armenia. At any rate, Ardashîr won a great empire and consolidated it, so that it held together for four centuries. He gave a powerful blow to the system of vassal states, which had become more and more prevalent under the Arsacids, and reduced most of these states to provinces. In this sense he is justly viewed by tradition as the restorer of the unity of Irân; but the unity, of course, was not such as in a modern European state. The great barons in particular were still very powerful, and were more than once a danger to the kings. At bottom they were a continuation of the Parthian nobility, falling into diverse classes, headed, as in the Achæmenian empire, by the seven noblest houses. There was also a numerous minor nobility. Later generations looked back upon the founder of the empire as the best of the lawgivers and the ideal monarch: and, of course, so great a patron of Zoroastrianism left a high reputation for piety. . . .

II.

Shahpûhr I, son of Ardashîr.

Ardashîr is said to have adopted his son Shâpûr as partner of his throne, and this is confirmed by coins on which a youthful head appears along with Ardashîr's likeness. He died late in 241 or early in 242. Shâpûr I. (older form *Shahpûhr*; Sapor or Saporess of the Westerns) was probably crowned on 20th March 242. Legen-

dary tradition makes his mother an Arsacid princess taken at the capture of Ctesiphon; but, according to a more probable account, Shâpûr was already able to bear arms in the decisive battles with Ardavân. Nor can he have been a mere stripling when his reign began, as his prowess against Rome shows; for in Ardashîr's last years, in the reign of Maximin (236-238), the war had been renewed, and Nisibis and Carrhœ (Haran), two fortresses which constantly reappear in this history, had been taken. . . . The Roman world was at this period so shaken that Syria was again and again invaded,—how often we can hardly say; nay, a Syrian, Cyriades himself led the Persians to Antioch and assumed the purple under their protection. At last the emperor Valerian took the field in person; but, after protracted operations in Mesopotamia, fortune turned against the Romans and Valerian himself became Shâpûr's captive (260), under unknown circumstances, and, according to Roman accounts, through treachery; but certainly not till he had entered into negotiations and vainly sought to purchase a free retreat for his army with gold

The Persians had no great standing army like the Romans, and the levies summoned to the standard could not long be kept together; hence so many brilliant débuts in warfare without lasting result. Shâpûr effected no permanent gain of territory, for even Armenia seems now to have fallen again under Roman suzerainty. But Valerian was not delivered, and died in captivity. The figures of the victorious king and the captive Caesar are still to be seen hewn, perhaps by Roman subjects, on the rocks of Persis, and Persian tradition, which preserves so few historical facts as to the immediate successors of Ardashîr, has not forgotten this crowning humiliation of Rome. Some of the traditional deeds of Shâpûr I. really belong to Shapur II., but we may accept him as the author of the great irrigation works at Shûshtar, and it was he who built Gündêv Shâpûr (Ar. Jundai-Sâbûr, Syr. Bêth Lâpât), which was often used by the kings as their second residence, and stood to Ctesiphon as its neighbour Susa in Achaemenian times did to Babylon. Shâpûr's sway over non-Irânian peoples has been already referred to; but the Augustan historians are certainly right in speaking of the Bactrians as a nation still independent and often hostile to Persia, and the same is true of the Cadusians, *i.e.*, the Dêlamites of Gilân, who were never subdued by the Sâsânians. At the very beginning of Shâpûr's reign Mani, founder of the Manichæan sect, began to preach, against which the Persian priests fought for centuries as vigorously as against the various sections of Nicene Christians.

The close of Shâpûr's reign saw great changes in the Roman east. At the fall of Palmyra Shâpûr was probably no longer alive. His son Hormizd (Ohrmazd) I. came to the throne in 272 or 273, having pre-

viously been Governor of Khorâsân. His title, "the hero," appears to have been gained by prowess against the Romans before his accession, for his reign of one year gave little time for great deeds.

Revolutions of Asia.

In the more early ages of the world, whilst the forest that covered Europe afforded a retreat to a few wandering savages, the inhabitants of Asia were already collected into populous cities, and reduced under extensive empires, the seat of the arts, of luxury, and of despotism. The Assyrians reigned over the East, till the sceptre of Ninus and Semiramis dropped from the hands of their enervated successors. The Medes and the Babylonians divided their power, and were themselves swallowed up in the monarchy of the Persians, whose arms could not be confined within the narrow limits of Asia. Followed, as it is said, by two millions of men, Xerxes, the descendant of Cyrus, invaded Greece. Thirty thousand soldiers under the command of Alexander, the son of Philip, who was entrusted by the Greeks with their glory and revenge, were sufficient to subdue Persia. The princes of the house of Seleucus usurped and lost the Macedonian command over the East. About the same time, that, by an ignominious treaty, they resigned to the Romans the country on this side Mount Taurus, they were driven by the Parthians, an obscure horde of Scythian origin, from all the provinces of Upper Asia. The formidable power of the Parthians, which spread from India to the frontiers of Syria, was in its turn subverted by Ardashir, or Artaxerxes, the founder of a new dynasty, which, under the name of Sassanides, governed Persia till the invasion of the Arabs. This great revolution, whose fatal influence was soon experienced by the Romans, happened in the fourth year of Alexander Severus, two hundred and twenty-six years after the Christian era.

IV.

The Persian Monarchy restored by Artaxerxes.

Artaxerxes had served with great reputation in the armies of Artaban, the last king of the Parthians, and it appears that he was driven into exile and rebellion by royal ingratitude, the customary reward for superior merit. His birth was obscure, and the obscurity equally gave room to the aspersions of his enemies, and the flattery of his adherents. If we credit the scandal of the former, Artaxerxes sprang from the illegitimate commerce of a tanner's wife with a common soldier. The latter represent him as descended from a branch of the ancient kings of Persia, though time and misfortune had

* Extracts III.-XIII. are from *The Decline and Fall of the Roman Empire*, by Edward Gibbon, Lubbock's Edition, Vol. I., p. 132 seq.

gradually reduced his ancestors to the humble station of private citizens. As the lineal heir of the monarchy, he asserted his right to the throne, and challenged the noble task of delivering the Persians from the oppression under which they groaned above five centuries since the death of Darius. The Parthians were defeated in three great battles.* In the last of these their king Artaban was slain, and the spirit of the nation was for ever broken. The authority of Artaxerxes was solemnly acknowledged in a great assembly held at Balch in Khorasan. Two younger branches of the royal house of Arsaces were confounded among the prostrate satraps. A third, more mindful of ancient grandeur than of present necessity, attempted to retire, with a numerous train of vassals, towards their kinsman, the king of Armenia; but this little army of deserters was intercepted, and cut off, by the vigilance of the conqueror, who boldly assumed the double diadem, and the title of King of Kings, which had been enjoyed by his predecessor. But these pompous titles, instead of gratifying the vanity of the Persian, served only to admonish him of his duty, and to inflame in his soul the ambition of restoring, in their full splendour, the religion and empire of Cyrus.

V.

Reformation of the Magian Religion.

During the long servitude of Persia under the Macedonian and the Parthian yoke, the nations of Europe and Asia had mutually adopted and corrupted each other's superstitions. The Arsacides, indeed, practised the worship of the Magi; but they disgraced and polluted it with a various mixture of foreign idolatry. The memory of Zoroaster, the ancient prophet and philosopher of the Persians, was still revered in the East; but the obsolete and mysterious language, in which the Zendavesta was composed, opened a field of dispute to seventy sects, who variously explained the fundamental doctrines of their religion, and were all indifferently derided by a crowd of infidels, who rejected the divine mission and miracles of the prophet. To suppress the idolaters, reunite the schismatics, and confute the unbelievers, by the infallible decision of a general council, the pious Artaxerxes summoned the Magi from all parts of his dominions. These priests, who had so long sighed in contempt and obscurity, obeyed the welcome summons; and on the appointed day appeared, to the number of about eighty thousand. But as the debates of so tumultuous an assembly could not have been directed by the authority of reason, or influenced by the art of policy, the Persian synod was reduced, by successive operations, to forty thousand, to four thousand, to four hundred, to forty, and at last to seven Magi, the most respected for their learning and piety. One

* In the plain of Hurmaz, the son of Bâbak was hailed in the field with the proud title of Shâhân Shâh, King of Kings, a name ever since assumed by the sovereigns of Persia (see Malcolm, Vol. 1.)

of these, Arda Viraph, a young but holy prelate, received from the hands of his brethren three cups of soporiferous wine. He drank them off, and instantly fell into a long and profound sleep. As soon as he waked, he related to the king and to the believing multitude his journey to Heaven, and his intimate conferences with the Deity. Every doubt was silenced by this supernatural evidence; and the articles of the faith of Zoroaster were fixed with equal authority and precision. A short delineation of that celebrated system will be found useful, not only to display the character of the Persian nation, but to illustrate many of their most important transactions, both in peace and war with the Roman empire.....

VI.

Power of the Magi.

The Magi, or sacerdotal order, were extremely numerous, since, as we have already seen, fourscore thousand of them were convened in a general council. Their forces were multiplied by discipline. A regular hierarchy was diffused through all the provinces of Persia; and the Archimagus, who resided at Balch, was respected as the visible head of the Church, and the lawful successor of Zoroaster. The property of the Magi was very considerable..... The Persian priests, who were of a speculative genius, preserved and investigated the secrets of Oriental philosophy; and acquired, either by superior knowledge or superior art, the reputation of being well versed in some occult sciences, which have derived their appellation from the Magi. Those of more active dispositions mixed with the world in courts and cities; and it is observed, that the administration of Artaxerxes was in a great measure directed by the counsels of the sacerdotal order, whose dignity, either from policy or devotion, that prince restored to its ancient splendour.

VII.

Establishment of the Royal authority in the provinces.

Artaxerxes, by his valour and conduct, had wrested the sceptre of the East from the ancient royal family of Parthia. There still remained the more difficult task of establishing, throughout the vast extent of Persia, a uniform and vigorous administration. The weak indulgence of the Arsacides had resigned to their sons and brothers the principal provinces, and the greatest offices of the kingdom, in the nature of hereditary possessions. The vitæ, or eighteen most powerful satraps, were permitted to assume the regal title; and the vain pride of the monarch was delighted with a nominal dominion over so many vassal kings. Even tribes of barbarians in their mountains, and the Greek cities of Upper Asia, within their walls, scarcely acknowledged, or seldom obeyed, any superior; and the Parthian empire exhibited, under other names, a lively image of the

feudal system which has since prevailed in Europe. But the active victor, at the head of a numerous and disciplined army, visited in person every province of Persia. The defeat of the boldest rebels, and the reduction of the strongest fortifications, diffused the terror of his arms, and prepared the way for the peaceful reception of his authority. An obstinate resistance was fatal to the chiefs; but their followers were treated with lenity. A cheerful submission was rewarded with honours and riches; but the prudent Artaxerxes, suffering no person except himself to assume the title of king, abolished every intermediate power between the throne and the people.

VIII.

Extent and population of Persia.

His kingdom, nearly equal in extent to modern Persia, was, on every side, bounded by the sea, or by great rivers; by the Euphrates, the Tigris, the Araxes, the Oxus, and the Indus, by the Caspian Sea, and the Gulf of Persia. That country was computed to contain, in the last century, five hundred and fifty-four cities, sixty thousand villages, and about forty millions of souls. If we compare the administration of the house of Sasan with that of the house of Sefi, the political influence of the Magian with that of the Mahometan religion, we shall probably infer, that the kingdom of Artaxerxes contained at least as great a number of cities, villages, and inhabitants. But it must likewise be confessed, that in every age the want of harbours on the sea-coast, and the scarcity of fresh water in the inland provinces, have been very unfavourable to the commerce and agriculture of the Persians

IX.

Recapitulation of the war between the Parthian and Roman Empires.

As soon as the ambitious mind of Artaxerxes had triumphed over the resistance of his vassals, he began to threaten the neighbouring states, who, during the long slumber of his predecessors, had insulted Persia with impunity. He obtained some easy victories over the wild Scythians and the effeminate Indians; but the Romans were an enemy, who, by their past injuries and present power, deserved the utmost efforts of his arms The Romans, about ten years before the fall of the Parthian monarchy, obtained a firm and permanent establishment beyond the Euphrates.

X.

Artaxerxes claims the Provinces of Asia, and declares war against the Romans, A. D. 230.

Prudence as well as glory might have justified a war on the side of Artaxerxes, had his views been confined to the defence or the acquisition of a useful frontier. But the ambitious Persian openly

avowed a far more extensive design of conquest; and he thought himself able to support his lofty pretensions by the arms of reason as well as by those of power. Cyrus, he alleged, had first subdued, and his successors had for a long time possessed, the whole extent of Asia, as far as the Propontis and the Ægean sea; the provinces of Caria and Ionia, under their empire, had been governed by Persian satraps, and all Egypt, to the confines of Æthiopia, had acknowledged their sovereignty. Their rights had been suspended, but not destroyed, by a long usurpation; and as soon as he received the Persian diadem, which birth and successful valour had placed under his head, the first great duty of his station called upon him to restore the ancient limits and splendour of the monarchy. The Great King, therefore, commanded the Romans instantly to depart from all the provinces of his ancestors, and, yielding to the Persians the empire of Asia, to content themselves with the undisturbed possession of Europe. This haughty mandate was delivered by four hundred of the tallest and most beautiful of the Persians; who, by their fine horses, splendid arms, and rich apparel, displayed the pride and greatness of their master. Such an embassy was much less an offer of negotiation than a declaration of war. Both Alexander Severus and Artaxerxes, collecting the military force of the Roman and Persian monarchies, resolved in this important contest to lead their armies in person.

XI.

The Behaviour of Artaxerxes in the War with Alexander Severus:

Flying with rapidity from the hills of Media to the marshes of the Euphrates, he had everywhere opposed the invaders in person; and in either fortune had united with the ablest conduct the most undaunted resolution. But in several obstinate engagements against the veteran legions of Rome, the Persian monarch had lost the flower of his troops. Even his victories had weakened his power. The favourable opportunities of the absence of Alexander, and of the confusions that followed that emperor's death, presented themselves in vain to his ambition. Instead of expelling the Romans, as he pretended, from the continent of Asia, he found himself unable to rest from their hands the little province of Mesopotamia.¹

XII.

Character and Maxims of Artaxerxes.

- The reign of Artaxerxes, which from the last defeat of the Parthians lasted only fourteen years, forms a memorable æra in the history of the East, and even in that of Rome. His character seems to have been marked by those bold and commanding features that generally distinguish the princes who conquer, from those who in-

¹ Doubtful.

herit, an empire. Till the last period of the Persian monarchy, his code of laws was respected as the ground-work of their civil and religious policy. Several of his sayings are preserved. One of them in particular discovers a deep insight into the constitution of government. "The authority of the prince", said Ataxerxes, "must be defended by a military force; that force can only be maintained by taxes; all taxes must, at last, fall upon agriculture; and agriculture can never flourish except under the protection of justice and moderation." Artaxerxes bequeathed his new empire, and his ambitious designs against the Romans, to Shapor, a son not unworthy of his great father; but those designs were too extensive for the power of Persia, and served only to involve both nations in a long series of destructive wars and reciprocal calamities.

XIII.

The Persian Cavalry.

But the nobles of Persia, in the bosom of luxury and despotism, preserved a strong sense of personal gallantry and national honour. From the age of seven years they were taught to speak truth, to shoot with the bow, and to ride; and it was universally confessed, that in the two last of these arts, they had made a more than common proficiency. The most distinguished youth were educated under the monarch's eye, practised their exercises in the gate of his palace, and were severely trained up to the habits of temperance and obedience, in their long and laborious parties of hunting. In every province, the satrap maintained a like school of military virtue. The Persian nobles (so natural is the idea of feudal tenures) received from the king's bounty lands and houses, on the condition of their service in war. They were ready on the first summons to mount on horseback, with a martial and splendid train of followers, and to join the numerous bodies of guards, who were carefully selected from among the most robust slaves, and the bravest adventurers of Asia. These armies, equally formidable by the impetuosity of their charge, and the rapidity of their motions, threatened, as an impending cloud, the eastern provinces of the declining empire of Rome.

PERSIAN ERRATA.

صفحه	سطر	غلط	صحیح
۱	۲	آنپش	آنپس
۱	۵	پسرو	پسریه
۲	۶	کسانکیم	کسانیکم
۴	۱۵	جوانمرد و	جوانمرد به
۵	۱۹	حائی	جائی
۶	۱۸	رای	راه
۸	۱۹	پراگنده	پراگنده
۸	۲۲	مقاز	مقاز
۱۰	۴	بیزدان	بیزدان
۱۱	۲	اففگنده	افگنده
۱۱	۱۷	بیشتریک	بیشتر
۱۶	۱۹	هرچه	هرچه
۲۲	۴	روزی	روزی
۲۳	۱	بباز	بیار
۲۳	۲۶	پیس	پیش
۲۵	۱۰	بنخسپد	نخسپد
۲۵	۲۱	ایچ	هیچ
۳۱	۵	نشید	نشیدند
۳۱	۷	بیامد	بیابد
۳۳	۱۵	بنخچیر	نخچیر
۳۴	۳۱	م	هم

THE EXTRACTS^o FROM THE PERSIAN SHÁH-NÁMEH
RELATING TO THE SUBJECT-MATTER OF THE
PAHLAVI " KARNÁME-I-ARTAKHSHIR-I-
PÁPAKÁN".

I.

در خواب دیدن بابک ساسان را
و دختر دادن برو

بی افکند رائی میان مهان
بماند یکی کشور آباد و شاد
چنین آورد دانشی پاک بار
همه دوده را روز بر گشته شد
خود منده و جنگی و ساسان بنام
سربخت ایرانیان گشته دید
بدام بلا در نیار بخت اوی
ز ساسان یکی کودکی مانده خرد
همی نام ساسانش کردی پدر
همه ساله با رنج و کار گران
مگر باید از رنج پاداش گنج
بهشت آمد و سرشبانرا بدید
که ای در گذارد بعد روزگار
همی داشت با رنج روز و شبان
شبان سرشبان گشت بر گوسپند
چناندید روشنروانش بخواب
گرفته یکی تیغ بندی بهست
برو آفرین کرد و بردش نماز
دل تیره از غم بیپواستی

سکندر چو نومید گشت از جهان
کز آتش نگیزد کس از روم یاد
چو دانا بود بر زمین شهریار
چو دارا برزم اندرون کشته شد
پسر و مراورا یکی شاد کام
پدر را بر آنگونه چون کشته دید
از آن لشکر روم بگریخت اوی
بهند و سندان در بزاری ببرد
برین هم نشان تا چهارم پسر
شبانان بدندی دگر ساروان
برون شد پسر جست کاری بونج
چو کهنتر پسر سوی بابک رسید
بدو گفت مزدورت آید بکار
بید رفت بد بخت را سرشبان
چو شد کارگر مرد آمد پند
شبی خفته بد بابک رود یاب
که ساسان بپیل ژیان بر نشست
بر آنکس که آمد بر او فواز
زبان را بخوبی بیاراستی

* Carefully collated with two old MSS and the edition of Firdusi's
Sháh-Námeh by Turner Macan.

همی بود با مغزش اندیشه جفت
 سه آتش فروزان بپودی بدست
 فروزان بکودار گردان سپهر
 بهر آتشی عود سوزان بدی
 روان و دلش پر ز تیار شد
 بدای دانش اندر توانا بداد
 بزرگان فرزانه و رای زن
 بهر خواب بکسر بدیشان بگفت
 نهاده بهو گوش پاسخ سواي
 بقاویل این کوه باید نگاه
 بشاهی بر آرد سراز آفتاب
 پسر باشدش کز جهان بر خورده
 بر اندازه شان یک بیک پدید داد
 بر بابک آمد بروز دهم
 پراز بوی پشیدن و دل پر ز بیم
 بدر شد پرسفنده و رهنمای
 بر خویش نزد یک بنشاختش
 شبان زو بفرسید و پاسخ نداد
 شبانرا بجان گردهی زینهار
 چو دستم بپیمان بگیري بدست
 نر در آشکارا نه اندر نهان
 ز یزدان نیکی دهش کرد یاد
 بدارمت شادان دل و ارجمند
 که من پور ماسانم ای پهلوان
 که بهمنش خواندی همی یاد گیر
 ز گشامپ اندر جهان یادگار
 از آنچشم روشن که او دید خواب
 یکی اسپ با آلت خسروی
 همی باش تا خلعت آرند نو
 از آنسرهبانی مرش بر فراخت
 قلام و پرسفنده بر پای کوه
 هم از خواسته بی نیازیش داد
 پسندیده و افسر خویش را

بدیگر شب اندر چو بابک برفت
 چنان دید در خواب گانش پرست
 چو آذر گشپ و چو خواد و مهر
 بهر پیش ماسان فروزان بدی
 سر بابک از خواب بیدار شد
 کسانیکه در خواب دانا بدند
 بایوان بابک شدند انجمن
 چو بابک سخن بر کشاد از نهفت
 پرا اندیشه شد ز آنسخن رهنمای
 سر انجام گفت ای سرفراز شاه
 کسیرا که دیدی تو زینسان بخواب
 و رایده و نکه این خواب ازو بگذرد
 چو بابک شنید این سخن گشت شاد
 بقصد تا سر شبان از روم
 بیامد شبان پیش او با گلیم
 بپرداخت بابک ز بیگانه جای
 ز ماسان بپرسید و بنواختش
 بپرسیدش از گویرو از نژاد
 از آن پس بدو گفت کایشهریار
 بگویم ز گویو بهر چه هست
 که با من نسازی بدی در جهان
 چو بشنید بابک زبان بر کشاد
 که بر تو نسازم بچیزی گزند
 ببابک چنین گفت از آن پس جوان
 نبیره جهاندار شاه اردشیر
 سرافراز پوریل اسفندیار
 چو بشنید بابک فرو ریخت آب
 بیاورد پس جامه پهلوی
 بهر گفت بابک بگرمابه شو
 یکی کاخ پر مایه اورا بساخت
 چو اورا بدان کاخ در جای کوه
 بهر آلتی سرفرازیش داد
 بهو داد پس دختر خویش را

II.

زادن اردشیر بابکان

یکی کودک آمد چو تابنده مهر
 فزاینده و فرخ و دلپذیر
 که باشد بدیدار او شاد کام
 بر آمد برین روزگار دراز
 بخواندش بابکان اردشیر
 بخر نیز برگزینش بر فرزند
 که گفتی بی زو نمود سپهر
 ز فرنگ وز دانش این جوان
 بناید مانه بی روز بزم
 سوی بابک نامور پهلوان
 سخنگوی و داننده و رهنمای
 سوار بست گوینده و یاد گیر
 فرستش بنزدیک من شادمان
 میان یلان سرفرازش کنم
 نگوئیم که او نیست پیوند ما
 بسی خون ز مزگان برخ بر نشاند
 همان نورسیده جوان اردشیر
 بخوان و نگه کن بروشن روان
 نویسم فرستم یکی لیک خواه
 دلاور جوان پسندیده را
 چو آید بدان بارگاه بلند
 نباید که بادی برو بر وزد
 جوانرا زهر گوئد هدیه داد
 ز فرزند چیزی نبودش دریغ
 ز چندی و ز رفعت شاهنشاهی
 جوانش پرستند اردوان
 فرستاد دینار و مشک و عبیر
 بدرگاه شاه اردوان شد بری

چو نه ماه بگذشت ازین خوبهر
 بماندند شهریار اردشیر
 همان اردشیرش پدر کرد نام
 بی پروریش بپر در نیاز
 مراورا کنون مردم تیزویر
 بیاموختندش بخر بچه بود
 چنین شد بفرنگ و بالا و چهر
 پس آگاهی آمد سوی اردوان
 که شیر ژباست بنگام رزم
 یکی نامه بنوشت پس اردوان
 که ایستد با دانش و پاک رای
 شنیدم که فرزند تو اردشیر
 چو نامه بخوانی هم اندر زمان
 ز بایستها بی نیازش کنم
 چو باشد بنزدیک فرزند ما
 چو آن نامه شاه بابک بخواند
 بفروشد تا پیش او شد دبیر
 بدو گفت کاین نامه اردوان
 من اینک یکی نامه نزدیک شاه
 بگویم که اینک دل و دیده را
 فرستادم و دادمش نیز پند
 توان کن که از رسم شایان سزد
 در گنج بکشاد بابک چو باد
 ز زرین ستام و ز گوپال و تیغ
 ز دینار و دیبا و اسف و روی
 بیاورد و بنهاد پیش جوان
 بسی هدیه نیز با اردشیر
 ز پیش لیا کودک نیک پی

III.

آمدن اردشیر بدرگاه اردوان

چو آمد بنزد یکتی بارگاه
 جوانا بمهر اردوان پیش خوالد
 بنزد یکتی تخت بنشاختش
 فرستاد هرگونه خوردنی
 خود و ناعداران بیامد جوان
 چو کرمی نهاد از بر تخت شید
 پوستند پیش خواند اردشیر
 فرستاد نزدیک شاه اردوان
 بدید اردوان و پسند آمدش
 پسر وار مهر پیداشتش
 بمی خوردن و خوان و نخچیرگاه
 پیداشتش همچو پیوند خویش
 چنان بد که روزی بنخچیرگاه
 پسر بود شاه اردوانا چهار
 همچوانه با اردوان اردشیر
 بهامون پدید آمد از دور گور
 همه باد پایان برانگیختند
 پیداخت پیش اندرون اردشیر
 بزد بر سرین یکی گور نر
 بیامد هم اندر زمان اردوان
 بتبری چنین گور که افکند گفت
 چنین داد پاسخ بدو اردشیر
 پسر گفت گینرا من افکند ام
 چنین داد پاسخ بدو اردشیر
 یکی دیگر افکن برین هم نشان
 پر از خشم شد ز آن سخن اردوان
 بدو تندی گفت این گناه منست
 ترا خود بیزم و بنخچیرگاه
 بهان تا ز فرزند من بگذری

بگفته باشاه از آن بار خواہ
 ز بابک فراوان مسخها براند
 بهرزن یکی جایگه ساختش
 ز پوشیدنی هم ز گستردنی
 بجائی که فرموده بد اردوان
 جهان گشت چون روی رومی سپید
 همان پدیهای که بد نا گزیر
 فرستاد بابک پهلوان
 جوانمرد را سودمند آمدش
 زمانی به تیمار نگذاشتش
 لرنی بجز با جوانمرد شاه
 جدائی ندادش ز فرزند خویش
 پراگنده شد لشکر و پور شاه
 از آن بر یکی چون یکی شهریار
 جوانمرد و شاه را دلپذیر
 از آن لشکر گشن برخاست شور
 همی گرد باخوی بر آمیختند
 چو نزدیک شد در کمان راند تیر
 گذر کرد بر گور پیکان و پر
 بدید آن کشاده بر آن جوان
 که بادمست آنکس روان باد جفت
 که این گور را من نگندم بقیر
 همان جفت را نیز جوینده ام
 که دشتی فراخست و هم گور و تیر
 دروغ از گناہست با سرکشان
 یکی بانگ برزد بمرد جوان
 که پروردهن آئین و راه منست
 چرا برد بایه همی با سپاه
 بلنددی گزینی و کنه آوری

<p>همان جایگه نزد اسپان گزین بهر کار باهر کسی یار باش بر آن آخور نازی اسپان امیر پر از غم دل و سر پر از کیمیا که درد تنش باد ورنج روان که شاه اردوان از چه آشفته بود نگره آن سخن بیچ بر کس پدید بیاورد دینار چندی ز گنج پیونی بر افکند و صدوی سوار یکی نامه فرمود زی اردشیر چو رفتی بنخچیر با اردوان پرسندد تو نه پیوند اوی که خود کرده تو بنا بخودی مگردان ز فرمان او بیچ روی بنامه درون پندها دادمت دگر خواه تا بگذرد روزگار بیامد دوان تا بر اردشیر دلش سوی نیرنگ واورنگ گشت نه اندر خور خویش جایی گزید ز پوشیدنیا و از خوردنی می و جام و راعشگران بار اوی</p>	<p>تو نازی اسپان مارا ببین بر آن آخور اسپ سالار باش بیامد پراز آب چشم اردشیر یکی نامه بنوشت نزد نیا که مارا چه پیش آمده از اردوان بهم یاد کرد آن کجا رفته بود چو آن نامه نزدیک بابک رسید دلش گشت از آنکار پر درد ورنج فرستاد نزدیک او ده هزار بفرمود تا پیش او شد دبیر که ای کم خرد نورسیده جوان چرا ناختمی پیش فرزنده اوی نکرد او بفرو دشمنی از بهی کنون کام و خوشنودی او بجوی ز دینار لغتی فرستادم بر آنکه که این مایه بردی بکار نکاور پیون با جهانیده پیر چو آن نامه بوخواند خرسند گشت بنزدیک اسپان سراگی گزید بگسرد هرگونه گسردنی شب و روز خوردن بدی کار اوی</p>
---	--

IV.

دیدن گلزار اردشیر را و مردن بابک

<p>بکاخ اندرون بنده ارجمند نگاری پراز گوهر و رنگ و بوی ابر خواسته نیز گنجور بود به دیوار او شاه و خندان بدی دلش گشت از آن خومی شاد کام جوان در دل ماله شد جایگیر بهانا بشب روز نزدیک شد گره زد بر چندی و بسود دست</p>	<p>یکی کاخ بد اردوانا بلند که گلزار بدنام آن ماهروی مجور اردوان چو دستور بود بر او گرامیتر از جان بدی چنان بد که روزی بر آمد پیام نگه کرد خندان لب اردشیر به پیبود تا روز تاریک شد کمندی بوآن کنگره در بخت</p>
--	---

همداد نیکی دهش را درود
 پو از گوهر و بوی و مشک و صیبر
 چو بیدار شد تنگ در برگرفت
 بدان موی و آفری و آتنگ و بوی
 که پرغم دلم را بیاراستی
 دل و جان بهر تو آگنده ام
 که از من بزه شاد و روشن روان
 بگیتی بیدار تو زنده ام
 در نشان کنم روز تاریک تو
 بدیدار آن دلبر دلپذیر
 شکست اندر آمد بآموزگار
 سرای کهن دیگر بوا سپرد
 پر از غم شد و تیره گشتش روان
 سپید بهتر پرداد پارس
 ز درگاه لشکر بهامون برده
 از آن شاه روشن دل دستگیر
 وز آن آگهی رای دیگر گرفت
 بهر سو می جست رای گریز
 از اختر شناسان روشنروان
 همی باز جست اختر و راه خویش
 از آن پس کوا باشد آموزگار
 بدان تا کند اخترانرا نگاه
 نگه کرده شد اختر شهریار
 سخن گفتن از اختر و رازشان
 کزینک به پرداخت ز اختر شناس
 همی داشت گفتار ایشان بیاد
 که بکشاید آن راز با اردوان
 ز کاخ کفیزک بر شهریار
 همان گشت او بر چه و چون و چنده
 ز چوئی بیچده دل شهریار
 سپید نژادی و کنه آوری
 جهاندار و نیک اختر و سودمند
 ز گفتار ایشان نمی گشت مست

بگستاخی از باره آمد فرود
 چو آمد خرامان بر اردشیر
 ز بالین دیبا سرش بر گرفت
 نگه کرد برنا بر آن خبری
 بدانگاه گفت از کجا خاصی
 چنین داد پاسخ که من بنده ام
 دلارام و گنجور شاه اردوان
 کنون گر پذیرای مرا بنده ام
 بیایم چو خواهی بنزدیک تو
 از آن شادمان شد دل اردشیر
 چو لغتی بر آمد برون روزگار
 جهاندار بیدار بابک بمرد
 چو آگاهی آمد مری اردوان
 گرفته بر مهری یاد پارس
 بفرمود تا کوس بیرون برند
 جهان تیره شد بر دل اردشیر
 دل از لشکر اردوان برگرفت
 که از درد او بد دلش پرستیز
 وز آن پس چنان بد کرد شاه اردوان
 بهارود چندی بدرگاه خویش
 همان نیز تا گردش روزگار
 فرستاد شان نزد گلنار شاه
 سه روز اندر آن کار شد و روزگار
 چو گلنار بشنید آواز شان
 به روز تا شب گذشته سه پاس
 پر از آرزو دل لبان پر زبانه
 چهارم بشد مرد روشنروان
 برفتند باز بیچار در کنار
 بگفتند راز سپهر بلند
 کزین پس کنون تانم به روزگار
 که بگریزد از مهری کهنی
 و زان پس شود شهر یاری بلند
 دل ناهور بهتر نیک بخت

V.

گرینختن اردشیر با گلنار

کنیزک بیامد بر اردشیر
 که یکروز نشکببی از اردوان
 بهیگفت با نامور اردوان
 شکبائی و خامشی برگزید
 وز آن پس بهیجست راه گریز
 ز ری سوی شهر دلیران شوم
 گرایدر بجاشی بنزدیک شاه
 همان بر سر کشور افسر شوی
 فباشم جدا از تو تا زنده ام
 فرو ریخت از دیدگان آب زرد
 که فردا بیایه شدن نا گزیر
 بکف بر نهاده تن و جان خویش
 بغم اندر آمد شب لاجوره
 زهر گوهی جستن آغاز کرد
 ز دینار چندان که بودش بکار
 بهانخانه بنهاد گویو بدست
 زهر گونه اندیشه باد کرد
 چگونه شود کار او با جوان
 بخفت اردیان جای شد بیگوه
 بیاورد گویو بر اردشیر
 نگهبان اسپان همه خفته دست
 که او خواست رفتن بشب نا گزیر
 بر آخور چران همچنان زیر زین
 همان گویو سرخ و دینار دید
 نباید بالده فروز زین بدن
 بدین روزگار جوانی رها
 بزد بر سر قازی اسپان لجام
 یکی تیغ زهر آب داده بدست
 نشست و برقندد یکبارگی
 بهیوقت شادان دل و راجوی

چو شد روی کشور بکردار قهر
 چو دریا بر آشفست مرد جوان
 کنیزک بگفت آنچه روشنوا
 سخن چون ز گلنار از آنسان شنید
 دل مرد برنا شد از گفته تیز
 بهر گشت گر من بایران شوم
 تو با من سکالی که آئی برا
 اگر با من آئی توانگر شوی
 چنین داد پاسخ که من بنده ام
 بهیگفت بآلب پر از باد سرد
 چنین گفت با ماهروی اردشیر
 کنیزک بیامد بایوان خویش
 چو شد روی گیتی ز خورشید زرد
 کنیزک در گنجها باز کرد
 ز یاقوت وز گوهر شاهوار
 بیامد بجائی که بودش نشست
 همی بود از آن کار با رنج و درد
 که تا چون گریزد ز شاه اردوان
 بهیپود تا شب بر آمد ز کوه
 از ایوان بیامد بکردار تیر
 جهانجوی را دید جامی بدست
 کجاست شان کرده بود اردشیر
 دو اسپ گرانمایه کرده گزین
 جهانجوی چون روی گلنار دید
 قندی گفت که اکنون بیایه شدن
 مگر یابم از چنگ این اژدها
 هم اندر زمان پیدش بنهاد جام
 بهوشید خفقان و خود بر نشست
 همان ماه رخ بر دگر بارگی
 از ایوان سوی پارس بنهاد روی

نبودی شب و روز روشنروان
مگر چهر گلزار دیدی بفال
بدیبا سرگماش آراستن
بر آشفست و پشیمان شد از کین اوی
بیاراسته نشت و تاج و سرای
بیامد بر نامور شهر یار
بر آنکس کجا مهر کشورد

چنان بد که بیمابروی اردوان
زدیبا نه برداشتی دوش و بال
چو آمدش هنگام برخاستن
کنیزکی نیامد ببالین اوی
بدر بر سپاه استاده بپای
ز درگاه برخاست سالار بار
بدو گفت گردنگشان بدرله

VI.

آگاهی یافتن اردوان از گریختن اردشیر بکنیزک و تاختنش پس ایشان

که گلزار چون راه و آئین نگاه
مگر باشد اندر دلش کین من
که رقت بگاه دوش اردشیر
که بد باره نامبردار شاه
که گنجور او رفت با اردشیر
ببالای بوراندر آورد پای
زو گفنی همی پاره آتش سپرد
بسی اندر و مردم و چار پای
شنید ایچ کس بانگ نعل ستور
یکی باره خنک و دیگر صیاه
دو تن بردو اسپ اندر آمد بدشت
چو اسپ همی بر پراگنده خاک
که این غرم باری چرا شد روان
شاهی ز نیک اختیاری پراوست
همه کار گردد بیا بردراز
بصورده بر آسود و آمد دوان
بپیش اندرون اردوان باد زیو
نپرداخت از تاختن بکومان
برو بر دشمن نیاید گزنده
بدید از بلندی یکی آبگیر

پرسندگانرا چنین گفت شاه
ندارد نیاید ببالین من
بیامد هم آنگاه مهر دبیر
وز آخر بهر دست خنک و صیاه
هم آنگاه شد شاهرا دلپذیر
دل صود جنگی بر آمد ز جای
سواران جنگی فراوان ببرد
بره بر یکی نامور دید جای
بپرسید از ایشان که شبگیر دور
دو تن برگزشتند پویان براه
یکی گفت که ایدر بره برگزشت
بدم سواران یکی غرم پای
بهمستور گفت آرمزان اردوان
چنین داد پاسخ که آن قراوست
گر این غرم دریاید اورا معاز
فرود آمد اینچا بگاه اردوان
همی تاختند از پس اردشیر
جوان با کنیزکی چو باد دمان
کرا یار باشد سپهر بلند
ازین تاختن رنجه شد اردشیر

که اکنون که با رنج گشتیم جفت
 که شد باره و مرد بی تار و بود
 وز آن پس بآمودگی بگذریم
 بزردهی دو رخساره چون آفتاب
 دو موه جوان دید بر آبگیر
 عنان و رکابت بپاید بسود
 کنون آب خوردن نیارد بها
 تن خویش را داد باید درود
 بگلنار گفت این سخن یاد گیر
 بگردن بر آورد رخشان ستان
 همی ناخست همواره تیره روان
 فلک را بپیمود گیتی فروز
 بسی مردم آمده بنزدیک اوی
 که کی برگزشتند آن دو سوار
 که ای شاه نیک اختر پاک رای
 بگسترد شب چادر لاجورد
 پراز گود و بی آب گشته دهن
 که چون او ندیدم بایوان نگار
 چو رخس دلور سرو گوش و سم
 ندارد بر آستان کسی غرم یاد
 کز ایدر مگر باز گردی بجای
 که اکنون دگر گونه شد دآوری
 ازین ناختن باد باشد بدست
 بفامه بگو این سخن در بدر
 نباید که گردد همان غرم شیر
 بدانست کآن کار او شد کهن
 همی داد نیکي دهن را درود

جوانمرد پویان بگلنار گفت
 بپاید برین چشمه آمده فرود
 بباشیم وز آب چیزی خوریم
 چو برده رسیدند نزدیک آب
 بهخواست آمده فرود اردشیر
 جوانان بآواز گفتند زود
 که رستی ز کام و دم ازدها
 نباید که آبی بخورده فرود
 چو از پندگو آن شنید اردشیر
 گرانشد رکاب و سبکشد عنان
 پس اندر چو باد دمان اردوان
 بدانکه که بگذشت نیمی ز روز
 یکی شارسان دید با رنگ و بوی
 چنین گفت با موبدان ناعدار
 چنین داد پاسخ بدو رهنمای
 بدانکه که خورشید برگشت زرد
 برین شهر بگذشت پویان دوزن
 یکی غرم بود از پس یک سوار
 چو میمورغ بال و چو طائوس دم
 برونک ارغوان و بیک تنه باد
 چنین گفت با اردوان که خدای
 سپم سازی و ساز جنگ آوری
 که بختش پس پشت او در نشست
 یکی نامه بنویس نزد پسر
 نشانی مگر یابد از اردشیر
 چو بشنید ز اردوان این سخن
 بدان شارسان اندر آمده فرود

VII.

نامه نوشتن اردوان پسر خود درباره

گرفتن اردشیر

بفرمود تا باز گردد سپاه
 چو شب تیره گشت اندر آمده بوی

چو شب روز شد بامداد پگاه
 بیامد دو رخساره هم رنگ نی

که کژی بکار اندر آورد سر
کز آنسان نرفت از کمان هیچ نیز
مگو این سخن باکس اندر جهان
بپردان چنین گفت کایه سننیر
که هرگز مبیناد نیکی نیش
ز کار گذشته فراوان برانده
بیلا و چهر و بر اردشیر
ز فروز اورنگ او گشت شاد
بهر سو بر افکند زورق بر آب
سپاه انجمن شد بر آن آبگیر
بآگاهانی شاه کردند خبر
بهر کشوری نامدارا بدنه
ز شادی جوانش دل مود پیر
بنزدیک برنا گروها گروه
بنزد جهانجوی گشت انجمن
که ای نامداران روشنروان
ز فرزانه و مردم رای زن
چه کرد از فرومایگان مهان
چه کرد از فرومایگی در جهان
ببیدادی آورد گیتی بهشت
بمزد اندرون اردوان شهریار
وز اینده امتان کس نگیریم یاد
نهانم بکس ناچ و نخت بلند
که پاسبان باواز فرخ نهید
ز شمشیر زن مود وز رای زن
به راز دل باز گفتند راست
به بهار چهر تو گشتیم شاد
ببندیم کینوا کمر بو میان
غم و شادمانی بکم بیش تست
سزد بر تو شاهی و کنده آوری
بقیغ آب دریا به خون کنیم
سوش بر تو آمد ز ناپید و نیز

یکی نامه بنوشت نزد پسر
چنانچه ز بالین ما اردشیر
سوی پارس آمد بجویش نهان
وزین سو بدربار رسیده اردشیر
تو کردی مرا ایمن از بد کنش
بر آسود و ملاح را پیش خوانده
نگه کرده فرزانه ملاح پیر
بهانست کونست جز کی نژاد
بهانده بدربار هم اندر شتاب
از آگاهی نامدار اردشیر
بر آنکس که بد بابکی در صغیر
دگر بر که از نعم دارا بدنه
چو آگاهی آمد ز شاه اردشیر
به معرفت مردم زدربار و کوه
زهر شهر فرزانه و رای زن
زبان بر کشاد اردشیر جوان
کسی نیست زین نامدار انجمن
که نشنیده کاسکندر اندر جهان
که نشنیده کاسکندر بد نهان
لیامان مارا یکایک بکشت
چومن باشم از نعم امفندپار
سزد گو مرا اینوا نخوانیم داد
چو باشی با من بدین یار منده
چگونگی و این را چه پاسبان دیده
بر آنکس که بود اندر آن انجمن
چو آواز بشنید بو پای خاست
که هر کس که هستیم بابک نژاد
و دیگر که هستیم ساسانیان
زن و جان ما سر بر پیش تست
بدو گوهر از هر کسی بر نوبی
بفرمان تو کوه پامون کنیم
چو پاسبان بر آنسان شنید اردشیر

بدل در بانه‌یسه کین گس‌ت‌ریه
پی افگند و شد شارسان گارسان
که ایشاه نیک اختر دل‌پذیر
بر پارس باید که بخو‌کنی
که اختر جوانست و خسرو جوان
فزونست و زو بینی الهوه ورنج
ندارد کسی زان سپس با تو پای
سخنهای بایسته دل‌پذیر
بسوی صطخر آمد از پیش آب
دلش گشت پر دره و تیره روان
سپاهی بیاورد با ساز جنگ

بر آن مهنران آفرین گس‌ت‌ریه
بنزدیک دریا یکی شارسان
یکی موبدی گفت با اردشیر
سر شهر یاری همی نو‌کنی
وز آن پس کنی رزم با اردوان
که او از ملوک طوایف بگنج
چو بوداشتی گاه او را ز جای
چو بشنید گردن فواز اردشیر
چو ببرد سر از تیغ کوه آفتاب
خبر شد بر بهمن اردوان
نکرد ایچ بونعت شاهی درنگ

VIII.

یاری نمودن تباک با اردشیر و جنگ کردن با بهمن و فیروزی یافتن

ابا آلت و لشکروای پای
جهان‌دهه با داد و فرمانروا
چو آگه شد از پیش بهمن برفت
ابا لشکر و کوس و بادار و گیر
ز اسپاندر آمد چنان چون مزید
ز ساسانیان بیشتر یکی کرد یار
بژود آمدن ارچ بشناختش
دلش گشت از آن پیر پرتوس و بای
که با او سپاهی جهانگیر بود
بهانست اندیشه اردشیر
چنین گفت کز کردگار بلند
اگر در دلم بست جزای پای
که آورده لشکر برین آبگیر
که از پیروزان گشت مرد جوان
شکیبادل و راز دارنده دان
یکی دیگر اندیشه افگند بن
بر آن نامدارانش مرداشتی
سوی آذر رام و خوار گشت

یکی نامور بود نامش تباک
که بر شهر جهرم بد او پادشا
مر او را خجسته پسر بود هفت
بیامد ز جهرم سوی اردشیر
چو چشمش بروی سپید رسیده
بیامد دوان پای او بوس داد
تراوان جهانجوی بنواختش
پرانده‌یسه شد نامجوی از تباک
براه اندر از پیر آژیر بود
جهان‌دهه بیدار دل بود و پیر
بیامد بیاورد اسنا و ژده
بریدست بپیامه جان تباک
چو آگاهی آمد ز شاه اردشیر
چنان سیر گشتم ز شاه اردوان
مرایکدل مهربان بنده دان
چو بشنید زو اردشیر این سخن
مر او را بجای پدر داشتی
دل شاه از اندیشه آزاد گشت

که باشدش بر نیکوئی رهنمای
درخت بزرگی ببرداردش
عرض پیش او رفت با رهنمایی
نگه کرد تا کیست سالار و گره
دلبران و مردان خنجر گذار
از آن لشکر گشتن شد شاد کام
ز دادار نیکي دهنش یاد کرد
سوی بهمن اردوان شد بچنگ
برفتند گردان پر خاش خمر
هم نیزه و تیغ و ژوبین بکف
سپاه تباک اندر آمد بچنگ
چو جوی روان خون همی ریختند
بوا پرز گرد و زمین پر ز مرد
بیامد ز قلب سپاه اردشیر
تنش خسته از تیر و تیره روان
ابا ناله بوق و باران تیر
که بهمن بدو داشت آواز و فخر
زهر سو بپیوست بیمر سپاه
کجا بابک آگنده بود آن برنج
بنیرو شد از پارس لشکر براند

نیایش همیکرد پیش خدای
بهر کار پیروزگر داردش
وز آنجایکه شد بهوده سزای
سوار و پیاده همی بر شمرد
چو عارض بر آورد پنجم هزار
یکایک بدانست و پرسید نام
سپه را درم داد و آباد کرد
چو شد لشکری چون دلاور پلنگ
چو گشتند نزدیک با یکدیگر
سپاه از دور و بر کشیدند صف
چو شد چادر چرخ پیروزه رنگ
چو شیران جنگی بر آویختند
بدینگونه تا گشت خورشید زرد
بر آمد یکی باد و ابری چو تیر
گریزان بشد بهمن اردوان
پس اندر میفاخت شاه اردشیر
برین هم نشان تا بشهر صطخر
ز گیتی چو برخاست آواز شاه
مراورا فراوان نمودند گنج
درمهای آگنده را بر فشاند

IX.

لشکر کشیدن اردوان بچنگ اردشیر و کشته شدن اردوان

دلش گشت پر بیم و تیره روان
همیگفت با من خداوند پند
ز بخشش بکوشش گذر چون شود
یکی نامجوی آید و شیر گیر
سپه برگرفت و بنه بر نهاده
همی گرد لشکر بر آمد بهماه
سپاهیکر بر نهاده بر بست راه
بخاک اندرون مار بپ خواب مانده
چونگیدن زنگ و هندی درای

چو آگاهی آمد سوی اردوان
چنین گفت کین راز چرخ بلند
هر آن به کز اندیشه بیرون شود
گمانی نبردم که از اردشیر
در گنج بکشد و روزی بهاد
ز گیل و ز دیلم بیامد سپاه
وز آنروی لشکر بیاورد شاه
میان دو لشکر دو پر قاب مانده
ز بس ناله کوس با تیره نای

سرافشانده تیغهای بنفش
 بر آن زبدهستان جهان تنگ بود
 همان تنگ شد راه آوردنی
 شده خسته از زندگانی ستوه
 بشد کوشش رزم را دستگاه
 دل جنگیان شد از آن پوزبای
 خروشش همی از هوا برگذشت
 شدند اندرین یکسخت یکرزبان
 برین لشکراکنون ببايد گويست
 هم بخردان خواستند زینهار
 چکاچاک برخاست باران تیر
 بداد از پی قاج شیرین روان
 چو بگرفت و بودش گرفته لگام
 ز دور اردوانا بدید اردشیر
 تنش خسته تیر و تیره روان
 که شو دشمن پادشارا بگیر
 دل بدسگالان پراز بیم کن
 شد آن فامدار از جهان ناپدید
 چمر با اردوان و چمر با اردشیر
 سپارد مراورا بخاک نهند
 و زو نغمه آروشی خوار شد
 بزدان فرستاد شاه بلند
 بدام بلا بر نیابختند
 سزد گر کنی زین یکی دامستان
 پراز آلت لشکر و سیم و زر
 ببخشید از آن پس هم بر سپاه
 تن اردوانا ز خون کرد پاک
 بر آئین شاهان یکی دخمه کرد
 ز کافور کرد افسری بر مرش
 ز لشکر بر آنکس که شد سوی ری
 چنین گفت گایشاه دانش پذیر
 که با فرو زببست و با قاج و گاه
 کجا گرد کرد اردوان آن برنج

خروشان سپاه و درفشان درفش
 چهل روز ازینسان همی جنگ بود
 ز هرگونه تنگ شد خوردنی
 ز بس کشته شد روی بامون چوکوه
 مرا انجام ابری بر آمد سپاه
 یکی باد برخاست بس پولناک
 بقوفید کوه و بدرید دشت
 بفرمید از آن لشکر اردوان
 که این کار بر اردوان ایزدیست
 بروزی کجا سخت شد کارزار
 بیامد ز قلب سپاه اردشیر
 گرفتار شد در میان اردوان
 بدست یکی مرد خرد نام
 پیش جهانجوی بردش اسیر
 فرود آمد از اسب شاه اردوان
 بدژخیم فرمود شاه اردشیر
 بجنجری میانش بدو نیم کن
 بیامد دژ آگاه و فرمان گزید
 چنین است کردار این چرخ پیر
 کرا با ستاره بر آرد بلند
 دو فرزند او هم گرفتار شد
 مر آن پردو را پای کرده بربند
 دو مهتر به از رزم بگریختند
 برفتند گویان بهندوستان
 هم رزمه پر مقام و کمر
 بقومود نا گرد کردند شاه
 برفت از میان بزرگان تباک
 خروشان بشتش ز خاک نبرد
 بدیابوشید خسته برش
 بپیمود کس خاک کاخش بر پی
 وز آن پس بیامد بر اردشیر
 تو پیدمان ده و دختر او بخواه
 بدست آید افسر و قاج و گنج

هم اندر زمان دختر او بخوامست
 توانگر میده توانگر سپاه
 بر آسود از رنج وز گفتگوی
 بدو اندرون چشمه و دشت و راغ
 بهخواندش خرّه ارد شیر
 فراوان از آنچشمه بکشاد جوی
 برو نازده شد مهر و جشن مده
 بر آورده شد جایگاهی فراغ
 بهخواندش مرزبان شهر زور
 چو آباد کردش کسانرا نشاخت
 همی کوه بایست پیشش برید
 وز آن کوه ببرید مده جویبار
 شد آشناسان پر سرای و ستور

زو پند بشنید و گفتار راست
 بایوان او بود تا یک در ماه
 موی پارس آمد زری نامجوی
 یکی شارسان کرد پر کاخ و باغ
 که اکنون گرانمایر دقان پیر
 یکی چشمه بُد بیکران اندروی
 بر آورد ز آنچشمه آتشکده
 بکرد اندرش باغ و میدان و کاخ
 چو شد شاه بادانش و فرو زور
 بگرد اندرش روستاها بساخت
 بجای یکی ژرف دریا بدید
 بپردنه مینین و مردان کار
 همیرانه از کوه تا شهر زور

X.

رزم اردشیر با گردان و شکست یافتن

بشد ساخته تا کند رزم کرد
 پذیرده شدش کرد بیمار جنگ
 ابا گرد کشور همه یار گشت
 فزونتر ز گردان او یک بسی
 سپاه جهاندار بگوییختند
 شد آورده که را همه جای تنگ
 بُد نامداری بر آن رزمگاه
 زبانها شد از تشنگی چاک چاک
 که بنشانه آنجنگ و جوش و جلب
 بیامد جهاندار با آن گروه
 ابا اندکی مرد برنا و پیر
 بر آن میش و بر پاسهان بدید
 دهانشان پر از خاک آوردهگاه
 یکایک ببرنده با آب ماست
 شب تیره خفقان زیر در کشید

سپاهی ز اصطخر بیمار ببرد
 چو شاه اردشیر اندر آمد بنگ
 یکی کار بُد خوار دشوار گشت
 یکی لشکری گرد شد پارسی
 بیکروز تا شب بر آویختند
 ز بس کشته و خسته بردشت جنگ
 جزو آتش با خوار مایر سپاه
 ز خورشید تابان و از گرد خاک
 هم آنکه در فشی بر آورد شب
 یکی آتشی دید بر موی کوه
 موی آتش آورد روی اردشیر
 چو تنگ اندر آمد شبانان بدید
 فرود آمد از اسپ شاه و سپاه
 ازیشان سبک اردشیر آب خواست
 بیاسود و لغتی چرید آنچه دید

ببالین نهاد آن کلي مغفرش
 سرشاه ایران برآمد ز خواب
 که بد دور باد از نوروز و شبان
 ز خفقان همان خوابگاه تو بود
 کز ایدر کجا یابم آرامگاه
 نیابی مگر باشدت رهنمای
 چو رفتی پدید آید آرامگاه
 بهره یکی نامبردار مه
 بهره از ره راه بر چند پیر
 از آن ده سبک پیش او رفت مه
 از آنجای ناخرد اردشیر
 همه شاد دل برگرفتند راه
 که تا کار ایشان بچرید نهان
 بر شاه ایران فراز آمدند
 ندارد کسی بردل از شاه یار
 کهن گشت و شد بخت برناش پیر
 گذشت سخن بودلش باد گشت
 سواران شمشیر زن مه هزار
 بیاورد با خویشان شهریار

ز خفقان شایسته بد بسترش
 سپیده چو سرزد ز دریای آب
 بیامد ببالین او سرشبان
 چه بد بود کین جایی راه تو بود
 بهره از آن سرشبان راه شاه
 چوین داد پاسخ که آباد جایی
 از ایدر کنون چار فرسنگ راه
 وز آبروی پیوسته شده ده ده
 چو بشنید از آن سرشبان اردشیر
 سپیده ز کوه اندر آمد ده
 سواران فرستاد بونا و پیر
 سپهر را چو آگاهی آمد ز شاه
 بگردان فرستاد کار آگاهان
 برگشتند پویان و باز آمدند
 که ایشان همه نام جوینده و شاد
 برانند کانداز صطخر اردشیر
 چو بشنید شاه آن سخن شاد گشت
 گزین کرد از آن لشکر نامدار
 کماندار با تیر و ترکش هزار

XI.

شبنخون کردن اردشیر بر سر کردان و شکست

داون ایشانرا

کسی را که نا بردنی بد بماند
 جهاندار با گرد نژدیک شد
 یکایک دل لشکر آشفته دید
 عنان باره تیز تگ را سپرد
 گدا را ز خون بر سراسر نهاد
 بروی زمین کرد بر بست گشت
 سترگی و نا بخردی خوار شد
 سپهر را همه بهره و تاج داد

چو خورشید شد زرد لشکر براند
 چو شب نیمه بگذشت و تاریک شد
 همه دشت از ایشان پراز خفته دید
 چو آمد سپیده ببالین کرد
 بر آشفته شمشیر و اندر نهاد
 همه دشت از ایشان سرودست گشت
 بی اندازه زیشان گرفتار شد
 همه بومهاشان بغاراج داد

اگر پدر مردی ببرد بدشت
 ز نیک اختر روز داد شاه
 گر از آن بیامد بشهر مطهر
 سلیم سواران بی آبرو کنید
 که زود آید اندیشه روز رزم
 چو آسوده شد گردگاه از کمر
 چو این داستان بشنوی یادگیر

چنانچه که دینار بر سر بطشت
 نکرده بدینار او کس نگذا
 ز مردی نکردی بر آتشهر نصر
 بفرمود کاسپان بنیرو کنید
 تن آسوده دارید بکسر بزم
 دلیوان بخوردن نهاده سر
 پر اندیشه رزم شد اردشیر

XII.

واستان هشتواد و سرگزشت کرم

بدانکه که بکشاد راز از لہفت
 که گوید ز بالا و پنهانی پارس
 ز کوشش بدی خوردن هر کسی
 که بیگام جوینده نان بدی
 شدنددی هم دختران همگروه
 یکی دوک دانی ز چوب خدنگ
 خرامان از آتشهر تا پیش کوه
 نمودی بخورد اندرون بیش و کم
 از آن پنبه شان بود ننگ و نبرد
 شده پنبه شان ریمان دراز
 یکی مرد بد نام او هفتواد
 از آنرفت کورا پسر بود هفت
 که نشمردی او دخترانرا بکس
 نشستند بادوک در پیش کوه
 بگاه خورش دوک بگذاشتند
 یکی سیب افکنده باد از درخت
 کنون بشنو اینداستان شگفت
 یکی در میان کرم آگنده دید
 بدان دو کدان نرم بگذاشتش
 بنام خداوند بی یار و جفت
 برشتن نمایم شمارا نهیب
 کشاده رخ و سیم دندان شده

ببین این شگفتی که دقان چه گفت
 ز شهر کجا ران بدریای پارس
 یکی شهر بد ننگ و مردم بسی
 بدان شهر دخترانرا بدی
 بیکروی نزدیکتر بود کوه
 ازین بر یکی پنبه بدی بسنگ
 بدروازه دختر شدی همگروه
 بر آمیختندی خورشها بهم
 نرفتی سخن گفتن از خواب و خورد
 شدنددی شبانگرم سویی خانه باز
 بدان شهر بیچیز خرم نهاد
 بدینگونه بر نام او هر چه رفت
 گرامی یکی دخترش بود و بس
 چنان بد که روزی هم هم گروه
 بر آمیختند آن کجا داشتند
 چنان بد که این دختر نیکیست
 بره بر بدید و سبک برگرفت
 چو آنخوب رخ میوه اندر گزید
 بانگشت از آن سیب برداشتش
 چو برداشت ز آنه و کدان پنبه گفت
 من امروز ازین اختر کرم سیب
 هم دختران شاد و خندان شدند

دو چندانکه رشتی بروزی بوشت
وز آنجا بیامد بگردار دود
بر او آفرین کرد مادر بهر
بشیدگر چون ریمان بر شمره
چو آمد بر آن چاره جوی انجمن
چنین گفت با نامور دختران
من از اختر کرم چندان طراز
بوشت آن گجا برده بد پیش از آن
سوی خانه برد آن طوازی که رشت
همی لختگی سبب بر بامداد
دران پنجه هر چند کردی فزون
چنان بد که یکروز مام و پدر
که چندان بریشی مگر با بری
سبک سبقتن پیش مادر بگفت
همان کرم فوخ بدیشان نمود
بقالی گرفت اینسخن بفتواد
مگر ز اختر کرم گفتی سخن
چنین تا بر آمد برین روزگار
صران کرم را خوار نگذاشتند
تن آور شد آن کرم و نیرو گرفت
همی تنگشد دو کدان برقنش
بمشک اندرون پیکر زعفران
یکی پاک صندوق کردش سیاه
چنان بد که در شهر بی بفتواد
فراز آمدش ارج و آزر و چیز
یکی میر بد اندران شهر اوی
بهانه میساخت بر بفتواد
بسی نامدار انجمن شد بروی
ز شهر کجاران بر آمد نقیر
بهیوقت پیش اندرون بفتواد
همر شهر بگرفت و اورا بکشت
بنزدیک او مردم انبوه شد
یکی دژ بگرد از بر تیغ کوه

شمارش همی بر زمین بر نوشت
بمادر نمود آن گجا رفته بود
که بر خوردی ایماه خورشید چهر
دو چندان که هر روز بر دی ببرد
برشتن نهاده دل و جان و تن
که ایماه رویان نیک اختران
برشتم که نیزم نیاید نیاز
بکار آمدی گر بدی بیش از آن
دل مام او شد چو خرم بهشت
پریروی دختر بآن کرم داد
برشتی همی دختر پر فسون
بگفتند با دختر پر پیر
گرفتنی ای پاک تن خواهری
از آنسبب و آن کریم اندر نهفت
زن و شوی را روشنائی فزود
ز کاری نکردی بدل هیچ یاد
بر او نو شدی روزگار کهن
فروزنده ترگشت هر روزگار
بخوردنش لیکر همیداشتند
سر و پشت اورنگ نیکو گرفت
چو مشک سیر گشت پیرانش
برو پشت او از کران تا کران
بدو اندرون ساختش جایگاه
نگفتی سخن کس بهند و بداد
توانگر شد آن بهت فروزه نیز
سرافراز با لشکر و آبروی
که دینار بستاند از بد نژاد
بر آن بهت فروزند پیکار جوی
برفتند با نیزه و تیغ و تیر
بجنگ آمد و داد مردی بداد
بسی گوهر و گنجش آمد بهشت
ز شهر کجاران سوی کوه شد
شد آنشهر با او هر همگروه

هم آراغم بود و هم جای گین
 ز بخت اندر آمد میان حصار
 که بینا بدیده اندیدی سرش
 یکی حوضی کردند بر کوه و سنگ
 نهادند کرم اندر و نرم نرم
 برفتی روان از بر هفتواد
 پراگنده کرم آن پیرداختی
 چو پیلای شد آن کرم با شاخ و یال
 مر آن حصن را نام کرمان نهاد
 پدر کشته جنگی سپیدار کرم
 کرنجش بدی خوردن و شهد و شیر
 همان پرسش از کار بیداد و داد
 هم روی دریا سپهر گسترید
 همان گنج و هم آلت کارزار
 چو رفتی سپاهش بر کرم تنگ
 چو آواز این دامن بشتی
 که گردش نیارست جذبید باد
 نبردی بر آن باره بر باد راه

نهاد بر آن دژ در آیدین
 یکی چشمه بود بر کوهسار
 یکی باره کوه گرد اندرش
 چو آن کرم را گشت صندوق تنگ
 چو صابون و سنگ از هوا گشت گرم
 چنانشد که دارنده پر بامداد
 لویدی کرنجش علف ساختی
 بر آمد برینکار بر چند سال
 چو بگذشت یکچند بر هفتواد
 هماندخت خرم نگهدار کرم
 بیدار شدند دبیر و وزیر
 سپید بدی بردرش هفتواد
 ز دریای چین تا بکرمان رسید
 پسر رفت با تیغ زن ده هزار
 بر آن پادشا کوشیددی بجنگ
 شکسته شدی لشکری کاهدی
 چنانشد در نامور هفتواد
 حصاری شد آن پرز گنج و سپاه

XIII.

رزم اردشیر با هشتواد و شکست یافتن اردشیر

نبود آن صحنها و را دلپذیر
 سپاهی بلند اختر و جنگجوی
 از یشان بدل در نیامدهش یاد
 بیامد سوی رزم خود با گروه
 بگوز و تهریزین همیگرفتند
 سپه شد بر آن نامداران زمین
 نو گشتی زمین دست ایشان بیست
 که پیروزگر شد ز کشتن ستوه
 سبک باز گشتند نزدیک شاه
 از آن کشتن و غارت و داروگیر
 بیژدی سلیم و درم برفتاند

چو آنگه شد از هفتواد اردشیر
 سپید فرستاد نزدیک اوی
 چو آگاه شد ز آنصحن هفتواد
 کمینگاه کوه اندر آن کنج کوه
 چو لشکر سراسر بر آشوقفتند
 سپاه اندر آمد ز جای کمین
 که کس باز نشناخت از پای دست
 ز کشته چنانشد در و دشت و کوه
 بر آنکس که بد زنده ز آنرنگاه
 چو آگاه شد نامدار اردشیر
 غمی گشت و لشکر هم باز خواند

بگرددون برآمد سر به نژاد
 برو خوار شد لشکر و کارزار
 چو آگاه گشت او ز رزم پدر
 بکشتی بیامد برین رری آب
 یکی شوخ و بدساز و بدخوی بود
 دل بفتواد از پسر گشت شاد
 میبهد بد و لشکر آرای خویش
 پراز کینه سر گنج پرخواسته
 دل مرد برنا شد از رنج پیر
 درخشید شمشیر و برخاست دف
 همی مرد بیهوش گشت از دو میل
 جهان شد پراز بانگ روئینه خم
 هوا از درفش سران گشت لعل
 همیداد گردون زمین را درود
 درو دشت شد پرتن بفران
 که گفتی بچنبید دریا ز باد
 که بر مور و بر پشه شد تنگ راه
 بر آورد شب چادر لاجورد
 پس پشت او بد یکی آبگیر
 طلایه بر آمد ز جردو سپاه
 که بدخواه او بسته بد راه را

بفتدی بیامد بر بفتواد
 بیاورد گنج و سلیم از حصار
 جدا بود از دور مهر پسر
 بر آمد ز آرام و ز خورد و خواب
 جهانجوی را نام شاهوی بود
 ز کشتی بیامد بر بفتواد
 بیاراست بر میمنه جای خویش
 دو لشکر بد پردو آراسته
 بدیشان نگه کرد شاه اردشیر
 سپهر بر کشید از دور رویه دو صف
 چو آواز کوس آمد از پشت پیل
 بر آمد خروشیدن گاو دم
 زمین جنب جنبان شد از میخ و نعل
 ز آواز گویال بو ترک خود
 بنک باد پایان زمین را کنان
 بر آنگونه شد لشکر بفتواد
 بیابان چنان شد ز پردو سپاه
 بر اینگونه تا روز بو گشت زرد
 ز هر سو سپهر باز چید اردشیر
 چو دیبای زنگار گونشد میاه
 خورش تنگ شد لشکر شاه را

XIV.

تاراج کردن مهرک جهرمی خانه اردشیر را

کجا نام او مهرک نوش زاده
 وز آن ماندنش بر لب آبگیر
 ز بهر خورشها برو بسته راه
 ز هر سو بیاورد بیمر سپاه
 با لشکر بسی بدرة و تاج داد
 پرانیدند بر لب آبگیر
 چرا ساختم رزم بیگانه را
 ز مهرک فراوان سخنها برانند

بجهرم یکی مرد بد به نژاد
 چو آگه شد از رفتن اردشیر
 ز تنگی که بود اندر آن رزمگاه
 ز جهرم بیامد بایوان شاه
 همه گنج او را بتاراج داد
 چو آگاهی آمد بشاه اردشیر
 همیگفت تا ساختم خانه را
 بزنگان لشکر همه پیش خواند

که مارا چنین تنگ شد دستگاه
نه بد رنج مهرک مرا در شمار
میبناد چشمت بد روزگار
چرا جست باید بختی جهان
همه بندگانیم و فرمان تراست
می و جام و رامشگران خواستند
بخوردن نهادند سر یکسره
بیامد هم آنکه یکی نیز تیر
که تیر اندر آن غرق شد یکسره
زنان داشتند آنزمان دست باز
یکی از بزه تیر بیرون کشید
بخواند آنکه بود از بزرگان دبیر
که ایشاه داننده گر بشنوی
که از بخت کرمست آرام دژ
برو بر گذر یاقی پرت تیر
کنه پست کرم اندرین روزگار
نبشته به بخواند از نیز تیر
دل مهتران ز آنسخن تنگ بود
ز دادار بر فر شاه زمین

چه بینید گفت ایسران سپاه
چشیدم بسی تلخی روزگار
باواز گفته کای شهریار
چو مهرک بود دشمن اندر نهان
نوداری بزرگی و گیهان تراست
بفرمود تا خوان بیاراسند
بخوان بر نهاده چندی بزه
چو نانرا بخوردن گرفت اردشیر
نشست اندر آن پای فریه بزه
بزرگان فرزانه رزم ساز
ز غم هر کسی از جگر خون کشید
بدیده نقشی بر آن نیز تر
نبشته بر آن تیر بد پهلوی
چنین نیز تیر آمد از بام دژ
گروانداختی من سوی اردشیر
نباید که چون او یکی شهریار
بر آن موبدان شهریار اردشیر
ز دژ تا بر او دو فرسنگ بود
همی هر کسی خواندند آفرین

XV.

آگاهی یافتن اردشیر از کار کرم و چاره نمودن

و کشتن او کرم را

چو بنشست خورشید بر جای ماه
سوی یارس آمد دوان اردشیر
زیر سو گرفتند بر شاه راه
همیناخت باویژگان شهریار
که رخشنده بادا سر تخت کرم
کزین هر کس اندازا باید گرفت
همیناخت اندر فراز و نشیب
برواندند با پوپه اسپان چو گرگ

بر اندیشه بد آنشب از کرم شاه
همه برگرفت از لب آبیگر
پس لشکر او بیامد سپاه
بکشتند هر کس که بد نامدار
خوش آمد از پس که از بخت کرم
همی هر کسی گفت اینست شگفت
بیامد گریزان و دل پرنهیب
یکی شارسان دید و جای بزرگ

بهر بود و برلای بیگانه دید
 پیروید ازو این دو پاکیزه رای
 که با گرد راهید و آشفتہ اید
 وزو باز ماندیم ما خیره خیر
 وز آن بیہنر لشکر بد نژاد
 پر از درد گشند و ذیرہ روان
 بر آن مہتران خواندند آفرین
 پسندیدہ خوانی بہار اسفند
 پیروش گرفتند ہر دو جوان
 غم و شادمانی نہادہ دراز
 چہ آورد از آن تخت شابی بسر
 کزو بد دل شہرباران بہرہ
 بکشت آنکہ بد در جہان شہربار
 نہاند و نیابند خرم بہشت
 بیچہ بفرجام خود بد نژاد
 چنان تازہ شد چون گل اندر بہار
 بکرد آشکارا و بنمود راز
 ہمی پند باید موا دلپذیر
 کہ نام و نژادش بگفتی مباد
 جوانانش بودند ہر دو نماز
 ہمیشہ ز تو دور دست ہدی
 ہمیشہ روان تو پایندہ باد
 بگوئیم تا چارہ سازی نخست
 پسندہ نڈ گریبچی ز داد
 بدو اندرون کوم و گنج و گروہ
 دئی بر سر کوی و راہی درشت
 جہان آفرینندہ را دشمن است
 یکی دیو جنگیست ریزندہ خون
 ہمہ صہر جویندہ و دلپذیر
 بد و نیک ایشان موا با شماست
 دل ہوشمندش پیرا سفتند
 ہمیشہ بنیکی ترا رہنمای
 ہمیرنت پیروز و دل پر زاد

چو تنگ اندر آمد یکی خانہ دید
 ببودند ہر در زمانی بیای
 کہ بیگہ چنین از کجا رفتہ اید
 بہر گفت از اینسو گذشت اردشیر
 کہ بگریخت از کرم وز ہفتواد
 بخشیدہ بر شاہ ہر دو جوان
 فرود آوردندش از پشت زین
 یکی جای خرم پیرا سفتند
 نشستند با شاہ گردان بخوان
 بآواز گفتند کایسرفراز
 نگہ کن کہ ضحاک بیدادگر
 ہم افرا سیاب آن بد اندیش مرد
 سکندر کہ آمد برین روزگار
 برقتند و زیشان جز از نام زشت
 نہاند ہمین نیز بر ہفتواد
 ز گفتار ایشان دل شہربار
 خوش آمدش گفتار آن دلنواز
 کہ فرزند ساسان منم اردشیر
 چہ سازیم با کرم و با ہفتواد
 سپہدار ایران چو بکشد راز
 بگفتند ہر دو کہ نوشہ ہدی
 تن و جان ما پیش تو بندہ باد
 صفہا کہ پرسیدی از مادرست
 تو در جنگ با کرم و با ہفتواد
 یکی جای دارند بر ذیق کوی
 ہمیشہ اندرون شہر و دریا بہشت
 ہمان کوم کز صفز آہرمن است
 ہمہ کرم خوانی بچرم اندرون
 صفہا چو بشنید ازو اردشیر
 بدیشان چنین گفت کاری رواست
 جوانان و را پاسخ آراستند
 کہ ما بندگانیم پشت بیای
 ز گفتار ایشان دلش گشت شاد

چو برداشت ز آنجا جهاندار شاه
 بهیمنت روشن دل و یادگیر
 چو بر شاه بر شد سپاه انجمن
 بر آسود یکچند روزی بهاد
 چو مهری نیازست رفتن بجنگ
 بچهرم چو نزدیک شد پادشا
 دل پادشا پر ز پیکار شد
 بشمشیر پندی بزد گردنش
 بر آنکس کز آن تخیش آمد بهشت
 مگر دختری کان نهان شد ازوی
 وز آنجایکه شد سوی جنگ کرم
 بیاورد لشکرده و دو هزار
 پراکنده لشکر چو شد همگروه
 یکی مرد بد نام او شهرگیر
 چنین گفت پس شاه با پهلوان
 شب و روز کرده طلایه بپای
 همان دیده بان دار و هم پاسبان
 من اکنون بسازم یکی کیمیا
 اگر دیده بان دود بیند بروز
 بدانید که آمد بسر کار کرم
 گزین کرد از آن بهمان هفت مرد
 هم آنکس که بودی هم آواز اوی
 بسی گوهر از گنج بگرفت نیز
 بهچشم خرد چیز ناچیز کرد
 یکی دیگ روئین ببار اندرون
 چو از بردنی کاری کرد راست
 چو خر بندیا جاعهای گلیم
 همیشه خلیده دل و راجوی
 همان روستائی دو مرد جوان
 از آن انجمن برد با خویشتن
 چو از راه نزدیک آن دژ شدند
 پرسندند کرم بد شصت مرد
 نگه کرد یکن باواز گفت .

جوانان برقند با او براه
 سر افراز تا خورده اردشیر
 بزرگان فرزانه و رای زن
 بیامد سوی مهرک نوش زاده
 جهان کرد بر خویشتن تار و تنگ
 نهان شد ازو مهرک بیوفا
 بهمیبود تا او گرفتار شد
 بآتش در انداخت بیسر تنش
 بخنجر هم اندر زمانش بکشت
 هم شهر ازو شد پراز چنچوی
 سپاهش همه کوده آنگ کرم
 جهان دیده و کار کرده سوار
 بیاورد شان تا میان دو کوه
 خردمند و سالار شاه اردشیر
 که ایدر بهیباش روشنروان
 سواران با دانش و رهنمای
 نگهدار لشکر بروز و شبان
 چو اسفندیار آنکه بودم نیا
 شب آتش چو خورشید گیتی فروز
 گذشت اختر و روز بازار کرم
 دلبران و شیران روز نبرد
 ننگینی بباد هوا راز اوی
 ز دیبا و دینار و هرگونه چیز
 دو صندوق پر سرب و ارزیز کرد
 که آستاد بود او بکار اندرون
 ز سالار آخر خری ده بخواست
 بهپوشید و بارش همه زر و سیم
 ز لشکر سوی دژ نهادند روی
 که بودند روزی و را میزبان
 که هم دوست بودند و هم رایزن
 ببودند بر کوه و دم برزدند
 نپرداختی یکن از کار کرد
 که صندوقرا چیست اندر نهفت

چو برداشت ز آنجا جهاندار شاه
 بهیمنت روشن دل و یادگیر
 چو بر شاه بر شد سپاه انجمن
 بر آسود یکچند روزی بهاد
 چو مهری نیازست رفتن بجنگ
 بچهرم چو نزدیک شد پادشا
 دل پادشا پر ز پیکار شد
 بشمشیر پندی بزد گردنش
 بر آنکس کز آن تخیش آمد بهشت
 مگر دختری کان نهان شد ازوی
 وز آنجایکه شد سوی جنگ کرم
 بیاورد لشکرده و دو هزار
 پراکنده لشکر چو شد همگروه
 یکی مرد بد نام او شهرگیر
 چنین گفت پس شاه با پهلوان
 شب و روز کرده طلایه بپای
 همان دیده بان دار و هم پاسبان
 من اکنون بسازم یکی کیمیا
 اگر دیده بان دود بیند بروز
 بدانید که آمد بسر کار کرم
 گزین کرد از آن بهمان هفت مرد
 هم آنکس که بودی هم آواز اوی
 بسی گوهر از گنج بگرفت نیز
 بهچشم خرد چیز ناچیز کرد
 یکی دیگ روئین ببار اندرون
 چو از بردنی کاری کرد راست
 چو خر بندیا جاعهای گلیم
 همیشه خلیده دل و راجوی
 همان روستائی دو مرد جوان
 از آن انجمن برد با خویشتن
 چو از راه نزدیک آن دژ شدند
 پرسندند کرم بد شصت مرد
 نگه کرد یکن باواز گفت .

که هر گونه چیز دارم بپاز
 و دیبا و دینار و خزان و گهر
 برنج اندرون بی تن آسانیم
 کنون آمدم شاه تا نخت کرم
 که از نخت وی کار ما گشت راست
 هم آنکه در دژ کشانده باز
 بیاراست کار آن شه نامدار
 ببخشید چیزیکه بد ناگزیر
 بگسترد و برخاست چون بندگان
 بر آورد و پر کرد جام نبید
 ز شیر و برنج آنچه بد پرورش
 که فویت بدش جای مستی ندید
 که با آن فراوان برنجست و شیر
 مراورا بخوردن مدم دلفروز
 مرا باشد از اخگرش بهره
 چهارم چو خورشید گیتی فروز
 سر طاق بر تو ز دیوار کاخ
 فزاید مرا نزد کرم آبوی
 بگفتند کورا پرستش تو کن
 پرستنده بنشست با عی بچنگ
 پرستندگان می پرستان شدند
 بیامد جهاندار با میزبان
 بر افروخت آتش بروز سفید
 ز ارزیز جرشان بدش پرورش
 سراز گنده برداشت آنکرم نرم
 بد انسان که از بدش خوردی کونج
 بگنده درون کرم شد ناتوان
 که لرزانند آن کنده و بوم اوی
 کشیدند شمیر و گویال و نیز
 یکی زنده از دست ایشان نرست
 دلیری بسالار لشکر نمود
 که پیروزگر گشت شاه اردشیر
 بیاورد لشکر بنزدیک شاه

چنین داد پاسخ بدو شهریار
 ز پیرایه و جامه و سین و زر
 ببازار گانی خر آسانیم
 بسی خواسته دارم از نخت کرم
 اگر بر پرستش فزایم رواست
 پرستنده کرم بشنیده راز
 چو آن بارها رانده اندر حصار
 سر بار بکشد زود اردشیر
 یکی سفره پیش پرستندگان
 ز صندوق بکشد بند کاید
 بر آنکس که زی کرم بردی خورش
 بپسید گردن ز جام نبید
 چو بنشست بر پای جست اردشیر
 بدستوری سر پرستان سر روز
 مگر من شوم در جهان شهره
 شما می گسارید خرقم سر روز
 بر آید یکی کلبه سازم فراخ
 فروشنده ام هم خریدار جوی
 بر آمد هم کام وی زین سخن
 بر آورد خربنده هر گونه رنگ
 بخوردند چیزی و مستان شدند
 چو از جام می مستانان دروان
 بیاورد ارزیز و روئین لویه
 چو آن کرم را بود گاه خورش
 سوی کنده آوزد ارزیز گرم
 زبانش بدیدند هر رنگ صبح
 فرو ریخت ارزیز مرد جوان
 طراقی بر آمد ز حلقم اوی
 بشد با جرافان چو باد اردشیر
 پرستندگانرا که بودند مست
 بر انگشت از بام دژ تیره دود
 دروان دیده بان شد بر شهر گیر
 بیامد سبک پهلوان با سپاه

XVI.

کشتن اروشیر هشتاد را

دلش گشت پودرد و سر پرز باد
 بر آن باره بر شد دمان شهریار
 که بر باره دژ پئی شیر بود
 بهاندند با داغ و درد آن گروه
 که بفراز رزم ای یل شیرگیر
 نماند بچنگ تو جز رنج و باد
 شد آن دولت و رفتن نیز نرم
 بسر بر نهاده ز آهن تلافی
 بیستند با درد گین را میان
 گرفتار شد در زمان هفتاد
 که مهتر پسر بود و سالاری
 پیاده بشد پیش او شهرگیر
 نشت از برش خسرو نیکنام
 ابر پیش دریا دو دار بلند
 دل دشمن از خواب بیدار کرد
 یکشت آن دوتن را بباران تیر
 شد از خواسته لشکر آراسته
 فرود آوریدند فرمانبران
 بهیافت تا خورده اردشیر
 بدو تازا شد مهرگان و صده
 بدان میزبانان بیدار تخت
 بگسترد بر کشور پارس داد
 بیاورد لشکر سوی شهرزور
 یکی مرد شایسته تاج و گاه
 سر تخت بد خواجه کرده نگون
 همی راز خویش از تو دارد نهان
 که روزی نشیب است و روزی فزاد

چو آگاه شد ز آن سخن هفتاد
 بیامد که دژ را کند خواستار
 بگوشید و چندی نیامدش سر
 وز آنروی لشکر بیامد چو کوه
 چنین گفت از باره شاه اردشیر
 اگر گم شود زمین میان هفتاد
 که من کرم را دادم ازین گرم
 شنید آن همه لشکر آواز شاه
 از آن دل گرفته ایرانیان
 سری لشکر کرم بر گشت باد
 همان نیز شاهوی عیار اوی
 فرود آمد از دژ دوان اردشیر
 پیروند بالای زرین ستام
 بفرمود پس شهریار بلند
 دو بد خواجه زنده بودار کرد
 بیامد ز قلب سهم اردشیر
 بقاراج داد آن همه خواسته
 بدژ هر چه بود از کران تا کران
 ز پرمایه چیزیکه بد دل پذیر
 بکرد اندر آن کوه آتشکده
 سپرد آنزمان کشور و تاج و تخت
 و ز آنجایم رفت پیروز و شاد
 چو آورده تر گشت مرد و مقرر
 بکرمان فرستاد چندی سپاه
 و ز آنجایم شد سری طیسفون
 چنین است رسم جهان جهان
 نسازد تو ناچار با او بساز

XVII.

پادشاهی اردشیر بابکان چهل سال و دو ماه بود بر تخت
نشستن اردشیر بابکان در بغداد

بسر بر نهاد آن دل افروز تاج	ببغداد بنشست بر تخت عاج
بیارامه جایگاهی نشست	کمر بسته و گرز شاپان به دست
ز گشنامپ نشناختی کس و را	شهنشاه خواندند از آن پس و را
چنین گفت بر تخت پیروز و شاد	چو تاج بزرگی بسر بر نهاد
جهان تازه از دست رنج منست	که اندر جهان داد گنج منست
بد آید به مردم ز کردار به	کس این گنج نخواند از من منست
ندارد دریغ از من این تیمور خای	چو خوشنود باشد جهاندار پای
پسندیدن داد راه منست	جهان صر بسردر پناه منست
ز سر پنگ و جنگی سواران من	نباید که از کار داران من
گزاینده یا مردم نیکبختی	بخشید کسی دل پر از آرزوی
ز بدخواه و ز مردم نیکخواه	کشادست بر هر کس این بارگاه
که آباد بادا بهادت زمین	همه انچه خواندند آفرین
که هر کس که باشد ز دشمن سری	فرستاد بر هر سوی لشکری
گر آئین شمشیر و ماه آورده	سر کینه و رشان براه آورده

XVIII.

سرگذشت اردشیر با دختر اروان

ز خون وی آورد گینی بهشت	بدانکه که شاه اردوانرا بکشت
بدان تا بگوید که گنجش کجاست	چو او کشته شد دخترش را بخواست
برنج و بلا گشته به دماستان	دو فرزند او شد بهندوستان
دو دیده پر از آب و دل پر ز خون	دو ایدر بزندان شاه اندرون
که بهمن بدهی نام آن نامور	بهندوستان بود مهر پسر
جوانی که دارد بگفتار گوش	فرستاده جست بارای و روش
بدو داد پنهان یکی پاره زهر	چو از پادشاهی ندید ایچ بهر
که از دشمن این مهربانی هجری	بدو گفت رو پیش خواهر بگوی
بیگانگی گشته به دماستان	برادر دو داری بهندوستان
پدر کشته و پور خسته بنیر	دو در بند و زندان شاه اردشیر

پسندد چنین کودگار سپهر
 بگیتی پسندد دلیران شوی
 بکار آرد یکباره با اردشیر
 بدخت گرامی بدادش پیام
 بیکره از آتش دلش بر فروخت
 بدانند که بر داره از کام بر
 بنخچیر بر گور بکشاد تیر
 سپیده ز نخچیر گم گشت باز
 دوان ماه چهره بشد نزد شاه
 پراز شکر و پست با آب سرد
 که بهمن مگر کام یابد بدو
 ز دستش بیفتان و بشکست پست
 هم اندر زمانند دلش بر دو نیم
 پر اندیشه از گردش آسمان
 پرستنده آرد بر شهریار
 گمانی بمی خیره پنداشتنه
 گمان بردن از راه نیکی ببرد
 بیاید بر خسرو پاک رای
 که به خواه را گرنشانی بگاه
 که بپوده یازد بجان نودست
 چه سازیم درمان خود کرده را
 چو یازد بجان جهاندار دست
 کسی پند گوید نباید شنید
 تنی کن که هرگز نه بیند روان
 به میرفت لرزان و دل پر گناه
 مرا و ترا روز هم بگذرد
 یکی کودکی دارم از اردشیر
 ز دار بلند اندر آویختن
 بکن هر چه فرمود پس پادشا
 خردمند باشم به او بی خود
 بگفت آنچه بشنید با اردشیر
 بدانسان که فرمانت دادم بکن
 که فرمان چنین آید از شهریار

تو از ما گسسته بدینگونه مهر
 چو خوابیکه بانوی ایران شوی
 پهل چنین زهر پندی بگیر
 فرستاده آمد بهنگام شام
 و را جان و دل بر بوار بسوخت
 ز دارنده بسته گوانمایه زهر
 چنان بد که یکروز شاه اردشیر
 چو بگذشت نیمی ز روز دراز
 سوی دختر اردوانشد ز راه
 بیاررد جامی ز باقوت زرد
 بیامیخت با شکر و پست زهر
 چو گرفت شاه اردشیر آن بدست
 شد آن پادشازاده لرزان ز بیم
 جهاندار از آن لوزه شد به گمان
 بفروید تا خانگی مرغ چار
 چو آن مرغ بر پست بگذاشتند
 هم آنگاه مرغ آن بخورد و بمرد
 بفروید تا موبه و کدخدای
 ز دستور ایران بپرسید شاه
 شوه در نوازش بدینگونه مست
 چه باد آفرست آن برآورده را
 چنین داد پاسخ که بهتر پرست
 سر پر گناش بیاید ببرد
 بفروید کز دختر اردوان
 بشد موبه و پیش او دخت شاه
 بموبد چنین گفت گای پر خرد
 اگر گشت خوابی مرا ناگزیر
 اگر من مزایم بخون ریختن
 بمان تا شود کودک از من جدا
 نه کاریست کز دست من بگذرد
 زره باز شد موبه نیز ویر
 بهو گفت زو بیچ مشو سخن
 بدل گفت موبه که به روزگار

ندارد پسر شهریار اردشیر
 به دشمن رسد تخت چو بگذرد
 به مردی یکی رای سازم بلند
 مگر زین پشیمان کنم شاه را
 بجای آرم این گفته پادشا
 که دارد ورا چون تن و جان خویش
 ببیند ورا من ندارم روا
 گمان بد و نیک با هر کس است
 نراند بزشت آب در جوی من
 برو داغ و داور نهاد و بیست
 بعقده در آگند بوسان دود
 بیامد خویشان و رخساره زرد
 همان حق نهاد با مهر و بند
 سپارد بگنجور خود شهریار
 بدیدار کوده پی و بیخ آن

همه عوگ را گیم برنا و پیر
 گروا بیددد مالدیان بشمره
 همان به کزین کار ناسود مند
 ز کشتن رهانم مرا این ماه را
 و گرنه چو زو بچه گردد جدا
 بیمار است جای بایوان خویش
 بزین گفت اگر پیچ باد و هوا
 پس اندیشه کرد آنکه دشمن بس است
 یکی چاره سازم که بد گوی من
 بجای شد و خایه بپرید پست
 دو خایه نمک بر پراگند زود
 هم اندر زمان حشر را مهر کرد
 چو آمد بنزدیک تخت بلند
 چنین گفت با شاه کاین زنهار
 نبشتر بر آن حق تاریخ آن

XIX.

زادن شاپور پسر اردشیر از دختر اردوان و پس از
 پشت سال آگاهی یافتن اردشیر از آن
 و شناختن او را

از آن کار برباد نکشاد راز
 یکی خسرو آئین و روشنیوان
 ورا نام دستور شاپور کرد
 یکی شاپور گشت با فو و یال
 بدید آب در چهره اردشیر
 روانرا باندیشه توشه بدی
 سر دشمن از تخت بر تاقی
 نه بگام اندیشه آورد دست
 سپاهی و گاهی و راهی تراست
 که ای پاکدل موبد راز دار
 غم و رنج و ناخوبی اندر گذشت
 ز کافور شه مشک و گل ناپدید

چو بگامه زادن آمد فراز
 پسر زاد از دختر اردوان
 ز ایوان خویش انجمن دور کرد
 نهانش همداشت تا بهقتال
 چنان بد که روزی بیامد وزیر
 بهو گفت شاه انوشه بدی
 ز گیتی همه کام دل یافتی
 اکنون گاه شادی و می خوردنست
 زمین بخت کشور بشاهی تراست
 چنین داد پاسخ بهو شهریار
 زمانه بشمشیر ما راست گشت
 مرا سال بر پنجه و یک رسیده

دلارای و نیروده و رهنمای
 که نیکانه او را بگیرد ببر
 مرا خاک سود آید و درد و رنج
 که آمد کنون روزگار سخن
 جوانمرد و روشن دل و سرفراز
 من اینرنج بردارم از شهریار
 چرا بیم جان تو رنج کرد
 ز گفت خردمند برتر چه چیز
 که ابشاه روشندل و پاکرایی
 سزد گر بخوابد کنون پیشگاه
 تو داد آمد کنون خواستار
 عکرمان نباید باندیشه زیست
 سپرد آنکه بسته بدستور اوی
 نهاده برین بند بر مهر کیست
 بریده زین بار شوم منست
 که تا باز خواهی نئی بیروان
 بق رسیدم از کردگار جهان
 بریدم هم اندر زمان شوم خویش
 ز دریای تهمت نشوید مرا
 بماندست نزد یک دستور تو
 نماند مگر بر فلک ماه را
 که از بخت او شاد بادا صیهر
 جهانجوی فرزنده را رهنمای
 وز آن کودک اندیشا برگرفت
 که ای مرد روشندل و پاکرایی
 نهانم که رنج تو گردد کهن
 ببالا و چهر و برو یال اوی
 نباید که چیزی بود بیش و کم
 بیارای گوی و بیدان فرست
 بچند بفرزند جانم بمهر
 مرا با پسر آشنائی ده
 ببر آن همه کودکان را بگاه
 که پیدا نبود این از آن اندکی

پسر بایدی پدرم اکنون بپای
 پدر بی پسر چون پسر بی پدر
 پس من بدشمن رسد تاج و گنج
 بدل گفت بیدار مرد کهن
 بدو گفت کایشاه کهتر نواز
 گراید و نکه یابم بجان زینهار
 بدو گفت شاه ایخردمند مرد
 بگوی آنچه دانی و بفزای نیز
 چنین داد پاسخ بدو کدخدای
 یکی حقه دادم بگنجور شاه
 بگنجور گفت آنکه آن زینهار
 بدر بازده تا ببینم که چیست
 بیاورد پس حقه گنجور اوی
 مرا و شاه گفت اندرین حقه چیست
 بدو گفت آن خون گرم منست
 سپردی مرا دختر اردوان
 نکشتم که فرزنده بد در نهان
 بستم بفرمانت آرم خویش
 بدان تا کسی به نگوید مرا
 کنون بقتالست تا پور تو
 چو او نیست فرزنده یکشاه را
 و را نام شاپور کردم ز مهر
 همان مادرش نیز با او بجای
 بدو ماند شاه جهان در شکفت
 وز آن پس چنین گفت با کدخدای
 بسی رنج برداشتی زین سخن
 کنون صد پسر جوی همسال اوی
 همه جامه پوشیده با او بهم
 همه کودکان را بچوگان فرست
 چو بردشت کودک بود خو بچهر
 بر آن راستی دل گواهی دهد
 بیامد بشبگیر دستور شاه
 بیک جامه و چهر و بالا یکی

میان اندرون شاه شاپور بود
 فزونی ز هر کس بهیبرد گوی
 تنی چند با او ز برنا و پیر
 یکی باد سرد از جگر بر کشید
 که اینک یکی اردشیر بجای
 دلت شد بفزندی از گوا
 بچوگان پیش تو آرند گوی
 که روگوی ایشان بچوگان بگیر
 میان دلبران بکودار شیر
 ازین انجمی کس بکس نشمرد
 ز تخم و برو پال و پیوند من
 بزد گوی و افکند پیش سوار
 چو گشتند نزدیک با اردشیر
 چو شاپور شیر اندر آمد پیش
 چو شد دور تر کودکان سپرد
 که گردد جوان مردم گشته پیر
 همی دست بر دست بگذاشتند
 همی آفرین خواند بر دادگر
 که چو نوب شگفتی نشاید نهفت
 که این را همی کشته پنداشتم
 ز من در جهان یادگاری فزود
 و گریه تو آری ز خورشید سر
 گرانمایه یاقوت بسیار خواست
 زهر مشک و عنبر همی پیچند
 ز گوهر کسی چهره او ندیده
 بکرمی زر پیکرش بر نشاند
 که شد کاخ و ایوانش آراسته
 بایوان شود شاد و روشنوار
 ز زنگار بز دود ماه و را
 کسی کش ز فرزانی بود بهر
 نشست سرافرازی و خسروی
 ز بالا بدشمن نمودن سنان
 سپهر راندن و کوشش و کار رزم

بیدان تو گفתי یکی سور بود
 چو کودک بزخم اندر آورد روی
 بیامد بیدان خویش اردشیر
 نغم کرد و چون کودکان بدید
 بانگشت بنمود با کدخدای
 بهو را بهر گفت گای پادشا
 بهمباش تا کودکان تازه روی
 یکی بنده را گفت شاه اردشیر
 از آن کودکان تا که آید دلیر
 ز دیدار من گوی بیرون برد
 بود بیگمان پاک فرزند من
 بفرومان بشد بنده شهریار
 دوان کودکان از پس او چو تیر
 بماندند تا کام بر جای خویش
 ز پیش پدر گوی بر بود و برد
 ز شادی چنانشد دل اردشیر
 سوارانش از خاک برداشتن
 شهنشاه از آن پس گوشتش ببر
 سرورری و چشمش ببوسید و گفت
 بدل هرگز این یاد نگذاشتم
 چو یزدان همی شهریاری فزود
 ز فرمان او بر نیایی گذر
 گهر خواست از گنج و دینار خواست
 بر او زر و گوهر همی ریختند
 ز دینار شد تارکش ناپدید
 بدستور بر نیز گوهر نشانده
 ببخشید چندان و را خواسته
 بفرمود تا دختر اردوان
 ببخشید کرده گناه و را
 بیاورد فرنگیان را ز شهر
 نوشتن بیاموختش پهلوی
 همان جنگ را گرد کردن عنان
 ز می خوردن و بخشش و کار بزم

و ز آن پس دگر کرد میخ درم	همان میخ دینار و بریش و کم
بیکروی بر نام شاه اردشیر	بروی دگر نام فروغ وزیر
گوانامیه بد نام دستور شاه	جهانیده مردی نماینده راه
لبشند بر نامها همچین	بدو داد فرمان و مهر و نگین
ببخشید گنجی بدرویش مرد	که خوردهش نبود جز از کار کرد
نگه کرد جائی که بد خارسان	ازو کرد خترم یکی شارسان
کجا چند شاپور خوانی و را	جز این نیز نامی نهانی و را

XX.

پیغام فرستادن اردشیر نزد کید هندی در باره
در یافتن انجام کار پادشاهی خود و پاسخ
یافتن از او

چو شاپور شد همچو سر و بلند	ز چشم بدش بود بیم گزند
نمودی جدا یکرمان ز اردشیر	و را همچو دستور گشت و وزیر
نپرداختی شاه روزی ز جنگ	بشادی نبودیش جای درنگ
چو جائی ز دشمن بهرداختی	دگر به کنش سر بر افراختی
همیگفت کز کردگار جهان	بخوام همی آشکار و نهان
که بیدشمن آرم جهانرا بدست	نباشم مگر پاک یزدان پرست
بدو گفت فرخنده دستورای	که ایشاه روشندل و راستگوی
سوی کید هندی فرستیم کس	که دانش پژ و هست و فریادرس
بداند شمار سپهر بلند	در شادمانی و راه گزند
اگر هفت کشور نوا بیهمال	بخواهد بدن یار یابد بفال
یکایک بگوید ندارد برنج	نخواهد برین پاسخ از شاه گنج
چو بشنید بگریه شاه اردشیر	جوانی گرانامیه و نیز ویر
فرستاد نزدیک دانای هند	بی اسپ و دینار و چندی پرند
بدو گفت رو پیش دانا بگوی	که ای مرد نیک اخگر راست گوی
باختر نکه کن که نامن ز جنگ	کی آسایم و کشور آرم بچنگ
و گر نیست این تا نباشم برنج	برینگونه نپراگزم نیز گنج
بیامد فرستاده شهریار	بر کید با هدیه و با تثار
بگفت آنکه با او شنشاه گفت	هم رازها بر کشاد از نهفت
بپرسید ازو کید و غمخواره گشت	ز پرسش سوی دانش و چاره گشت

یکی زیج بندی ببر در گرفت
 ز آسمانی و مود و درد و گزند
 ز ایران و از اختر شهریار
 بر آمیزد این تخمه با آن نژاد
 نباید فرستاد بر سر سپاه
 تر شوکینه با ایندو کشور مسنج
 بیامد همی کام دل بر چه خواست
 کزین بر چه گفتم نباید نهفت
 کند اینکه گفتم برو ارجمند
 بگفت آنچه بشنید ازان نامدار
 دلش گشت پردرد و رخ چون زریز
 که من بینم از تخم مهرک نژاد
 شود با بر و بوم من کینه جوی
 فرستادن مودم و رنج من
 که اورا بدیده دید دست کسی
 ز روم و ز هندو چین و طراز
 برو خاک را زار و گریان کند
 یکی مرد جوینده کینه دار
 خبر زین بشد سوی برنا و پیر
 سوی خوان ده مر بکنجی نشست
 مراورا گرامی پیداشت مر
 خرد یافت با زیب و با قری
 بکشور چنان سرو بالا نبود

بیاورد صلاب و اختر گرفت
 نگه کرد بر کار چرخ بلند
 فرستاده را گفت کردم شمار
 گراز گوهر مهرک نوش زاد
 نشنید بآرام بر تخت شاه
 بیفزایدش گنج و کاوش رنج
 گرین کرد ایران و را گشت راست
 فرستاده را چیز بخشید و گفت
 گراو زین نه پیچید مهر بلند
 فرستاده آمد بر شهریار
 چو بشنید گفتار او اردشیر
 فرستاده را گفت برگزید
 بخانه درون دشمن آرم ز کوی
 دریغ آن پراگندن گنج من
 ز مهرک یکی دختری ماند و بس
 بفرمایم اکنون که جویند باز
 بر آتش چو یابمش بریان کنم
 بچهرم فرستاد چندی سوار
 زهروش جشن گرفت اردشیر
 چو آگاه شد دخت مهرک بچست
 چو بنشست در خوان مهتر بده
 بمالید برسان سرو سپی
 مراورا در آن بوم بجا نبود

XXI.

سرگذشت شاپور با دختر مهرک و بزنی گرفتن اورا

فرونده شد دولت شهریار
 خردمند شاپور با او بواه
 ز لخبیر دشتی بپرداختند
 پراز باغ و میدان و ایوان و کاخ

چو لغتی بر آمد برین روزگار
 بنخچیر شد شاه روزی پگاه
 بهر سو سواران همی ناخنه
 پدیده آمد از دور جای فراخ

فرود آمد از راه در خان مه
جوان اندر آمد بدان سبزه جای
فرو پشته از چرخ دلولی بچاه
بیامد برو آفرین گسترید

همه ساله از بی گزندان بدی
بدین ده بود آب یگروی شور
بفرمای تا من بوم آبکش
چرا رنجه گشتی بدین گفتگوی
کزین چاه بن بر کشند آب سرد
بشد دور و بنشست در پیش جوی
که طشت آور و آب برکش ز چاه
رسن بود بر دلو و چوخی روان
پرسننده را روی پرتاب گشت
بیامد زگان زود شاپور شاه

نه زن داشت این دلو و چرخ و رسن
نو گشتی پر از رنج و فریاد خواه
شد آن دلو دشوار بر شهریار
بر آن خوب رخ آفرین گسترید

همانا که هست از نژاد کیان
بیامد بمر آفرین گسترید
همیشه خرد بادت آموزگار
شود بیگمان آب در چاه شیر
چه دانیکه شاپورم ایما بروی
شنیدم بسی از لب راستان
ببخشنده گی همچو دریای نیل
بهر چیز مانند ایمن است
سخن بر چه پرسم همه راستگوی

که بر چه تو نشان کلیست
از ایرا چنین خوب و کند آورم
بر شهریاران نگیزد فروغ
نباشد برین روی و این رنگ و بوی
بر آنکه که یابم بجان زینهار
چو یابم ز خشم شهنشاه داد

همیناخت شاپور تا پیش ده
یکی باغ خوش بودش اندر سرای
یکی دختری دید برسان ماه
چو آن ماه رخ روی شاپور دید

که شادان بدی شاد و خندان بدی
کنون بیگمان تشنه باشد ستور
بچاه اندرون آب سردست خوش
بدو گفت شاپور گایما بروی
که هستند با من پرسننده مرد
کنیزک ز بونا بپنجه روی
پرسننده را بفرمود شاه

پرسننده بشنید و آمد دوان
چو آن دلو در چاه پر آب گشت
که دلو گران بر نیامد ز چاه
پرسننده را گفت گای نیمزن
همی بر کشید آب چندی ز چاه
بیامد رسن بسند از پیشکار

ز دلو گران چون چنان رنج دید
چو بر تافت دلولی بدینسان گران
کنیزک چو او دلو را بر کشید
که نوشه بزنی تا بود روزگار
ز نیروی شاپور شاه اردشیر
جوان گفت با دختر چربگوی
چنین داد پاسخ که اینداسنان
که شاپور گردهست با زور پیل
ببالای سروست و روئین تخت
بدو گفت شاپور گایما بروی

پدیدار کن تا نژاد تو چیست
بدو گفت من دخت ده مهترم
بدو گفت شاپور برگز دروغ
کشا و رز را دختر ما بروی
کنیزک بدو گفت گایما بروی
بگویم همه پیش تو از نژاد

نروید همی کینه دوسمان
نه از نامور دادگر شهریار
منم دختر مهرک نوش زاد
بدین پرهنر مهرده سپرد
چنین آبکش گشتم و پیشکار
همبود مهر بپیشش بپای
هم ده گواکن برین بر مهر
بر آئین آتش پرستان اوی

بدو گفت شاپور کز بوسمان
بگوی و زمن بیم در دل مدار
کنیزی بدو گفت کز راه داد
عرا پارسائی بیاورده خورد
من از بیم آن نامور شهریار
بیامد بپرداخت شاپور جای
بدو گفت کاین دختر خویش
بدو داد مهر بفرمان اوی

XXII.

زادان اورمزد پسر شاپور از دختر مهرک

که سرو سهی چون گل آمد بهار
یکی کودک آمد به بالای اوی
و گر نامدار اردشیر سوار
که سروی به اندر میان فرزد
بیود اورمزد از جهان بهمال
بجائی ببازیش نگذاشتند
بشد نیز شاپور بنخچیر گیر
بیامد کز آموختن شد سنوه
کهانی بیکهست و دیگر دو تیر
بهیدان شاه آمد آن نامجوی
بیامد بهیدان ز نخچیر گاه
چو نزدیک میدان رسید اردشیر
بشد گوی گردان بنزدیک شاه
بهانده برجای ناکام و بس
به پیش جهاندار چون باد تفت
وزوگشت لشکر پراز گفتگوی
کز و خیره شد شاه پیروز بخت
ابا جنگیان هم نبردی مراست
نگه کن که تاز که دارد نژاد
همه خامشی بر گزیدند و بس
که بردارش از خاک و نزد من آر

بسی بر نیامد برین روزگار
چون ماه بگذشت از اینماه روی
توگفتی که باز آمد اسفندبار
و را پادشا نام کرد اورمزد
چنین تا بر آمد برین بقتال
ز هر کس نهانش همیداشند
بنخچیر شد بخت روز اردشیر
نهان اورمزد از میدان گروه
دوانشد بهیدان شاه اردشیر
ابا کودک چند چوگان و گوی
جهاندار هم در زمان با سپاه
ابا موبدان موبه نیز ویر
بزد کودکی نیز چوگان ز راه
نرفتند از ایشان پس گوی کس
دوان اورمزد از میان برفت
ز پیش نیازود برداشت گوی
وز آن پس خروشی بر آورد سخت
که چوگان و میدان و مردهی مراست
بهوید چنین گفت کاین پاکزاد
به رسید موبه ندانست کس
بهوید چنین گفت پس شهریار

ببردش بر شاه آزاد مرد
 تو از نژاد که باید شمرد
 که نام و نژادم نشاید لهفت
 ز فرزند مهرک نژادم درست
 بخندید و اندیشه اندر گرفت
 بهرشی گرفتش ز اندازه بیش
 دلش گشت پورده و رخساره زرد
 بدو گفت فرزند پنهان مدار
 که گویند کاین بچه پادشاست
 جهانرا بدیدار توشه بدی
 درخشنده چون لاله اندر فرزد
 بدان تا بر آید پراز میوه دار
 ز پشت منست این سرا بیشک است
 پسر گفت چندی پدر می شنود
 بایوان خرامید خود با وزیر
 ز ایوان موسی تخت شد شهریار
 یکی طوق فرمود و زرین کلاه
 پس از گنج زر و گهر خواستند
 تنش پس نیا از عیان بر کشید
 خردمند را خواستد بیش داد
 هم ایوان نوروز و جشن سده
 نشنند هر جای راعشگران
 بر آنکس که او از خرد داشت بهر
 نباید که برگز کند کس گذر
 نگردد تو را شاد و خرم نهفت
 نه دیهم شاهی و نه تو و جاه
 بیامیزد آن دوده با این نژاد
 که جز بآرزو چرخ بر ما نگشت
 ز گیتی ندیدم جز از کام خویش
 دلم یافت از بخت چیزی که خواست
 شهنشاه کردند عنوان اوی

بشد صوبه و برگرفش ز گرد
 بدو گفت شاه ای گرانمایه خرد
 چو پرسید کودک با آواز گفت
 منم پور شاپور کو پور تست
 فرومانده زو شاه گیتی شکفت
 بفرمود تا رفت شاپور پیش
 بفرسید شاپور آزاد مرد
 بخندید از آن نامور شهریار
 پسر باید از هر که باشد رواست
 بدو گفت شاپور انوشه بدی
 ز پشت منست این و نام اورمزد
 نهالداشتم چند از شهریار
 گرانمایه از دختر صهری است
 ز آب و ز چاه آن کجا رفته بود
 ز گفتار او شاد گشت اردشیر
 گرفته دل افروز را در کنار
 بیاراست زرین یکی زیرگاه
 صر خورده کودک بیاراستند
 بهدیو تخت تا شد سرش ناپدید
 پس آن زر و گوهر بدرویش داد
 بدیبا بیاراست آتشکده
 یکی بزمکه ساخت با مهران
 چنین گفت با نامداران شهر
 که از گفت دانا ستاره شهر
 چنین گفته بد کبد پندی که بخت
 نه کشور نه افسر نه گنج و سپاه
 مگر تخته صهری نوش زاد
 کنون سالیان اندر آمده بهشت
 چورفت اورمزد اندر آرام خویش
 زمین هفت کشور مرا گشت رامت
 وز آنپس هم گاردانان اوی

OPINIONS.

I.

SOME RECENT PARSI LITERARY WORK.

[*Extracted from "The Babylonian and Oriental Record,"*

Vol. VIII, April 1896.]

At the Ninth International Congress of Orientalists held in London in 1892, I had the pleasure of presenting a brief report entitled "The Literary Activity of the Parsis during the Past Ten Years," since published in the Transactions of that Congress, (Vol. II., pp. 528 *seqq.*). My object was principally to draw attention to what the enlightened and energetic community of the Parsis in India had been and were doing for the advancement of Avestic and Pahlavi studies, and particularly the remarkable manner in which they were assimilating and turning to good account recent European scholarship in dealing with their own traditional literature and philosophy. At the subsequent Congress of Orientalists held at Geneva (1894), the members of the Indian section, and particularly those specially interested in Avestic studies, were approached by influential leaders of the Parsi community, with the view of obtaining the co-operation of European scholars in favour of placing the study of the Classical Eranian languages (Zend and Pahlavi) on a level with that of Sanskrit and Arabic in the syllabus of the Bombay University; and this extremely reasonable proposal met with the entire sympathy of the section. Meanwhile, the native scholars have been busy preparing valuable and practical books of various kinds for stimulating and assisting sound scholarship in their traditional classical literatures among Parsi students. I propose to bring a few of these commendable works before the notice of European Orientalists.

(1) The most important publication which has yet appeared from the hand of the Parsi community is undoubtedly the fine facsimile edition of the Nirangistan, entitled :

"Nirangistan, a Photozincographed Facsimile. Edited, with an Introduction, by Darab Dastur Peshotan Sanjana, B.A., Bombay: printed for the Trustees of the Paraco Panchayet, 1894."

This is the first edition of the Nirangistan that has yet appeared; it is also the first volume issued by the "Victoria Jubilee Pahlavi Text Fund,"

of which the editor, the well-known Dastur, is Hon. Secretary. This fund was established, chiefly on the advice of the regretted Eranian scholar, M. Darmesteter, in commemoration of the Jubilee of Queen Victoria in 1887, its object being to publish hitherto inedited texts of Pahlavi literature. The editorial committee is to be congratulated on the success of the first volume issued. It was a most happy idea to give us this important text in facsimile, which increases its value tenfold; and coming so soon after the superb facsimile edition of the Yasna, issued from Oxford by Dr. Mills, affords the student who lives out of reach of either Zend or Pahlavi MSS., a most precious means of original study. Dastur Darab is to be congratulated on the excellent way he has done his work. He has not merely given us the phot zincographed facsimile of the valuable MS. belonging to Dr. Hoshangji Jamsapji of Ponna (HJ.), but has also carefully collated it with a still older Persian MS. in the possession of Ervad Tahmuras Anklesaria (called TD.), which is more complete than the former, and from which the commencement and some other passages have been supplied. We trust that this admirable volume will be the forerunner of many others of like interest and value.

(2) Dastur Darab's venerable father, the High Priest Peshotan Dastur Behramji, continues slowly but regularly his edition of that extensive and important work "The Dinkart." The seventh volume is now in our hands, entitled :

"The Dinkart, Original Pahlavi Text, with transliteration, &c., Vol. VII., Bombay, Duffar Ashkara Press, 1894."

This volume contains 87 chapters, carrying the work up to chapter 361, according to Dastur Peshotan's numerotation. One curious chapter (310) contains a comparison of the Mazdayasnian and Jewish religions, of course much to the disadvantage of the latter. Another (287) contains the "ten precepts of Yim," whilst the following purposed to give the ten opposite precepts of the demon Dalaik, whose teaching is identified with the Jewish religion of which Abraham is spoken of as a priest.

Hitherto the only available edition of that interesting and unique treatise, the Mainyo-i-Khard, or "Spirit of Wisdom," has been the Pazend text, edited by Dr. E. W. West (in transcription with the Sanskrit version,) in 1871. Since then the original Pahlavi text has been discovered, and was used by Dr. West for his new translation in the Sacred Books of the East (Vol. XXIV.) Dastur Darab Peshotan has now prepared a handy edition of this Pahlavi text, carefully based on several MSS. with the title :

"The Dinkart i Mainu i Khrat, or The Religious Decision of the Spirit of Wisdom. The Pahlavi text prescribed for the Intermediate Examination of the Bombay University. Edited by Darab Dastur Peshotan Sanjana, B. A., Bombay. Duffar Ashkara Press, 1895."

It will be seen that this is the first attempt to produce school editions of a Pahlavi classic for Parsee students, and as such the undertaking deserves great commendation. It might also be found useful for class work in European countries, but according to our ideas the commentary and notes are rather too meagre for a college text book, and we should have desiderated a complete vocabulary, especially in the present dearth for a Pahlavi dictionary.

II.

Extracted from the Journal of The Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland, January 1896.

THE DINA-I MAINU-I KHRAT, or The Religious Decisions of the Spirit of Wisdom. The Pahlavi text, edited by DARAB DASTUR PESHOTAN SANJANA, B. A., Bombay, 1895.

This first complete edition of the Pahlavi Minū-khirad, as it is called in Persian, has been prepared chiefly for the use of Pahlavi students at the Bombay University, where Avesta and Pahlavi have recently been added to the list of classical languages prescribed for the B. A. and M. A. examinations.

When the complete transliterated Pāzand-Sanskrit text was published with an English translation and glossary, in 1871, from the best existing copies of the versions prepared by Neryosang about the end of the twelfth century, there was no copy of the original Pahlavi text accessible. The few Pahlavi MSS. of Minū-khirad then existing in India were evidently only reproductions from Neryosang's Pāzand version. But Westergaard in 1843, had brought a manuscript of miscellaneous texts from Persia, one of which was an incomplete copy of the Pahlavi Minū-khirad written in 1569; and a facsimile of this text was published by Andreas in 1882. This Pahlavi version had been copied from an original which had already lost its first folio, and ten other folios of the copy had also disappeared. Its colophon states that it was derived, through two intermediate copies, from a manuscript in India. As this Pahlavi text, though agreeing very closely with Neryosang's Pāzand, supplies several small corrections of his manifest errors, and one or two short passages which he omits, there can be little doubt that it is derived from the same original as his Pāzand version. The contents of the ten missing folios have been recovered from a Bombay copy of another Iranian MS. which belongs to Ervad Tehmuras, while the text of the first lost folio has been transcribed from the Pāzand version.

The Minū-khirad professes to be a selection from the wisdom of the Mazda-worshipping religion, prepared by a wise enquirer who had

wandered from place to place in search of wisdom and truth. In response to his prayers, the Spirit of Wisdom presented itself and offered to be his guide and preceptor. The sage then propounds a series of 62 questions, of groups of questions, on religious and mythological subjects, which the Spirit of Wisdom duly answers. But, as the series terminates abruptly and without any peroration, it is doubtful if the work be complete.

As to the age of this treatise, we have seen that both the Iranian and Indian copies can, as yet, be traced back only to some Indian MS. of the twelfth century. But the work itself is decidedly Iranian in character, though the internal evidences of age are slight and admit of much difference of opinion. The allusion, in i. 18, to an evil religion which does harm to that of the Yazads, and the praise of wine, when drunk in moderation, in xvi, 25—29, 36—48, might be considered as referring to Muhammadan practices and prohibitions; but the descriptions of good and bad government, in xv. 16—39, do not specially allude to any foreign domination. Perhaps the period A. D. 550—625 is that most clearly indicated by the contents of the treatise, but the indications are scanty and readily misunderstood. The conflicts of the Arumans and Turanians with the Iranians, alluded to in xxi, 23—26, have been much too frequent to afford a safe clue to any definite period for their occurrence.

The Pahlavi text has been carefully edited, and the book is dedicated to the memory of the editor's learned greatgrandfather, Dasturan-Dastur Edalji Darabji Sanjana, Parsi High Priest of Bombay from 1830 to 1847, whose portrait and pedigree are given, as well as a metrical account of his life in Gujarāti, which is an abridged second edition of the Cherāge Dānesh, or Lamp of Learning, originally published in 1854.

E. W. WEST.

III.

[*Extracted from the Bombay Gazette, 9th May 1896*].

THE KARNAME I ARTAKHSHIR I PAPAKAN, by DARAB DASTUR PESHOTAN SANJANA, B. A., Bombay, B. E. Society's Press, 1895-96.

IN our issue of the 5th instant we gave an estimate of the recent Parsi literary work in India from the last number of "The Babylonian and Oriental Record," which calls attention to the commendable scholarly activity of some of our well-known Parsee citizens. The examples of such indefatigable labours are not the works of laymen, but they come from the priestly class. It is a pleasure to see Parsee scholars trying to keep pace with European scholarship, but it is far more gratifying to find that the author, whose works are placed in our hands for review, is the son of the

Parsee high-priest. That the Parsee high-priests should emerge themselves from bigotted superstition and ignorance and begin to edify their flock in a masterly way is a praiseworthy matter, upon which we congratulate the whole community.

One of the two interesting books is the first edition of a Pahlavi historical romance. It is the *Karname-i-Artakhsir-i-Papakan*, or "The records of the wars and adventures of Artakhsir Babakan," which is, as the author points out, an epitomy of an historical work about sixteen hundred years old. The abridged edition was probably written in the reign of King Noshirwan three centuries later. The first part of this book gives the original Pahlavi text divided into thirteen chapters, a side-by-side transliteration of it in Roman letters and critical notes. The second part includes the English and Guzerati translations of the original text and corresponding Persian extracts from the *Shah-nameh* with a learned introduction on various important questions suggested from a study of the oldest records which allude to the founder of the Sassanian dynasty. The interesting reflections on various points of research, the lucid English version and copious philological notes speak for the remarkable linguistic ability of the Dastur, who dedicates the whole work to the Trustees of the Sir J. J. M. Madrasa, the patrons of theological learning among the Parsee priests.

